

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Jan Procházka

**Bulharská pravoslavná církev mezi lety
1944 a 1956**

Diplomová práce

Praha 2010

Autor práce: **Jan Procházka**

Vedoucí práce: **PhDr. Miroslav Tejchman, DrSc.**

Oponent práce: **PhDr. Bohdan Zilinskyj**

Datum obhajoby: **2010**

Hodnocení:

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v depozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze 20.5.2010

Jan Procházka

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu své diplomní práce PhDr. Miroslavu Tejchmanovi, DrSc. za cenné rady a odborné vedení v průběhu jejího vzniku a za čas strávený čtením a opravami této práce, dr. Iskře Baevě ze Sofijské univerzity Sv. Klimenta Ochridského za pomoc s hledáním a klasifikací pramenů v Sofii, slečně Haně Stehlíkové za jazykovou korekturu a pracovníkům Slovanské knihovny, Národní knihovny, Knihovny společenských věd TGM, knihovny Fakulty historie při sofijské univerzitě a Ústředního státního archivu Bulharska za jejich pomoc při vyhledávání literatury.

Bibliografický záznam

PROCHÁZKA, Jan: *Pravoslavná církev v Bulharsku mezi lety 1944 a 1956*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií, 2010. 77 s. Vedoucí diplomní práce PhDr. Miroslav Tejchman, DrSc.

Anotace

Magisterská diplomová práce „Bulharská pravoslavná církev mezi lety 1944 a 1956“ se zabývá problematikou vztahu státu a Bulharské pravoslavné církve v Bulharsku ve výše zmíněném období. Nejvíce pozornosti je věnováno nejdůležitějším momentům těchto vztahů.

Cílem práce je shrnout poznatky o vztazích státu a nejsilnější církve v této balkánské zemi, přičemž toto téma je v české i světové historiografii nedostatečně zpracováno.

Annotation

The master thesis „Bulgarian Orthodox Church between years 1944 and 1956“ deals with the topic of relations between state and Bulgarian Orthodox Church in Bulgaria in the abovementioned period. The thesis is mostly focused on most interesting moments in these relations.

The aim of the thesis is to summarize relations of state and the strongest church in this Balkan country, when this topic is not enough processed in neither Czech nor world historiography.

Klíčová slova

Bulharsko, pravoslavná církev, komunismus, stát a církev, exarcha, patriarcha, Stefan, Kiril

Keywords

Bulgaria, Orthodox church, Communism, state and church, exarch, patriarch, Stefan, Kiril

Obsah:

Úvod	7
1. Historický úvod	11
1.1. Stručná historie Bulharska do roku 1944	11
1.2. Historie Bulharské pravoslavné církve do roku 1944	15
2. Církev a stát do konsolidace moci BKP	21
2.1. Počáteční optimismus a popřevratová perzekuce	21
2.2. Volba metropolitu Stefana exarchou	25
2.3. Zrušení klatby nad BPC	26
2.4. Období konsolidace moci BKP	29
2.5. Referendum o zrušení monarchie	32
3. Počátky odluky církve od státu	35
3.1. Zrušení výuky náboženství na školách	35
3.2. Zákon o manželství	42
3.3. Majetkový zásah proti církvi	44
3.4. Ústavní oddělení církve od státu	53
3.5. Odpor exarchy Stefana	54
4. Puč proti exarchovi Stefanovi	56
4.1. Disent proti exarchovi	56
4.2. Nucená rezignace	59
4.3. Nové vedení BPC	62
5. Legislativní úprava fungování církve	63
6. Snaha o obnovení patriarchátu	65
7. Vztahy mezi církví a státem od obnovení patriarchátu do roku 1956	67
8. Závěr	68
Summary	71
Seznam zkratk	72
Seznam zdrojů	73
Přílohy	76

Úvod

Tato diplomová práce se zabývá dějinami Bulharské pravoslavné církve v časovém období 1944-1956, zvláště pak po stránce vztahů mezi církví a státem.

Téma jsem si vybral s ohledem na to, že i mezi českou akademickou obcí jsou bulharské dějiny obecně a zvláště pak bulharské církevní dějiny přehlíženým fenoménem, jakkoliv velmi zajímavým. Nedostatečnost české literatury na toto téma pak svádí ke zobecňujícím tezím, využívajícím středoevropskou zkušenost s „církví bojující“ či naopak balkánskou zkušenost s rumunskými „rudými patriarchy“. Bulharská církev sice v 50. a zvláště v 60. letech 20. století koexistovala se socialistickým režimem na základě vzájemné výhodnosti, nicméně právě v mnou popisované době došlo k prakticky unikátnímu procesu infiltrace a ovládnutí církve využitím finančního oslabení a vnitřních rozporů. Proto se domnívám, že studie na toto téma bude pro českého čtenáře, stejně jako pro celý vědní obor, velmi přínosná.

Jaký byl vztah vlády a komunistické strany k bulharské pravoslavné církvi? Jak stát proti této církvi zakročil? Byli i mezi duchovními kolaboranti komunistické strany? Jak se podařilo dosáhnout ovládnutí církve? A jak se vlastně komunistické straně podařilo dosáhnout svržení nejvyššího představitele církve, exarchy Stefana? Jaký zájem měla komunistická strana a vláda církev ovládnout, když se ji mohla pokusit zlikvidovat? Toto jsou základní otázky, které se pokusím ve své práci zodpovědět.

Co do struktury je moje práce rozdělena víceméně časově. Po úvodu a první kapitole, která čtenáři poskytuje vhled do historie bulharského státu a historie Bulharské pravoslavné církve, následuje druhá kapitola, která se zabývá úvodními roky vztahu bulharské církve a vlády Vlastenecké fronty. V té popisují období kooperace církve a státu v různých situacích včetně referenda o zrušení monarchie. Ve třetí kapitole se věnuji počátkům sporu mezi církví a státem, konkrétně zrušení výuky náboženství ve školách, zásahům proti církevnímu majetku, zavedení povinného civilního sňatku a ústavnímu oddělení církve od státu. V této kapitole se rovněž věnuji počátkům odporu exarchy Stefana proti vládě. Čtvrtá kapitola rozebírá podrobně události předcházející a následující odstranění exarchy Stefana z jeho pozice a zabývá se rovněž samotným tímto převratem. V páté kapitole pak řeším legislativní úpravu fungování církve, konkrétně Zákon o církvích z roku 1949 a nový vnitřní statut církve z roku 1950. Šestá kapitola je věnována boji za obnovu patriarchátu a jeho obnovení a poslední, sedmá, se věnuje vztahům mezi církví a státem po obnovení patriarchátu do roku 1956. V závěru shrnuji poznatky z práce a odpovídám na otázky položené v tomto úvodu.

Moje práce se má principiálně zabývat církevní historií Bulharské pravoslavné církve ve vymezeném období, nicméně samotný popis historických událostí by nepřinesl do historie nic nového. Proto jsem svoji práci pojal jako případovou studii na téma vztahů církve a státu a v práci se budu snažit věnovat se nejdůležitějším událostem a co nejvíce snažit omezit popis událostí, které se neodehrávaly ve vztazích mezi státem a nejvyšším církevním vedením, tj. Svatým synodem a případně exarchou Stefanem nebo patriarchou Kirilem. Celkově bych chtěl, aby moje práce brala v potaz nejdůležitější události v tomto vztahu a nezabývala se detaily a aby se z ní nestala jakási martyrologie bulharských duchovních nebo apologie Bulharské pravoslavné církve.

Pokud se týče literatury, musím bohužel konstatovat, že toto téma není zatím v žádném případě dostatečně zpracováno. Co do české literatury, je tato problematika zmíněna v několika větách knihy Jana Rychlíka „Dějiny Bulharska“, zde je ale na místě říci, že ren si ani nečinil nároky být církevním historikem a jeho kniha mi nejvíce posloužila v pasážích věnovaných obecným dějinám. V západoevropské a americké historiografii je situace o něco lepší, když se zde tomuto tématu věnovalo nezávisle na sobě několik autorů. Bohužel ani zde není situace ideální, protože buď jako Carsten Riis podávají čtenářům sice pravdivý, ale vzhledem ke skutečnému rozsahu tématu nepoměrně stručnější příběh, nebo jako James Hopkins sice postihují větší šíři problému, ale propadají zkreslenému vidění sovětského bloku, tak typickému pro západní autory. I tak ale mají obě tyto knihy své nedocenitelné klady – zatímco Riisova publikace „Religion, Politics and Historiography in Bulgaria“ je vynikající pro vytvoření nejzákladnější kostry práce, Hopkinsova „The Bulgarian Orthodox Church: a Socio-historical Analysis of the Evolving Relationship Between Church, Nation and State in Bulgaria“ (mně dostupná v bulharském překladu z roku 2008) tvoří pokročilejší analýzu, opírající se o již publikované bulharské knihy, stejně jako o primární zdroje. Bohužel ani tato kniha se nevěnuje plně mnou sledovanému časovému úseku a nezabývá se rovněž všemi tématy, které zpracovávám ve své diplomové práci. I tak je ale tato kniha asi druhým nejužitečnějším zdrojem, který jsem měl k dispozici, a rozhodně bych ji doporučil dalším badatelům přinejmenším k načerpání dalších znalostí a také vzhledem k inspirativnímu soupisu bibliografie. Z anglicky psané literatury je dále zajímavý Detrezův historický slovník (Historical Dictionary of Bulgaria), který se v několika heslech bulharské církvi věnuje poměrně detailně a navíc poskytuje takřka vyčerpávající bibliografii a užitečné přílohy. Poslední prací, kterou je třeba z anglicky psané literatury zmínit, je studie Irwina Sanderse a Rogera Whitakera o rituálech v Bulharsku. Ta je bohužel silně poznamenána tím, že autoři neměli vzhledem k době, kdy svou práci psali (1983), možnost seznámit se s plnou

šíří problému přímo na místě a museli se tak spoléhat na sekundární zdroje. I tak ale jejich práce poskytuje cenný vhled do některých aspektů církevního života v Bulharsku, byť neúplný a ne vždy zcela spolehlivý. Zdaleka nejvíce bylo ale o tomto problému napsáno v bulharštině. I tak je ale stav tamní historiografie v tomto oboru značně neutěšený. V Bulharsku se na toto téma nachází nepřehledné množství primárních zdrojů a ačkoliv většina tamních autorů se věnuje jejich výzkumu, zdá se, že v bulharské společnosti je toto téma značně citlivé i kvůli přetrvávajícímu schizmatu a hlavně kvůli nevyřešené minulosti současného patriarchy Maxima. Základní prací bulharské historiografie na téma tamější pravoslavné církve v období „lidové demokracie“ je vyčerpávající studie mladé bulharské historičky Daniely Kalkandžievoy „Bulharská pravoslavná církev a „lidová demokracie“ (1944-1953)“ z roku 2002 (dosud, pokud je mi známo, vydaná jen v bulharštině), která je doplněným vydáním její knihy z roku 1997. Toto dílo popisuje život církve v tomto časovém úseku věcně, podrobně a nezaujatě (i když místy je cítit mírné stranění autorky exarchovi Stefanovi) a která je takřka životní nutností pro kteréhokoliv vědce, zabývajícího se tímto tématem. Knize se dá vytknout v některých částech podle mě zmatené řazení kapitol a přílišná podrobnost, nicméně i tak je rozhodně nepostradatelným zdrojem pro kteréhokoliv badatele v tomto oboru, navíc Kalkandžieva pravděpodobně jako první zpracovala dokumenty k tématu z období socialismu. Tato kniha však není jediným zdrojem, který jsem od této autorky používal. Velmi nápomocná mi byla i její studie věnovaná životu exarchy Stefana ve sborníku „Stát a církev – církev a stát v bulharské historii“. V tomto sborníku navíc publikoval svou stať „Některé aspekty vztahů mezi Bulharskou pravoslavnou církví a komunistickým režimem v Bulharsku“ uznávaný profesor Vladimír Migev. I tato studie mi byla značně nápomocná, zvláště proto, že autor v ní publikuje některé zajímavé problémy, které například Kalkandžieva (vzhledem k šíři své práce) nemůže řešit do hloubky. Zajímavou se ukázala být i studie profesora Ljubomira Ognjanova nazvaná „Bulharská pravoslavná církev a náboženská politika státu 1950-1956“. Ta se převážně věnovala vztahu církve a státu v době obnovení bulharského patriarchátu a po něm, což nespádalo do témat zpracovávaných D. Kalkandžievou. Posledním zajímavým titulem v bulharském jazyce je útlý svazek z pera Jevgenije Garbolevské, nazvaný „Zkostnatělá církev?“, který dvojjazyčně, ale dosti chaoticky popisuje stejný časový rozsah jako já v této práci. Zajímavý je především podloženým výzkumem autorky. Naproti tomu až na výjimku se ukázala být zcela neúčinná práce Stefana Čureškiho, který bohužel svůj novinářský styl psaní uplatnil i v pseudovědecké práci a jeho kniha „Pravoslaví a komunismus v Bulharsku 1944-1960“ není o mnoho více než jen martyrologií pravoslavné církve. S velkým politováním jsem musel ze svých zdrojů vyřadit i

práci profesora Spase Rajkina, který je sice odborně zdatný, ale jeho styl psaní je dosti těžkopádný a navíc se Rajkin věnuje převážně bulharské diecézi v Americe a nemá přístup k archivním dokumentům v Bulharsku a v důsledku toho například považuje převrat proti exarchovi Stefanovi za dílo samotné komunistické strany bez účasti metropolitů. Pomocnou úlohu při mé práci hrály rovněž citované internetové stránky, stejně jako ostatní publikace uvedené v seznamu literatury. Vzhledem k výše zmíněné dominanci práce Daniely Kalkandžievovy je tato zvláště v kapitolách 2.3, 3.1, 3.2 a 3.3 citována v podstatně větší míře, než je běžně obvyklé, kdy by se dokonce až mohlo zdát, že až přehnaně důvěřuji jednomu zdroji. Na tomto místě však musím zdůraznit, že žádná jiná práce není v tomto oboru natolik průkopnická a vzhledem k ujištění několika pracovníků sofijské univerzity o důvěryhodnosti autorky jsem připraven obhájit toto neobvyklé použití jedné knihy jako hlavního zdroje. Údaje z této knihy jsou ve zmíněných kapitolách doplňovány ostatními pracemi, které se danými tématy zabývají.

Vzhledem k povaze a tématu práce jsem na několika místech práce použil citace z Bible. V takovém případě je použit vždy Český ekumenický překlad, konkrétně vydání z roku 1995 a jako zdroj uvedena konkrétní část Bible. Při titulatuře metropolitů Bulharské pravoslavné církve jsem se až na výjimky přidržel bulharského zvyku používat název metropole jako příjmení biskupa (např. Boris Nevrokopský, Filaret Lovečský atd.). Co se týče názvů politických stran, používám vždy zkratku utvořenou z originálního názvu strany (např. BZNS místo BZLS; viz seznam zkratk) a dále používám společnou zkratku BKP pro bulharskou komunistickou stranu bez ohledu na to, jaký název v té době používala. Naproti tomu není použita žádná zkratka pro Svatý synod ani pro Svaz duchovních, neboť obě tyto organizace mají při mnou použitém modelu zkratk zkratku SS, která s sebou nese nežádoucí konotace. Všechna data v práci jsou uváděna podle gregoriánského kalendáře bez ohledu na to, že do roku 1916 byl v Bulharsku používán kalendář juliánský. Co se týče názvů míst, používám pro dnešní Istanbul v historických a církevních souvislostech jméno Konstantinopol, stejně jako pro ekumenický patriarchát používám označení konstantinopolský. Jméno Istanbul pak používám pro ostatní kontext. Ministerstvo zahraničí mělo v poválečném Bulharsku pod svou patronací i církve, nicméně opakování názvu „ministerstvo zahraničí a církevních záležitostí“ považuji za kontraproduktivní, proto v textu používám jen označení „ministerstvo zahraničí“.

1. Historický úvod

1.1. Stručná historie Bulharska do roku 1944

Samostatná existence bulharského státu je poměrně stará – již v 7. století přivedl chán Asparuch prabulharské kmeny na území dnešního Bulharska a tam rovněž v roce 681 po bojích s Byzantskou (Východořímskou) říší vznikl na Byzanci oficiálně nezávislý bulharsko-slovanský stát¹. Přes počáteční nejednotnost a nutnost bojů s Byzancí se bulharský stát, zvláště za chána Kruma a zvláště pak za již křesťanských vládců Borise I., Symeona I. a Samuila stal významnou evropskou mocností, kdy Krum obléhal několikrát Konstantinopol a Boris se Symeonem a Samuil dobyli velké oblasti v severním Řecku a na západním Balkáně a uštědřili několik citelných porážek Byzantské říši². V roce 1014 nicméně první bulharský stát vyvrátil byzantský císař Basileus II. Bulharobijce a nezávislost nabylo Bulharsko znovu až roku 1187 s vítězstvím rodu Asenovců nad Izákem II. Angelem. Mezi významné panovníky tohoto druhého carství by se dali počítat Asen I., Kalojan, Asen II., Konstantin I. Tich, Todor Svetoslav a Ivan Alexandr. Bulharsko si pak udrželo nezávislost až do roku 1393, kdy bylo druhé bulharské carství vyvráceno tureckou expanzí. Třetí bulharský stát byl pak vytvořen následkem rusko-turecké války až v roce 1878. V souvislosti s tímto obnovením nezávislosti Bulharska se však vytvořil rovněž tzv. sanstefanský mýtus, protože prvotní hranice Bulharska byly stanoveny sanstefanskou mírovou smlouvou tak, že zahrnovaly i celou Makedonii, Východní Thrákkii, Jižní Dobrudžu a pirotský kraj. Tento maximální rozsah bulharského státu se pak stal po celou dobu „třetího carství“ nedostižným snem bulharské společnosti.

Bulharským knížetem (od roku 1908 carem³) se nejprve stal Alexandr I. z německého rodu Battenbergů a po jeho vynucené abdikaci v roce 1886 byl v roce 1887 zvolen carem Ferdinand I. Koburský. Ještě za Alexandra I. byla k Bulharsku připojena Východní Rumelie⁴ a úspěchů dosáhl nový stát i ve válce proti Srbsku v roce 1885. Po abdikaci Alexandra I. a nástupu Ferdinanda I. na bulharský trůn se stát stal relativně moderní demokracií. Bulharská „tárnovská“ ústava patřila ve své době k nejliberálnějším v Evropě. Ani Alexandr I., ani Ferdinand nicméně neodolali vábení absolutní moci, a tak Bulharsko zažilo periody pokusů o

¹ Pro bližší podrobnosti o příchodu Prabulharů na Balkán, vzniku bulharsko-slovanského kmenového svazu a bojích o samostatnost viz např. Rychlík, Jan: Dějiny Bulharska, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 32-34.

² Pro podrobnější informace o Krumových výbojích viz tamtéž, s. 44-46, o Borisovi I. a Symeonovi I. tamtéž, s. 51-55 a 58-61 a o Samuilově vládě tamtéž, s. 67-73.

³ Šlo o změnu spojenou s dosažením plné nezávislosti Bulharska na Osmanské říši. Název státu se změnil z „Knižectví Bulharsko“ na „Carství Bulharsko“. V zahraničním styku se nicméně používalo termínu „království“. Titul *car* byl pak rovnocenný královským titulům. Tamtéž, s. 271.

⁴ Oblast dnešního jižního a jihovýchodního Bulharska s centrem v Plovdivu. Detrez, Raymond: Historical Dictionary of Bulgaria. Lanham: Scarecrow Press, 2006, s. 156-157.

uzurpaci moci. Alexandrův pokus (mezi lety 1881 a 1883) skončil knížecím neúspěchem, zatímco Ferdinand si značnou osobní moc udržel de facto až do porážky v 1. světové válce a své abdikace v roce 1918.

Nová kapitola bulharské historie se začala psát s rokem 1918 a nástupem tehdy teprve čtyřiaadvacetiletého Borise III. na bulharský trůn. Vláda mladého cara byla na počátku poznamenána tzv. „zemědělskou diktaturou“ Alexandra Stambolijského a Bulharského zemědělského národního svazu (BZNS). Stambolijski spravoval zemi jako „rolnickou republiku“ a k carovi a monarchii obecně měl ryze negativní vztah, nicméně otevřeně vystoupit proti carovi se ale buď neodvážil nebo nechtěl. V roce 1923 jim nepohodlnou vládu BZNS ukončili vojáci krvavým pučem, jehož následkem byla i brutální vražda Stambolijského a po 2 pokusech o atentát na cara i „bílý teror“ proti BZNS a Bulharské komunistické straně⁵. BZNS sice následně zůstalo legální stranou, ale důsledkem politické polarizace se rozpadlo na několik frakcí, zohledňujících kromě agrární politiky i politické rozdělení voličů původní BZNS. Tak vznikly mimo jiné centristická odnož BZNS – *Vrabča 1* (pojmenovaná podle svého sídla na ulici Vrabča v Sofii), levicová BZNS – Alexandr Stambolijski i ultrapravicová frakce BZNS – oranžová (podle stranické barvy BZNS) v literatuře blíže nepopisovaná. Od roku 1923 do roku 1926 byl předsedou vlády profesor Alexandr Cankov, který se později proslavil jako jeden z prominentních bulharských fašistů; poté, co se proti němu postavili i poslanci a ministři jeho vládního bloku, se premiérem stal Andrej Ljapčev. Ten pak byl bulharským premiérem až do roku 1931. Mezi lety 1931 a 1934 vládla v Bulharsku tzv. „kulhající demokracie“ pod vládou Národního bloku. V roce 1934 však vzala za své i tato „kulhající demokracie“ pučem Vojenské ligy a sdružení Zveno⁶. Tento puč byl namířen jak proti parlamentní demokracii jako takové (*zvenari* byli příznivci korporativního modelu a řízení společnosti elitami), tak proti makedonským teroristům z VMRO, kteří před převratem opět vyostřili boj uvnitř VMRO a navíc de facto ovládli pirinskou Makedonii, kde vybírali vlastní daně, řídili lokální politiku a byli i místní armádou a policií. Carovi bylo ovšem nepříjemné republikánské smýšlení předáků Zvena⁷ a tak v roce 1935 s pomocí loajálních důstojníků převzal faktickou moc, kterou si podržel až do své smrti v roce 1943.

⁵ Bulharská komunistická strana sice zprvu zachovala v puči nezávislost, na pokyn Kominterny ale následně podpořila BZNS politicky i silově. Povstání v roce 1923 bylo ale brutálně potlačeno a oběti z řad BZNS a BKP, stejně jako levicových intelektuálů a obecně nepohodlných lidí se počítají na tisíce. Tamtéž, s. 400-401.

⁶ Bulharsky „spojení“.

⁷ Rychlík, Jan: Dějiny Bulharska..., s. 311.

Smrt Borise III. v srpnu 1943 pohřbila naději na udržení carského režimu v Bulharsku, když novému caru Symeonovi II. bylo teprve 6 let a musela za něj vládnout regentská rada ve složení Kiril, kníže preslavský a mladší bratr cara Borise III.; premiér Bogdan Filov a ministr obrany generál Nikola Michov. Teoreticky radě předsedal Kiril, který se však prakticky věnoval spíše alkoholu, prostitutkám a údajně i převlékání do ženských šatů⁸. Reálnou moc v regentské radě tedy držel Bogdan Filov. Novým premiérem se stal místo Filova Dobri Božilov, dosavadní ministr financí, který se zaměřil spolu s Filovem na zoufalé pokusy o záchranu režimu odpoutáním od Německa.

Proti regentské radě se nicméně od roku 1942 formovala opozice v podobě Vlastenecké fronty (OF). Ta začala připravovat převrat proti stávajícímu režimu, který označovala za „monarchofašistický“⁹. Základním kamenem OF se stala Bulharská strana práce (komunisté) (BRP(k)), v roce 1943 se přidaly BZNS-*pladne*¹⁰, Bulharská dělnická sociálně demokratická strana (BRSDP), nezávislí intelektuálové a výše zmíněný klub Zveno, který přitom sám pomáhal likvidovat „kulhající demokracii“ v roce 1934. Zveno také zapojilo do přípravy převratu důstojníky z bývalé Vojenské ligy. OF sice měla v programu obnovení demokracie, vzhledem k účasti komunistů, pučistických důstojníků a Zvena však tento cíl zněl poněkud nevěrohodně. OF také rozdělila zemi na 12 povstaleckých zón a zesílila partyzánský boj. V partyzánských oddílech převažovali komunisté¹¹, existovaly však i oddíly jiné politické orientace, stejně jako oddíly čistě židovské¹². V roce 1944 se tedy vyhrtyly jak partyzánské boje, tak nálety angloamerických bombardérů na bulharské území. Regenti se za této situace rozhodli zachránit alespoň něco a začali vyvíjet tajnou diplomatickou aktivitu, zaměřenou na odpoutání se od Německa a smír se Spojenci. Tajná jednání však nevedla k cíli ani při vyjednávání se Sovětským svazem, kdy na nabídku „přátelské neutrality“ reagoval SSSR požadavkem, aby Bulharsko internovalo a odzbrojilo německé jednotky na svém území, přerušilo s Německem diplomatické styky a vyhlásilo mu válku. V Turecku pak při svém pokusu tajně vyjednat s Angličany a Američany neuspěl Stojčo Mošanov, který byl rovnou odmítnut s poukazem na to, že Spojenci odmítají tajné vyjednávání a pokud chce Bulharsko s Velkou Británií a USA jednat, musí se to dít přes řádnou diplomatickou misi.

⁸ Tejchman, Miroslav: Balkánský fašismus. Praha: Academia, 1989, s. 34.

⁹ Toto označení se ujalo a vydrželo až do 80. let, kdy teprve bylo zrevidováno jako nesmyslné. Tejchman, Miroslav: Balkán ve válce a revoluci. Praha: Karolinum, 2008, s. 437.

¹⁰ Oficiálně „BZNS – Alexandr Stambolijski“, *pladne* znamená polednovou orientaci. Reálně však *pladnenci* představovali sociálnědemokratické křídlo BZNS. Detrez, Raymond: Historical Dictionary ..., s. 63.

¹¹ Hoppe, Hans-Joachim: Bulgarien – Hitlers eigenwilliger Verbündeter. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1979, s. 16.

¹² Jeden takový oddíl popravil na kjustendilském nádraží bývalého komisaře pro židovské otázky Alexandra Beleva. Rychlík, Jan: Dějiny Bulharska..., s. 331.

Vzhledem k tomu, že bulharská vláda (už s novým předsedou, bývalým důstojníkem a ministrem zemědělství Ivanem Bagrjanovem) nechtěla riskovat německou okupaci, jednání se zabrzdlilo. Mezitím se ale výrazně zhoršila mezinárodní situace Bulharska, když 23. srpna 1944 došlo k převratu v Rumunsku a rumunská vláda kapitulovala a otevřela své území Rudé armádě, která tak stanula na Dunaji. Bulharsko kvůli tomu prakticky ztratilo manévrovací prostor a jediným řešením se zdála bezvýhradná kapitulace před požadavky Spojenců. Proto 2. září odstoupila vláda Ivana Bagrjanova, která mohla být považována za překážku jednání o míru, a byla jmenována vláda legální opozice¹³ pod vedením Konstantina Muravieva, člena BZNS-*Vrabča 1*. Muraviev nabízel účast ve vládě i Vlastenecké frontě, ta ale z důvodů, které budou zmíněny níže, nabídku nepřijala. Muravievova vláda ihned nařídila stažení bulharské armády z vardarské Makedonie, přerušila diplomatické styky s Německem, vyhlásila amnestii pro politické vězně a také pro Židy internované v pracovních oddílech na základě rasistického „Zákona na ochranu národa“¹⁴. Vzhledem k tomu, že 5. září vyhlásil Bulharsku válku Sovětský svaz, byly přerušeny i rozhovory mezi bulharskou delegací a anglickými diplomaty v Egyptě s poukazem na to, že cesta k příměří vede pro Bulharsko jedině přes jednání se SSSR¹⁵.

Bulharská agónie skončila v noci z 8. na 9. září 1944, kdy provedla Vlastenecká fronta nekrvavý převrat proti vládě Konstantina Muravieva. Vzhledem k tomu, že za převratem stáli „osvědčení převratoví pracovníci“ Damjan Velčev a Kimon Georgiev, proběhl převrat bezproblémově a bez odporu a 9. září ráno se mohl Georgiev prohlásit premiérem¹⁶. Rudá armáda zahájila již 8. září pochod na Sofii, čímž měli povstalci zajištěnou i zahraniční podporu. Internováni byli ministři Muravievovy vlády, generální štáb i regentská rada včetně prince Kirila. Vládu pak sestavila Vlastenecká fronta, přičemž ze 16 ministerstev získali 4 křesla komunisté, 4 křesla BZNS¹⁷, rovněž 4 posty Zveno, 2 ministři byli ve vládě za BRSDP a 2 byli nezávislí¹⁸. Rozložení sil se sice v průběhu dalších měsíců změnilo, ale alespoň pro několik prvních měsíců bylo rozložení politických sil relativně vyvážené a situace vypadala příznivě pro obnovení parlamentní demokracie. I v režimu Národní fronty se ale od

¹³ Legální opozicí se myslely strany BZNS-*Vrabča 1*, Demokratická shoda a Národně-liberální strana.

¹⁴ Protižidovská nařízení ale v této době již nikdo nedodržel. Židé z internačních oddílů bez problémů odcházeli a mnohdy vstupovali do partyzánských oddílů (viz pozn. 12). Rychlík, Jan: *Dějiny Bulharska...*, s. 331.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ Konstantin Muraviev si prý ve svých vzpomínkách povzdechl, že to bylo potřetí, co ho Kimon Georgiev převratem svrhl z ministerského křesla (Muraviev byl ministrem ve vládách roku 1923 a 1934). Tamtéž.

¹⁷ Původně jen BZNS-*pladne*, později došlo ke sjednocení *pladne* a *Vrabča 1* a k vytvoření jednotného BZNS. Detrez, Raymond: *Historical Dictionary*, s. 63.

¹⁸ Rychlík, Jan: *Dějiny Bulharska...*, s. 332.

počátku objevovaly trhliny, jako zřízení Státní bezpečnosti, tedy nové politické policie nebo delegace komunistických politiků na významná místa v politickém systému (nejnebezpečnější bylo pravděpodobně jmenování Antona Jugova na post ministra vnitra a Coly Dragojčevové jako předsedkyně Národního výboru Vlastenecké fronty).

1.2. Historie Bulharské pravoslavné církve do roku 1944

První křesťané se na území Bulharska objevili pravděpodobně již v druhé polovině 1. století po Kristu. Souviselo to s misijními cestami apoštola Pavla z Tarsu, který založil církevní obce v Řecku a není jisté, zda při svých cestách v Makedonii nezavítal i na území dnešního Bulharska. V každém případě jsou však v Pavlových listech výslovně zmiňovány křesťanské komunity v Soluni, Filipech a Neapoli¹⁹, tedy nedaleko dnešních bulharských hranic. Od této doby se křesťanství šířilo zpočátku mezi židovskými komunitami, následně i mezi ostatními obyvateli Římské říše. Nejpozději od počátku 3. století je pak křesťanství v dnešním Bulharsku doloženo různými císařskými edikty o pronásledování křesťanů. Je rovněž možné, že do Bulharska proniklo i gótské ariánské křesťanství²⁰ při gótských vpádech od 3. století po Kr., ostatně na Balkáně ariánské křesťanství pravděpodobně získalo více přívrženců i tak. V době vrcholného střetu ariánství s katolickým křesťanstvím²¹ se na území Bulharska (přímo v Serdice, tedy v centru dnešní Sofie) konala katolická synoda.

Úpadek křesťanství v Bulharsku začal zhruba v 6. století, kdy začaly slovanské kmeny v důsledku svého přesídlení podnikat loupeživé nájezdy do oblasti Thrákie, Makedonie, Řecka a Podunají. Slované se následně v Podunají usídlili a s sebou přinesli svou polyteistickou víru²². Protože v souvislosti s různými migračními vlnami zůstalo v jižním Podunají jen málo původních obyvatel (tj. Thráků), převládl nejpravděpodobněji slovansko-

¹⁹ Dnes Thessaloniki, Philipoi a Kavala. Sk 16-17.

²⁰ Ariánství bylo ve své době (3.-4. století) vážnou konkurencí „státní“ katolické církvi. Kněz Areios z Alexandrie zastával názor, že ve Svaté trojici není Syn stejné podstaty jako Otec, někteří teologové na něj navazující popírali božství Ducha Svatého. V souvislosti s ariánskou herezí bylo přijato nikajsko – konstantinopolské vyznání víry, které ariánskou herezi výslovně popírá formulací „...Bůh z Boha, Světlo ze Světla, pravý Bůh z pravého Boha. . .jedné podstaty s Ocem. . .“. Největší rozmach zažil arianismus v Itálii a na Balkáně ve 4. století a díky Wulfilově misii se arianismus až do 6.-7. století udržel mezi Germány. Pavlincová, Helena a kol.: Slovník Judaismus – Křesťanství – Islám, Praha: Mladá fronta, 1994, s. 140.

²¹ Zde použito ve smyslu nesektářského, „státního“ křesťanství (i když východořímský císař Constantius II. v této době sympatizoval s ariánstvím).

²² Podle soudobých zpráv a archeologických nálezů uctívali Slované na území Bulharska mnoho božstev, předmětů a míst, nicméně podle zprávy byzantského historika a hodnostáře Prokopia z Caesareje mělo slovanské náboženství spíše henoteistický než polyteistický charakter, neboť zdejší Slované „věří, že je jediný bůh, tvůrce hromu a jediný pán všech věcí. . .dále uctívají řeky, vodní víly a další božstva“. Podle dalších zmínek v Prokopiově díle (např. obětování býků) se předpokládá, že tímto „bohem bohů“ byl Perun, jméno se nicméně v žádném prameni nedochovalo. V Preslavi se v souvislosti s nálezem mnohohlavé modly předpokládá uctívání Svantovíta, v Plisce se v souvislosti s nálezem rytiny slunečního boha mluví o uctívání Dažboga. Pokud ale věříme Prokopiovi líčení, pak byl Perun všude bohem nadřazeným. Profantová, Naďa; Profant, Martin: Encyklopedie slovanských bohů a mýtů. Praha: Libri, 2007. Ss. 91, 167, 181.

pohanský charakter dnešního Bulharska. Ten ale nevydržel příliš dlouho, když již v polovině 7. století začali do jižního Podunají pronikat kmeny kočovných Bulharů pod vedením chánů Asparucha a Kubera. Ti si s sebou přinesli podobnou henoteistickou víru jako Slované, jejich „bohem bohů“ byl však bůh nebe Tangri. Kupodivu prameny uvádějí, že slovanské a bulharské pohanství vedle sebe koexistovaly jen s omezenou prostupností²³ a ještě v době přijetí křesťanství zmiňují prameny pohanství obojího ritu²⁴.

S postupujícím časem a formací bulharské společnosti do primitivní formy feudální pyramidy se ukázalo být relativně výhodným přijetí křesťanství, nicméně až do doby chána Borise v polovině 9. století bulharští vládci i šlechta křesťanství nejen odmítali, ale i pronásledovali²⁵. V době Borisovy vlády se již ale zcela jasně ukázala nevýhodnost setrvávání u pohanských zvyklostí, když východní i západní císař a jejich křesťanští vazalové hleděli na své pohanské sousedy s neskrývanou ambicí jejich území přivést ke křesťanské víře i násilím. Rovněž případné spojenectví at' s Franskou říší nebo s Byzancí bylo fakticky podmíněno přijetím křesťanství. V takové situaci se Boris spolu se svou rodinou a minimálně částí svého dvora dal pokřtít od jakéhosi řeckého biskupa. Zároveň se ale Boris nechtěl dostat do přímé závislosti na Byzanci, potažmo na jejím se státem úzce propojeném kléru a požádal Ludvíka II. Němce²⁶, krále východofranského, aby mu poslal i německé kněží. Boris obratně lavíroval mezi Římem a Konstantinopolí, za zmínku stojí i snaha různých heretických sekt a dokonce i islámských misionářů získat chána pro jejich víru. Kamenem úrazu se nakonec ukázal být Borisův požadavek samostatné bulharské církevní organizace. Tu zcela odmítla Byzanc a i římská církev se k tomuto požadavku vyjádřila vyhýbavě. Poměrně dlouhou dobu vypadala situace příznivě pro Řím, kde papež Mikuláš I. pochopil závažnost situace a odpověděl pozitivně na 106 ze 115 otázek, které mu Boris po svém poselstvu poslal²⁷ a do Bulharska vyslal misii s biskupem portujským Formosiem²⁸ a biskupem populonským Pavlem. Ti zaznamenali u Bulharů velký úspěch a Formosius se zalíbil Borisovi dokonce

²³ S velkou pravděpodobností to bylo důsledkem neochoty prabulharské šlechty smísit se se slovanským obyvatelstvem, protože prabulharská šlechta měla zpočátku lepší přístup k chánovu dvoru. Rychlík, Jan: Dějiny Bulharska..., s. 37.

²⁴ Tamtéž, s. 51.

²⁵ Není se čemu divit, vezmeme-li v potaz, že nejbližším sousedem Bulharska byla Byzantská říše. Bulharští chánové tedy považovali křesťanskou víru za nástroj nepřátelské mocnosti k oslabení jednoty bulharského národa. Zvláště nepřátelští vůči křesťanství byli chánové Krum, Omurtag a Malamir, kdy poslední jmenovaný dokonce dal kvůli přijetí křesťanství popravit svého nejstaršího bratra Enravota-Voina. Tamtéž, s. 49.

²⁶ V českém prostředí je tento panovník také znám jako Ludvík Bavor, jde o panovníka, který se „proslavil“ sesazením velkomoravského knížete Mojmíra I. a válkou proti Rastislavovi I.

²⁷ Šlo jak o otázky věroučné (předpisy postní, manželské a trestní právo), tak o možnost ponechání původních správních zvyklostí. Rychlík, Jan: Dějiny Bulharska..., s. 52.

²⁸ Formosius se posléze stal roku 891 papežem a po své smrti byl aktérem jedné z nejpodivnějších epizod papežství, tzv. synody s mrtvolou.

natolik, že požádal papeže o jmenování Formosia bulharským biskupem. Než ale poselstvo dorazilo do Říma, zemřel papež Mikuláš I. a jeho nástupcem se stal Adrian II., méně prozíravý než jeho předchůdce. Adrian II. postupně odmítl s malicherným zdůvodněním jmenovat jak Formosia, tak dalšího člena jeho misie Marina bulharským arcibiskupem a navrhl jakéhosi Silvestra, který ale neměl ani pravomoc sloužit mši a udělovat svátosti (podle všeho tedy neměl žádné svěcení). Boris se ale mezitím začal znovu sbližovat s konstantinopolským patriarchátem, což bylo nakonec stvrzeno na koncilu v Konstantinopoli roku 870. Tímto datem začíná také fungovat autonomní církevní struktura na bulharském území.

Boris se jako obratný vyjednaváč projevil i v konečné dohodě s Konstantinopolí. Ačkoliv se mu nepodařilo dosáhnout úplné nezávislosti, dosáhl Boris na svou dobu poměrně značné autonomie. Bulharská církev sice byla podřízena Konstantinopoli, byla však sjednocena pod bulharským arcibiskupem a bulharští biskupové nebyli zapisováni do seznamů duchovenstva konstantinopolského patriarchátu. V praxi to znamenalo, že vazba poslušnosti byla mezi konstantinopolským patriarchou a bulharským arcibiskupem, jemuž byli podřízeni bulharští biskupové. Pro bulharskou církev to bylo rozhodně volnější uspořádání, než kdyby byli místní biskupové přímo podřízeni konstantinopolskému patriarchovi. Ke kýženému osamostatnění bulharské církve chyběl již jen jeden krok²⁹. Autokefální se oficiálně bulharská církev stala roku 927, kdy bylo konstantinopolským patriarchou uznáno povýšení preslavského arcibiskupa na bulharského patriarchu, které bylo neoficiálně vyhlášeno již roku 919. V následujících stoletích se několikrát v souvislosti s různými střety měnilo sídlo a hodnost nejvyššího bulharského církevního představitele. Nejvýznamnější patrně bylo přesunutí arcibiskupství do Ochridu po zániku bulharského státu roku 1018 spojené se ztrátou patriaršního titulu. Patriarchou se bulharský arcibiskup stal znovu roku 1185 a definitivně o tento titul přišel opět se zánikem druhého bulharského carství v roce 1393. Po smrti patriarchy Evtimije v roce 1402 již nebyla zvolena žádná další hlava bulharské církve a nejvýše postaveným činitelem se stal ochridský arcibiskup. Vzhledem k tomu, že v osmanských správních poměrech se rozlišovalo více podle náboženství než podle národa³⁰ a v Konstantinopoli se nedlouho po jejím dobytí Turky vyprofilovala vlivná skupina Řeků (tzv. fanarioté) mající nemalý vliv na rozhodování osmanského sultána, helenizovala se

²⁹ Pravoslavné církve se od starověku dělily na autokefální (tj. mající vlastní, nikomu nepodřízeného patriarchu) a jim podřízené. Až do roku 927 existovala jen starověká „pentarchie“ patriarchátů (Konstantinopol, Antioch, Jeruzalém, Alexandrie a Řím (papež byl až do r. 2006 titulován jako patriarcha západu), z nichž každý odvozoval původ od jednoho z Kristových apoštolů), jimž byly všechny ostatní církve teoreticky podřízené.

³⁰ Rychlík, Jan: Dějiny Bulharska..., s. 138.

s postupujícím časem i ochridská církev. Zpočátku pronikali Řekové do nejvyšších pater bulharské církve, po roce 1767 pronikli i do běžných kazatelských a farářských postů a místy i likvidovali bohoslužbu v bulharském (potažmo staroslověnském) jazyce a preferovali používání řečtiny. V roce 1767 pak řecký klérus definitivně dosáhl na sultánovi zrušení ochridského arcibiskupství (rok předtím byl zrušen pečský patriarchát a tím samostatnost srbské církve) a tím i formálního zrušení bulharské pravoslavné církve.

V letech následujících po zrušení ochridského arcibiskupství se v bulharské pravoslavné církvi začaly ostře střetávat 2 tendence. Zatímco nižší klérus, převážně stále slavofonní, se ocital stále více pod vlivem národního obrození, vyšší klérus, převážně helenizovaný nebo přímo řecký, se snažil nyní již jednotnou církev stále více helenizovat (v roce 1819 dokonce ekumenický patriarcha Grigorios V. vydal oběžník, který zavazoval vyšší klérus k helenizaci pravoslavné církve a pravoslavných věřících³¹). Tyto střety se časem neotupovaly, ale naopak zostřovaly. Zatímco nižší klérus se opíral o většinou rolnické, podle Rychlíka převážně národnostně značně uvědomělé bulharské obyvatelstvo³², vyšší klérus požíval ochrany fanariotů a svých nadřízených kleriků. Ve střetu však průběžně vítězil vyšší klérus a helenizující síly, které skrze styky s fanarioty a vzhledem k nevšimavosti Porty k náboženským otázkám měly prakticky volnou ruku v helenizačních snahách. I mezi vyšším klérem se ale našli obrozenci, kteří odmítali helenizaci bulharské církve a bulharského národa. Markantním příkladem se stal biskup Sofronij Vracanský³³, který vydal několik sbírek kázání v bulharštině a v roce 1809 vystupoval ve vztahu k ruskému velení v rusko-turecké válce jako nejvyšší představitel bulharské emigrace.

Nová kapitola v historii bulharské církve se začala psát v roce 1838, kdy byl tärnovským metropolitou jmenován jistý řecký duchovní Panaret, který otevřeně pohrdal Bulhary a zakazoval ve Veliko Tärnovu bulharskou liturgii i bulharská kázání³⁴. Proti němu se vzbouřili místní měšťané a požadovali na patriarchátu jeho odvolání a nahrazení bulharským obrozeneckým knězem Neofytem Bozvelim. Patriarchát sice odvolal Panareta, místo Bozveliho ale ustavil tärnovským metropolitou jiného Řeka (shodou okolností také jménem Neofyt), přičemž Bozveli se měl stát jeho zástupcem (protosyngelem). Bozveli ale odmítl tento podle něj náhražkový post a byl následně řeckým duchovenstvem s povolením sultána internován na Athosu. Odtud ale uprchl do Konstantinopole, kde se spojil s jiným

³¹ Tamtéž, s. 195.

³² Tamtéž, s. 192.

³³ Vracanské biskupství (eparchie) byla založena v roce 1794 jako biskupství, Sofronij byl prvním biskupem. Dnes je Vracanská eparchie metropolitním biskupstvím.

³⁴ Veliko Tarnovo bylo i v 19. století mezi bulharským obyvatelstvem pokládáno za nejvýznamnější bulharské město a symbol středověké bulharské státnosti.

bulharským obrozeneckým knězem, Ilarionem Makaripolským. Přes Bozveliho smrt roku 1848 protesty proti řeckému duchovenstvu v Bulharsku neustaly. Novou sílu pak protesty nabraly po vydání sultánského hatihumajunu, který stanovil, že církevní záležitosti mají být nadále řešeny zvláštním sborem složeným jak z kleriků, tak z laiků bez ohledu na národnost. K dalšímu vyostření vztahů pak došlo ve druhé polovině 50. let jak ve Veliko Tárnovu, kde místní měšťané dosáhli odvolání výše zmíněného Neofyta, tak v Plovdivě, na Vracansku a Lovečsku, o něco později i v Makedonii. Sultán, který chtěl spory urovnat, uložil následně ekumenickému patriarchovi Kirilovi, aby svolal sněm duchovních a laiků. Patriarchát nicméně vybral delegáty na sněm tak, aby v něm Bulhaři měli jen 3 hlasy³⁵, což dovršilo přesvědčení bulharského duchovenstva i laiků, že legální cestou se u patriarchátu ničeho nedomůžou. Při bohoslužbě o Velikonoční neděli 15. 4. 1860 nepřečetl Ilarion Makariopolský při bohoslužbě v bulharském istanbulském chrámu sv. Štěpána³⁶ jméno ekumenického patriarchy, ale pouze vzpomenu všechno pravoslavné duchovenstvo, jak je zvykem v autokefálních pravoslavných církvích. Tímto činem de facto došlo k osamostatnění bulharské církve, ačkoliv formální církevní samostatnost získali Bulhaři až v roce 1870.

Přirozenou reakcí patriarchátu bylo prohlásit zúčastněné kněze za heretiky a schizmatiky, na základě čehož byli biskupové Ilarion Makariopolský, Avksentij Veleský a Pajsij Plovdivský internováni až do roku 1864. Řecký patriarchát ale podcenil celkovou sílu bulharského hnutí za církevní nezávislost. Zvláště v Makedonii došlo k lidovým bouřím a po celém Bulharsku a Makedonii obyvatelstvo otevřeně odmítalo pravomoc řeckého duchovenstva i ekumenického patriarchy³⁷. Vzhledem k tomu, že tato situace vydala neočekávaný následek v podobě asi dvou set³⁸ církevních obcí v Makedonii, které přijaly na protest proti ekumenickému patriarchovi unii s Římem, začal na patriarchu tlačit i sultán Abdulaziz I., na nějž pro změnu tlačili ruští a angličtí diplomaté, kteří se báli, že dokončená unie s Římem by posílila vliv francouzských a rakouských „souvěrců“ na Balkáně. Nový patriarcha Grigorios VI. na základě toho navrhl vytvořit bulharskou autonomní církev, podřízenou ekumenickému patriarchátu, a to na území mezi Dunajem a Starou Planinou. To ale bulharské církvi ani zdaleka nepostačovalo a tak nakonec zakročil sultán. Zvláštním

³⁵ Rychlík, Jan: Dějiny Bulharska..., s. 197.

³⁶ Tento kostel, původně dřevěný, byl postaven a vysvěcen v roce 1849 a po požáru byl roku 1898 znovu postaven z litého železa. Stal se významným centrem bulharské komunity v Istanbulu, mimo jiné zde bylo poprvé čteno vyhlášení bulharského exarchátu v roce 1870. Dnes je sídlem stauropegického vikariátu (viz. Příloha 1). *Stephan Bulgarian Church – Istanbul* (online), dostupné z http://churches.inistanbul.com/nm-St_Stephan_Bulgarian_Church-cp-114, ověřeno 15.4.2010.

³⁷ Detrez, Raymond: *Historical Dictionary...*, s. 110.

³⁸ Tamtéž, s. 111. Podle všeho ale unie nezapustila hlubší kořeny, jmenovaný arcibiskup Josif Sokolski nakonec odešel do Oděsy a později do Kyjeva.

výnosem (fermanem) z 11. 3. 1870 byla zřízena bulharská pravoslavná církev, teoreticky zcela nezávislá na ekumenickém patriarchátu a zahrnující v podstatě dnešní Bulharsko a vardarskou Makedonii³⁹. Egejskou Makedonii pak církev sice nárokovala, ale reálně v ní přetrvávala správa ekumenického patriarchátu. Proto byly v egejské Makedonii ustaveny bulharské vikariáty (tj. církevní správní jednotky mimo hlavní církevní území), které nicméně narážely na jisté obtíže ze strany řeckých duchovních. Exarchou byl na prvním sněmu zvolen vidinský metropolita Antim a sněm také schválil statut církve, podle něhož měl církev řídit čtyřčlenný Svatý synod. Na teritoriu exarchátu se také přikročilo k volbě bulharských biskupů tam, kde ještě nebyli ustaveni. V roce 1874 se pak k exarchátu na základě plebiscitu připojily eparchie skopská a ochridská a exarchát tak zahrnoval zhruba území dnešního Bulharska a Makedonie.

Nová kapitola těžkostí přišla pro bulharskou církev po získání autonomie Bulharska na Osmanské říši roku 1878. Tehdy zastavila Osmanská říše formování bulharských eparchií a již ustanoveným bulharským biskupům, působícím mimo území tehdejšího Bulharska (tj. mimo území mezi Dunajem a Starou Planinou a okolí Sofie, Kjustendilu a Samokova) neumožnila návrat do jejich sídel, případně je vyhostila⁴⁰. Situace se zlepšila až kolem roku 1890 s nástupem vlády Stefana Stambolova a navázáním dobrých vztahů s Osmanskou říší. Až do roku 1913 se církev vyvíjela relativně nerušeně, následně ale přišla těžká rána v podobě 2. balkánské války a upadnutí značné části území exarchátu pod správu Srbska a Řecka, což znamenalo samozřejmě i protežování příslušných národních pravoslavných církví na úkor bulharské. Dočasné zlepšení postavení přišlo již za první světové války, kdy bulharská armáda znovu dobyla část ztracených území, ale s kapitulací v roce 1918 o ně Bulharsko opět přišlo. V roce 1915 navíc zemřel exarcha Josif, který již od roku 1913 s ohledem na své zdraví fakticky sídlil v Sofii⁴¹ a z neznámých důvodů⁴² nebyl zvolen jeho nástupce, následkem čehož vedl 40 let bulharskou církev kolektivně Svatý synod, potažmo jeho předseda s titulem vikáře.

Za meziválečného období byla BPC poměrně značnou oporou režimu bulharského carství, nicméně na rozdíl například od církve rumunské se církev jako celek nediskreditovala

³⁹ Viz přílohu 2.

⁴⁰ Takto byla vakantní biskupství ve Skopji, Velesu a Ochridu až do roku 1890. Rychlík, Jan: Dějiny Bulharska..., s. 260.

⁴¹ De iure přenesení se ale odehrálo až roku 1945, viz kapitolu 2.3. *Екзарх Йосиф I (1840-1915)* (online), dostupné z http://www.bg-patriarshia.bg/index.php?file=exarch_yosif_1.xml, ověřeno 18.4.2010.

⁴² Kalkandžieva zmiňuje jako možný důvod trvající schismatickou situaci ve vztahu k ekumenickému patriarchátu a odpor bulharské vlády z důvodů možné komplikace sousedských vztahů (exarchát se nevzdával nároku na egejskou a vardarskou Makedonii). Калканджиева, Даниела: Българската православна църква и „народната демокрация“, Силистра: Фондация „ДЕМОС“, 2002, s. 34.

spoluprací s extremistickými uskupeními nebo spekulacemi o zkorumpovanosti církevních představitelů⁴³. V meziválečné době se, i kvůli faktické nemožnosti oficiálního uznání, církev zaměřila na domácí záležitosti a jen okrajově se věnovala někdejšími územím exarchátu v egejské Makedonii a egejské Thrákii (nicméně stále měla jistý zájem na vardarské Makedonii, která byla považována za etnicky bulharskou). Přední místo mezi snahami BPC tehdy zaujímal znovuoživení patriarchátu a s tím spojené kanonické uznání autokefality církve⁴⁴. Jsou sice zdokumentovaná svátostná společenství BPC především s rumunskou církví, nicméně vzhledem k tomu, že hlavní konflikt trval s ekumenickým patriarchátem (příčina konfliktu spočíval v tehdy teoreticky trvajícím nároku Bulharského patriarchátu na egejskou Makedonii a Thrákii), nebylo pro ostatní pravoslavné církve možné navázat s oficiálně neuznanou církví oficiální vztahy, pokud zároveň nechtěly přijít o styky s ekumenickým patriarchátem a tím i s církvemi spojenými s ním.

Za druhé světové války si církev navíc značně zvýšila morální kredit akcí za záchranu bulharských Židů, kteří měli být podle vládního dekretu deportováni do německých vyhlazovacích táborů⁴⁵. Zároveň byla ale 2. světová válka poslední příležitostí, kdy se BPC pokusila získat pevnou kontrolu nad všemi nárokovanými územími a tím odstranit rozpor mezi faktickým stavem církve a kanonickým vakuem, v němž se ocitla.

2. Církev a stát do konsolidace moci BKP

2.1. Počáteční optimismus a popřevratová perzekuce

Oproti ostatním zemím středovýchodní Evropy a Balkánu, kde bylo osvobození z rukou Rudé armády, eventuálně místních partyzánů, přijímáno církvemi se smíšenými pocity až značnými obavami⁴⁶, zavládl v Bulharsku po převratu z 9. září 1944 mezi pravoslavným duchovenstvem značný optimismus⁴⁷. Zvláště vyšší klérus totiž nesouhlasně přijímal politickou orientaci Bulharska na Německo a otevřeně horoval pro myšlenku jednoty pravoslaví a slovanství. Nešlo o nijak novou myšlenku. Jejím prominentním proponentem byl již poslední předválečný exarcha bulharský Josif (v úřadu 1881-1915), který v souladu s touto myšlenkou brojil proti účasti Bulharska v 1. světové válce na straně Ústředních mocností. Katolická církev, v Bulharsku v té době málo početná, ani protestantské církve

⁴³ Nagy-Talavera, Nicolas M.: *The Green Shirts and the Others*. The Center for Romanian Studies, Iași 2001, s. 353.

⁴⁴ Těžkosti BPC dobře ilustruje, že vzhledem ke svému kanonické ilegalitě nemohla sama vyrábět *miro* (pomazávací olej) a musela ho získávat od rumunské a srbské církve. Калканджиева, Даниела: *Българската православна църква...*, s. 34.

⁴⁵ Rychlík, Jan: *Dějiny Bulharska...*, s. 326.

⁴⁶ Zvláště v Jugoslávii a Rumunsku byly místní církve mnohdy zkompromitovány spoluprací s místními režimy a mohly se oprávněně obávat odvety ze strany představitelů nové moci.

⁴⁷ Хопкинс, Джеймс: *Църква, народ, държава*. София: Омофор, 2008, s. 277.

pravděpodobně rovněž neočekávaly problémy s novým režimem, ostatně Vlastenecká fronta sice byla iniciativou BKP, nebyla ale alespoň zpočátku pod její kontrolou⁴⁸. Pravoslavná církev navíc měla výhodu dobrých vztahů s OF ještě před zářijovým převratem, kdy tyto 2 organizace spolupracovaly například při záchraně bulharských Židů roku 1943⁴⁹.

Další dobrou zprávou pro zájemce o ovládnutí Bulharské pravoslavné církve byl přesun jejího centra do Bulharska. Exarchát měl totiž již od svého vzniku v roce 1870 své sídlo v Konstantinopoli (Istanbulu), odkud se do Bulharska nepřesunul ani po nabytí nezávislosti v roce 1908. Na první pohled nelogické lpění na tradici bylo ve skutečnosti velmi důležité z taktických důvodů – exarchát totiž vznášel nárok na církevní správu všech území někdejšího sanstefanského Bulharska. Pokud tedy exarcha sídlil v Konstantinopoli, bylo možné nadále tyto nároky obhajovat, zatímco přesun do vlastního Bulharska by znamenal uznání statutu quo, tedy rezignace na teoretickou podřízenost egejské a vardarské Makedonie a Thrákie bulharskému exarchovi. Zvláště významným se tento stav stal po balkánských válkách, kdy Bulharsko nejprve získalo a následně ztratilo rozsáhlé území v egejské a vardarské Makedonii a Thrákii, zhruba korespondující s nárokovaným rozsahem bulharského exarchátu. Přesun exarchy mimo Konstantinopol by tedy znamenal rezignaci na Makedonii a Thrákii a faktické uznání jejich podřízenosti řeckému a srbskému patriarchovi. S koncem 2. světové války se ale obnovení sanstefanského Bulharska stalo nemožným a pro exarchát tedy bylo vhodnější přesunout své sídlo na bulharské území a dočkat se tak uznání autokefality i od ekumenického patriarchátu v Konstantinopoli⁵⁰. Bulharská církev tedy přesunula své ústředí do Sofie⁵¹, čímž se sice dočkala odvolání klatby ekumenického patriarchátu a tím i plného uznání autokefality, zároveň se ale stala o to zranitelnější vůči případné izolaci⁵². Autokefalita totiž znamenala, že církev je zcela samostatná a nemusí se řídit ani názory ekumenického patriarchy, což dávalo režimu lepší možnosti církev zcela ovládnout.

Společně s přesunem exarchátu do Sofie přišla pro OF ještě jedna dobrá zpráva – po 30 letech dočasné kolektivní správy byl zvolen nový exarcha, sofijský metropolita Stefan⁵³. Ten zastával poměrně významné pozice v BPC již od roku 1910 a po smrti exarchy Josifa

⁴⁸ Rychlík, Jan: Dějiny Bulharska..., s. 328.

⁴⁹ Tamtéž, s. 327

⁵⁰ Bulharský exarchát byl vzhledem ke sporům s ekumenickým patriarchátem ohledně územní jurisdikce prohlášen roku 1872 za schizmatickou církev a ekumenický patriarcha Grigorios VI. odmítl uznat exarchu Antima jako platného vůdce národní církve. Tamtéž..., s. 199.

⁵¹ Viz kapitolu 2.3 .

⁵² Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 340.

⁵³ Vlastním jménem Stojan Popgeorgiev Šokov (1878-1957), od roku 1922 metropolita sofijský. Хопкинс, Джеймс: Църква, народ, държава..., s. 277.

v roce 1915 odešel na bohosloveckou školu do Švýcarska. Zde se ocitl ve středu zájmu bulharských diplomatů a dokonce se účastnil v rámci bulharské delegace jednání a podpisu mírové smlouvy v Neuilly. Po válce se stal v roce 1921 biskupem makariopolským a v roce 1922 metropolitou sofijským. Dobrá zpráva to byla především proto, že Stefan udržoval přátelské vztahy s představiteli OF, hlavně klubu Zveno⁵⁴ a také proto, že byl známým rusofilem a proponentem panslovanské myšlenky svého někdejšího nadřízeného, exarchy Josifa⁵⁵. Alespoň zpočátku se tedy Stefan jevil jako dobrá hlava bulharské církve pro spolupráci s OF a zdál se být bezkonfliktním i ve vztahu ke komunistické straně. Na druhé straně byl Stefan jedním z předních příznivců ekumenického hnutí v Bulharsku a v důsledku toho mohl být v následujících letech teoreticky poněkud nepohodlný v případě snahy režimu potlačovat nepravoslavné církve. Díky své ekumenické orientaci měl Stefan i dobré kontakty se západními církevními činiteli a západními diplomaty. Zároveň se nebál ani vyjádřit své politické názory – již za meziválečného carství se hlasitě stavěl proti vojenskému svazu Bulharska s Německem, za 2. světové války byl jediným východoevropským patriarchou, který protestoval proti napadení SSSR Německem, sloužil osobně zádušní mši za generálmajora Vladimira Zaimova, odsouzeného a popraveného roku 1942 za špionáž pro SSSR, a rovněž hrál velice významnou úlohu v úspěšném úsilí církve zachránit bulharské Židy za 2. světové války⁵⁶. V žádném případě ale Stefan nebyl prokomunisticky zaměřen a podle Kalkandžievovy ostře vystupoval i proti případné vládě BKP⁵⁷.

Ve svém prvním projevu po státním převratu v roce 1944 Stefan vyjádřil přesvědčení, že Bulharsko se musí těsně přimknout k Sovětskému svazu. Nedá se však předpokládat, že by měl na mysli, že by se Bulharsko mělo stát sovětským satelitem, spíše měl na mysli rovnocenné spojenecké vztahy s osvoboditelským, převážně slovanským státem. Stefan také publikoval v Církevním věstníku (CV) „Provolání sofijského metropolity Stefana k ruskému lidu“, ve kterém označil dobu spojení s Německem za „nejtěžší porobu státu, která nás zpusťovala materiálně a rozvrátila morálně“⁵⁸. Zvláštní pozornost ale zaslouží jiná pasáž, kde Stefan vyjadřuje za Bulhary radost, že „to bude právě v Moskvě, srdci naší osvoboditelky, a ne jinde, kde bude dokončen soud nad naším národem, který stojí na lavici obžalovaných

⁵⁴ Konkrétně byl blízkým přítelem již zmíněného Kimona Georgieva a ministra obrany generála Damjana Velčeva. Tamtéž, s. 278.

⁵⁵ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 37. Viz také Хопкинс, Джеймс: Църква, народ, държава..., s. 279.

⁵⁶ Хопкинс, Джеймс: Църква, народ, държава..., s. 278.

⁵⁷ Калканджиева, Даниела: Българска православна църква и „народната демокрация“..., s. 38.

⁵⁸ Хопкинс, Джеймс: Църква, народ, държава..., s. 279.

kvůli zločinům, které spáchali jeho představitelé⁵⁹. Spolu s další pasáží článku, ve které Stefan vyjadřuje přesvědčení, že ruský národ má hrát roli staršího bratra pro ostatní slovanské národy, které se ale nebudou vzdávat rovnocenného postavení a budou jednou velkou rodinou, která dosáhne odplaty na svých vrazích⁶⁰, svědčí o jeho naivním rusofilství, jež pravděpodobně vycházelo z ideje 19 století o Rusku jako „ochránci balkánských národů“. Stefan pravděpodobně buď marginalizoval nebo zcela ignoroval proměnu charakteru ruského státu na šířitele komunistické ideologie. Již z podstaty sovětského státu pak byly scestné úvahy o rovnoprávnosti slovanských států, které měly být napříště podřízené zájmům Sovětského svazu. Stefan nicméně nebyl v tomto naivním rusofilství ani zdaleka sám, když celý Svätý synod odsouhlasil dopis ruskému patriarchátu, který oslavoval moc SSSR, jeho moudrého vůdce a Ruskou pravoslavnou církev⁶¹. Tento dopis se nicméně dá zčásti přičíst tehdy populární myšlence podřízení se autoritě ruského patriarchy namísto ekumenického patriarchátu za účelem dosažení kanonického uznání⁶².

Vlastenecká fronta a zároveň BKP zpočátku připisovaly vztahu s církví vysokou prioritu, protože si byly vědomy toho, že bulharská církev není natolik zkompromitovaná spoluprací s místními fašisty jako například církev rumunská a že pokyny církevních představitelů mají ještě stále jistý morální kredit. BKP již pravděpodobně počítala i s využitím církve k proměně proruských sentimentů části bulharského obyvatelstva k „pravoslavným bratrům“ na prosovětské sympatie⁶³. Mimoto si i BKP uvědomovala, že není možné perzekuovat otevřeně místní církve, dokud Bulharsko není zakotveno z hlediska mezinárodní politiky, tedy dokud nejsou uzavřeny příslušné mírové smlouvy. Tak či tak, mezitím se BKP vypořádala s politicky nepohodlnými duchovními pomocí Lidového soudu, který poměrně bezpečně ovládala⁶⁴, případně byli tito zlikvidováni hned po převratu bez soudu⁶⁵. Vzhledem ke krutosti „lidových soudů“ si tak BKP mimo jiných výhod zajistila i očistu církve od politicky nespolehlivých živlů. Tak bylo v popřevratovém Bulharsku mezi lety 1944 a 1945 popraveno nebo bez soudu zavražděno 10 kněží, přičemž dalších 18 zmizelo beze stopy, 70 bylo uvězněno (z toho 12 na doživotí) a 45 internováno v koncentračních táborech⁶⁶. Vzhledem k celkovému počtu cca 3000 kněží v poválečném Bulharsku⁶⁷ se to může zdát jako

⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁰ Tamtéž.

⁶¹ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 41.

⁶² Tamtéž.

⁶³ Tamtéž, s. 37.

⁶⁴ Rychlík, Jan: Dějiny Bulharska..., s. 334.

⁶⁵ Гарболевски, Евгения: Закостеняла църква?. София: Аскони-Издат, 2005, s. 16.

⁶⁶ Tamtéž, s. 21.

⁶⁷ Bulgaria – RELIGION (online), dostupné z <http://countrystudies.us/bulgaria/26.htm>, ověřeno 14.12.2009.

malé číslo (necelých 5%), nicméně podle Kalkandžievovy šlo především o vysokoškolsky vzdělané kněze působící v církevní administrativě na vyšších postech, což církev značně oslabilo⁶⁸.

2.2. Volba metropolitů Stefana exarchou

Zajímavý vývoj se po publikaci výše zmíněného článku odehrál ve Svatém synodu BPC. Protože Stefan byl stále podřízen kolektivnímu vedení Svatého synodu (exarchou byl zvolen až v lednu 1945), byl teoreticky i podřízen předsedovi synodu Neofytovi, metropolitovi vidinskému, který pravděpodobně Stefanovo panslavistické nadšení nesdílel. V archivu se nicméně zachoval Neofytův dopis Kimonu Georgievovi, ve kterém i předseda synodu vyjadřuje novému režimu plnou podporu. Jak se ale zdá, daleko větší důležitost byla již tehdy přikládána Stefanovým postojům. Neofyt nedlouho po publikaci Stefanova článku rezignoval na vedení Svatého synodu a následně i na účast v něm⁶⁹. Novým předsedou synodu se stal Stefan, na doplnění plného počtu užšího vedení byl zvolen Michail Červensko-Dorostolský a synod v prosinci 1944 požádal Georgievovu vládu, aby mu pomohla se zákonnou úpravou volby nového exarchy. V důsledku toho byl Národním shromážděním koncem prosince přijat zákon, který bezprecedentně upravoval pravidla volby exarchy tak, že kromě každého metropolitů (kterých bylo v té době 11⁷⁰) měli hlas při volbě exarchy i někteří představitelé státní moci. Konkrétně měli po jednom hlasu ministr zahraničí⁷¹, předseda Nejvyššího kasačního soudu, předseda Nejvyššího správního soudu, ředitel náboženského odboru Bulharské akademie věd a 3 další zástupci Vlastenecké fronty⁷². Celkem tak světská moc měla 7 hlasů v rámci takzvaného Církevně-lidového synodu, který exarchu nakonec volil.

I přesto, že církev měla většinu hlasů v Církevně-lidovém synodu, byla svoboda celé volby značně omezena. Svatý synod sice sám zvolil 3 kandidáty do volby, nicméně následně musel odeslat tato 3 jména ke schválení ministerstvu zahraničí. Nato bylo přistoupeno k samotné volbě, která byla platná při účasti tří čtvrtin delegátů a k vítězství musel kandidát získat dvě třetiny hlasů. Po zvolení musel vítězný kandidát opět podstoupit schválení ministerstvem zahraničí. Za takových okolností není překvapením, že již měsíc před volbou oznamoval Trajčo Kostov Georgi Dimitrovovi, že exarchou bude zvolen právě Stefan. Zdá se

⁶⁸ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 342.

⁶⁹ V literatuře takto několikrát zmíněno, myšlena je pravděpodobně rezignace na účast v užším vedení Svatého synodu, protože metropolitou vidinským zůstal Neofyt až do své smrti roku 1971. Srov. např. Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 231.

⁷⁰ Tamtéž, s. 42.

⁷¹ V té době Ministerstvo zahraničí a náboženství, jak vyplývá z názvu, zodpovídalo i za duchovní život v Bulharsku. Tamtéž.

⁷² Хопкинс, Джеймс: Църква, народ, държава..., s. 281.

tedy, že BKP měla své informátory i uvnitř biskupského sboru nebo že byla i tato volba předem rozhodnuta v Moskvě, jak spekuluje Kalkandžieva⁷³. Mezitím se uskutečnil výběr delegátů pro volbu, kdy z každé eparchie bylo zvoleno 7 delegátů (kleriků i laiků), kteří byli doplněni výše zmíněnými zástupci státu. Třemi vybranými metropolity se pak stali Stefan Sofijský, Michail Červensko-Dorostolský a Neofyt Vidinský⁷⁴. Na volebním soboru se nicméně žádné překvapení neodehrálo a bulharským exarchou byl zvolen poměrem hlasů 84 proti 6 právě Stefan, metropolita sofijský.

Jak se zdá, nebyla Stefanova volba sice zcela bez vnějších vlivů, čehož si byl vědom i sám Stefan, když v roce 1945 v Moskvě ujišťoval G. Dimitrova, že ví, že za své zvolení vděčí BKP. Z dokumentů však vysvítá, že ani Stefan nebyl pro BKP ideálním kandidátem. Georgi Dimitrov ho považoval za zaostalého⁷⁵, nicméně za některých okolností a situací užitečného člověka⁷⁶. BKP nahrával fakt, že i jako exarcha byl Stefan předním zastáncem naivního rusofilství, když se dokonce snažil získat nového ruského patriarchu Alexeje I. pro myšlenku jakési panslovanské pravoslavné církve v čele právě s Alexejem⁷⁷, v pozdější době se ale Stefan ukázal být pro BKP spíše překážkou a schopným pastýře své církve.

2.3. Zrušení klatby nad BPC

Jak již bylo vysvětleno výše, nacházelo se sídlo bulharského exarchátu od roku 1870 v Konstantinopoli, a to přes vznik nejprve autonomního a následně i nezávislého bulharského státu. Rovněž byly výše objasněny taktické důvody, ze kterých se exarchát odmítal přesunout do Bulharska. Důsledkem byla nicméně trvajících klatba ze strany ekumenického patriarchátu v Konstantinopoli, který již v roce 1872 ústy patriarchy Grigoria VI. prohlásil bulharskou církev za schismatickou a její přívržence za heretiky⁷⁸. Tento spor nadále přetrvával kvůli sporu o jurisdikci nad územím západní Thrákie a egejské Makedonie, kde si navíc nárokovala jurisdikci i Řecká pravoslavná církev. S koncem 2. světové války se staly územní nároky BPC neudržitelnými, protože principy přijaté mezinárodním společenstvím v oblasti změny stávajících hranic prakticky vylučovaly možnost návratu k sanstefanskému Bulharsku a nadále nebylo ani možné církevně spravovat území mimo hranice příslušného státu (s výjimkou nesousedících států). Kromě toho se po 2. světové válce výrazně změnila národnostní struktura obyvatelstva Makedonie a Thrákie a nově převažující řecké obyvatelstvo se církevně vázalo na řeckého patriarchu.

⁷³ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 41.

⁷⁴ Všichni získali v nominační volbě po 10 hlasech, 3 hlasy získal Boris Nevrokopský. Tamtéž, s. 44.

⁷⁵ Хопкинс, Джеймс: Църква, народ, държава..., s. 288.

⁷⁶ Tamtéž.

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ Rychlík, Jan: Dějiny Bulharska..., s. 199.

Z těchto důvodů a rovněž z politických důvodů se otázka likvidace schizmatu stala jedním z cílů nejen Bulharska, ale i Sovětského Svazu, Velké Británie a bulharských sousedů. SSSR tedy využil svého vlivu na Jugoslávii a i západní mocnosti začaly tlačit na Řecko a Turecko (a tím nepřímě i na ekumenického patriarchu), aby došlo ke shodě. K tomu byl nicméně potřebný jeden velmi důležitý krok BPC, kterým bylo přenesení sídla bulharského exarchátu z Istanbulu na území vlastního Bulharska a s tím spojené upravení hranic diecézí tak, aby odpovídaly hranicím státu. Vzhledem k tomu, že ani bulharské politické elity již neměly zájem zbytečně setrvávat na pozici revize hranic, daly i ony najevo synodu, že je žádoucí exarchát přesunout. Svätý synod se pak při svém zasedání v lednu 1945 usnesl, že bude výhodnější přesunout sídlo bulharského exarchátu z Istanbulu do Sofie. Návrh na přesunutí byl schválen Církevně-lidovým synodem při volbě exarchy 22. 1. 1945 a jeho schválením padla poslední faktická překážka pro uznání BPC jako regulární církve ekumenickým patriarchátem.

Těsně po schválení přesunu exarchátu byla do Istanbulu vyslána delegace ve složení Boris Nevrokopský, Sofronij Tärnovský a biskup veličský a administrátor americko-australské diecéze Andrej (pozdější metropolita newyorský) za účelem vyjednání církevního uznání ze strany patriarchátu. Jejimi třemi hlavními cíli bylo dosažení navázání normálních vztahů s ekumenickým patriarchátem a na něj navázanými církvemi, dosažení autokefality BPC a zrušení exkomunikace významných bulharských duchovních (markantním příkladem byl první exarcha Antim I. a Ilarion Makariopolský)⁷⁹. Zdá se, že jednání byla poněkud uspíšena i nemocí tehdejšího ekumenického patriarchy Benjamína I., který již ostatně v té době oslavil své 74. narozeniny a byl již léta sužován projevy stáří⁸⁰. Komise, která problematiku schizmatu řešila, sestávala ze tří výše jmenovaných bulharských biskupů a 4 biskupů ekumenického patriarchátu, kteří byli členy zvláštní komise patriarchátu pro otázku bulharského schizmatu⁸¹. Komisi předsedal metropolita Maxim Chalcedonský, který se následujícího roku stal po smrti Benjamína I. ekumenickým patriarchou jako Maxim V.⁸² Veškeré vyjednávání se pak odehrálo v průběhu 9 dní od 9. do 18. 2. 1945 a podle všech zdrojů proběhlo bezproblémově na základě dokumentů a částečných shod z jednání v letech 1934-1936, kdy téměř došlo ke shodě mezi exarchátem a patriarchátem při jednáních,

⁷⁹ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 49.

⁸⁰ Tamtéž.

⁸¹ Tamtéž.

⁸² Na patriarchšim stolci však vydržel jen 2 roky, následně byl donucen k rezignaci západními mocnostmi pro své příliš levicové názory a blízké styky s moskevským patriarchou. Tamtéž.

vedených v Jeruzalémě pod záštitou jeruzalémského patriarchy Timotea I.⁸³ Bulharští členové hned na počátku připomněli někdejší existenci bulharského patriarchátu v 10. a následně ve 12.-14.století⁸⁴, zdůraznili ale, že jejich cílem není vyvolat konflikty, ale při absenci překážek dojednat řádné vztahy a dospět k oboustranně přijatelnému vyřešení schizmatické situace⁸⁵. Bulharští metropolité se proto chystali v dobré víře odjet večer 18. 2. zpět do Sofie, nicméně pravděpodobně z iniciativy některých řeckých metropolitů vzešly návrhy na ztížení uznání autokefality s odůvodněním, že původní odsouzení bulharských schizmatiků bylo dílem koncilu a tedy pro odvolání schizmatu je zapotřebí rovněž svolat koncil, kterého se jako síla s právem veta budou účastnit i metropolité makedonských a thráckých diecézí, stejně jako všech ostatních diecézí svatého synodu ekumenického patriarchátu⁸⁶. Toto bylo rozhodně odmítnuto bulharskou stranou jako nesmyslné, protože svolání takového koncilu bylo vzhledem k trvající válce nemožné, navíc makedonské a thrácké diecéze byly zastoupeny ekumenickým patriarchou a proto, že tato námitka nebyla vznesena během vyjednávání⁸⁷. Další překážkou se staly rozdílné představy o rozsahu autokefality, která měla být bulharské církvi udělena. Zatímco ekumenický patriarchát předpokládal udělení omezené autokefality spočívající v odepření práva bulharské církve posvěcovat si vlastní posvátné oleje minimálně do doby, než bude exarchát povýšen na patriarchát⁸⁸, bulharská církev trvala na plné autokefalitě včetně práva světit si vlastní svaté oleje⁸⁹. Protiargumenty bulharští vyslanci shrnuli do jedenácti bodů, ve kterých mimo jiné připomínali, že již středověká bulharská církev byla plně autokefální, dále zmiňovali nekompatibilitu omezené autokefality s nově přijatým statutem BPC a nemožnost navázat řádné bratrské vztahy s ostatními církvemi při omezené autokefalitě⁹⁰. Dále bulharští delegáti opakovaně připomněli, že toto vyjednávání považují za jednání o obnovení středověké bulharské církevní nezávislosti, ne o zřízení nové církve, a že takto by na situaci měl pohlížet i patriarchát⁹¹. Hlavním požadavkem však bylo, aby *tomos* (tj. patriarchální výnos) vyhlášující odstranění schizmatu a vyhlášení autokefality neobsahoval žádnou omezující formulaci (pokud by ekumenický patriarchát nebyl ochoten

⁸³ Tamtéž, s. 51.

⁸⁴ Tamtéž.

⁸⁵ Tamtéž, s. 50.

⁸⁶ Tamtéž, s. 51.

⁸⁷ Tamtéž.

⁸⁸ S povýšením však v tomto scénáři ekumenický patriarchát v nejbližší době nekalkuloval. Tamtéž, s. 53.

⁸⁹ Toto právo měly kromě čtyř „apoštolských“ patriarchátů (Konstantinopol, Antioch, Jeruzalém, Alexandrie) jen rumunská, ruská a srbská církev. Všechny ostatní církve včetně řecké musely svaté oleje získávat od ekumenického patriarchátu. Tamtéž.

⁹⁰ Tamtéž, s. 54.

⁹¹ Tamtéž.

ustoupit, byli bulharští delegáti ochotni podepsat toto omezení na zvláštním dokumentu⁹²). K tomu bulharští zástupci požádali, aby patriarchát uznal seniorát jejich církve v diptychu⁹³.

Vzhledem k nepříznivé mezinárodní situaci se nakonec vzdali i odporující hierarchové ekumenického patriarchátu a 22. 2. 1945 se konala mimořádná schůze užšího vedení Svatého synodu, na které bylo odhlasováno, že ekumenický patriarchát poskytne bulharské církvi kanonické uznání, plnou autokefalitu a že se tímto ruší odsouzení a exkomunikace bulharské církve jako celku a bulharských věřících, která byla v platnosti od roku 1872⁹⁴. Toto usnesení bylo i zapsáno v *tomosu*, který byl nakonec pro bulharskou církev plně uspokojující, protože neobsahoval žádnou omezující formuli⁹⁵, což ve výsledku znamenalo i možnost připravovat si svaté oleje v bulharské režii. Pro bulharskou církev bylo zároveň úspěchem, že bulharská komunita na územích pod pravomocí ekumenického patriarchátu (tedy především v Istanbulu) byla zorganizována do vikariátu, který zůstal v jurisdikci BPC.

Jak již bylo naznačeno výše, bylo odvolání schizmatu poměrně významné jak z hlediska vnitropolitického, tak zahraničněpolitického. Z hlediska vnitřní politiky bylo možno daleko lépe ovládat zcela samosprávnou církev, která nebyla závislá na nadřízeném orgánu nezávislém na bulharském státu. Ze zahraničněpolitického hlediska pak bylo před věřícími daleko lépe obhajitelné spojení s blokem států, z nichž vedoucí stát měl vlastní autokefální církev, než s blokem států, které byly převážně buď katolické, nebo protestantské.

2.4. Období konsolidace moci BKP

Poměrně dobré vztahy mezi Vlasteneckou frontou a církví však relativně rychle ochladly v nepřímé úměře ke konsolidaci komunistické strany a jejímu upevnění moci a postupné likvidaci politických oponentů. Jak již bylo zmíněno výše, BKP se zbavila nejhrolivějších oponentů již těsně po zářijovém převratu zčásti pomocí lidových tribunálů, zčásti zcela bez soudu. Významné pak bylo i prosazení Antona Jugova na post ministra vnitra a Coly Dragojčevové jako předsedkyně Národního výboru Vlastenecké fronty. Tito dva prominentní komunisté tak mohli ovlivňovat přímo provinční lidové soudy (v případě Dragojčevové) a mimosoudní represe (prostřednictvím Jugovem založených „lidových milicí“). Jugov jako ministr vnitra navíc ovládal jediný povolený civilní ozbrojený sbor

⁹² Tamtéž.

⁹³ Tzn. čtení bratrských církví při bohoslužbě, kdy jsou církve čteny podle doby, kdy byly uznány za autokefální. Tento požadavek nakonec neprošel a v diptychu ekumenického patriarchátu je dnes bulharská církev devátá po čtyřech původních patriarchátech a ruské, gruzínské, srbské a rumunské církvi. Tamtéž, s. 55.

⁹⁴ Tamtéž, s. 56.

⁹⁵ Tamtéž.

v Bulharsku, „lidovou milici“⁹⁶. Již koncem roku 1944 se pak komunistům podařilo ovládnout armádu a od konce roku 1944 komunisté zahájili tlak na partnery v OF, aby ze svého čela odstranili nepohodlné (rozuměj protikomunistické) politiky. V roce 1945 pak BKP udělala další krok k upevnění moci, když jednotná kandidátka OF získala ve volbách 88,18% hlasů a samotná BKP celou třetinu mandátů⁹⁷. Zbytek mandátů získali zbylí členové OF, přičemž od zemědělské strany (BZNS) a sociálních demokratů (BRSDP) se ještě před volbami oddělily jejich protikomunistická křídla, která volby bojkotovala. Levice (do níž nepočítám hnutí Zveno) tak měla v parlamentu k dispozici celkem 219 z 276 křesel v parlamentu. Zveno a Radikálnědemokratická strana sice působily jako brzdy a ani středová křídla socialistů a zemědělců nebyla komunistům poplatná, přesto však BKP zdatně využívala levicové většiny k prosazení zákonů směřujících k omezení soukromého vlastnictví a potažmo likvidaci kapitalismu.

Na počátku období konsolidace ale nic nenasvědčovalo výraznému omezení přátelských vztahů BKP k církvi, jak lze vidět na telegramu Georgi Dimitrova Trajču Kostovovi z října 1944, kde Dimitrov píše „Nyní [ve smyslu v této etapě – pozn. autora] není potřebné aby se řešila otázka oddělení církve a státu. Jedině – což se provede pomocí výboru OF pro otázky duchovních – je taktické, aby byli odstraněni proněmečtí a hitlerovsky orientovaní církevní představitelé.“⁹⁸ Jak jsem již zmínil výše, tento postih připravil církev celkem o 143 kněží⁹⁹ V dalším telegramu z listopadu téhož roku ovšem Dimitrov zároveň ukládá Kostovovi za úkol okamžitě zařídit propuštění tehdy nakrátko uvězněných členů Svatého synodu (nicméně s odůvodněním, že toto zatčení, provedené jakýmsi náčelníkem četnictva Glavinčevem¹⁰⁰, by mohlo poškodit jméno BKP u koaličních partnerů, zvláště agrárníků)¹⁰¹. Pozornosti by neměla ujít Dimitrovova obava, že Glavinčev byl do této akce vmanipulován nějakým ideovým oponentem BKP, aby mohl být tento přehmat později využit

⁹⁶ Již v roce 1944 byly rozkazem MV rozpuštěny všechny policejní a četnické sbory. Rychlík, Jan: Dějiny Bulharska..., s. 333.

⁹⁷ Tamtéž, s. 339.

⁹⁸ Хопкинс, Джеймс: Църква, народ, държава..., s. 285.

⁹⁹ Гарболевски, Евгения: Закостеняла църква?... , s. 21. Kalkandžieva v citované knize uvádí počet „nad 90“ (Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 59), Hopkins vyjmenovává 45 zabitých kněží do roku 1945 (Хопкинс, Джеймс: Църква, народ, държава..., s. 275) bez zmínění počtu jinak postižených a Čureški 26 zlikvidovaných kněží (Чурешки, Стефан: Православието и комунизмът в България 1944-1960 г. София: Просвета, 2004, s. 76.).

¹⁰⁰ V telegramu Dimitrov přesně specifikuje „Glavinčev, národností Makedonec, bývalý terorista“ a připomíná Glavinčevem dříve provedené neautorizované popravy vězňů. Хопкинс, Джеймс: Църква, народ, държава, s. 286.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 287. Zajímavým dokladem sovětské angažovanosti je to, že k Dimitrovovi se zpráva nejrychleji donesla kanály KGB, přítomné tehdy v Bulharsku.

pro diskreditaci komunistů v očích venkovského obyvatelstva¹⁰². Zajímavou kapitolou pro budoucí vývoj církve ale je, že Dimitrov v telegramu vůbec nezmínil o tom, že by měl Kostov podniknout nějaké kroky v případě metropolitů Kirila Plovdivského a Pajsije Vracanského, které četnictvo zatklo již v říjnu. Důvod jejich zatčení a průběh jejich vazby zůstává neznámý, dá se však usuzovat na to, že během vazby byli tito dva metropolitové donuceni ke spolupráci s BKP a byli to právě oni, kteří stáli za pučem proti exarchovi v roce 1947.

BKP v tomto období (tj. v letech 1944-1946) nijak netlačila na myšlenku odluky církve od státu. Jak v dopisu Trajčo Kostovovi píše Georgi Dimitrov „My nemáme žádný zájem na tom, abychom tlačili na odluku církve od státu.“¹⁰³ BKP totiž daleko více vyhovovalo, když církev pracovala v souladu s Vlasteneckou frontou, jak ostatně ve stejném dopisu vyjádřil Dimitrov slovy „...naším cílem by nyní mělo být postavit církev do služeb vlasteneckofrontovské vlády“¹⁰⁴. Zároveň BKP vytvořila pro tyto účely ve straně zvláštní výbor, který ale řešil i záležitosti, týkající se případného ovládnutí církve stranou. Již v květnu 1945 totiž tento výbor řešil otázku, jak demokratizovat Svatý synod a tím omezit moc exarchy, který v té době podle Kostovovy zprávy Dimitrovovi „přesedlal ze svého naivního rusofilství na antikomunismus a anglofilství“¹⁰⁵. Podle Kostovovy zprávy dále exarcha začal agitovat mezi klérem proti komunismu a projevil se jako „podlý politický intrikán“¹⁰⁶.

Nabízí se otázka, kdy a pod jakým vlivem došlo u exarchy Stefana k tak zásadnímu obratu v ochotě ke spolupráci s BKP. Na tomto místě se ale sluší připomenout, že exarcha nebyl ani těsně po převratu komunistou ani sympatizantem komunismu, ale slavjanofilem a rusofilem. Z toho také vyplývaly jeho oslavné projevy na adresu Sovětského svazu, které – jak jsem zmínil výše – byly ovlivněny zkresleným viděním SSSR jako většího Ruska, které je oním starším pravoslavným bratrem a osvoboditelem balkánských Slovanů z tureckého a následně německého područí. Propagátorem myšlenky slovanské vzájemnosti zůstal Stefan i nadále, nicméně zvláště po návštěvě v SSSR v polovině roku 1945 při příležitosti zvolení moskevského metropolity Alexeje patriarchou Ruské pravoslavné církve (RPC) získala jeho přístupnost spolupráci s komunisty pod dojmem zkušenosti se značně omezenou svobodou RPC v SSSR trhliny. Ve svém prvním projevu před Svatým synodem po návratu ze SSSR dokázal najít na průběhu spolupráce státu a církve v SSSR převážně pozitivní momenty¹⁰⁷ a byl poměrně optimistický i co se týče komunistické politiky ve vztahu k církvi (v projevu

¹⁰² Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 60.

¹⁰³ Хопкинс, Джеймс: Църква, народ, държава..., s. 287.

¹⁰⁴ Тамtéž.

¹⁰⁵ Тамtéž, s. 288.

¹⁰⁶ Тамtéž.

¹⁰⁷ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 63.

zmínil, že jej V. Kolarov, G. Dimitrov a jiní ujistili, že nechtějí Bulharsko bolševizovat a že G. Dimitrov zastává názory církvi příznivé, tj. posílení církve nebo ponechání jejího majetku v jejích rukou a že nepovažuje za prioritu ani oddělení církve a státu, ani rušení náboženské výuky na školách¹⁰⁸). Není jisté, do jaké míry Stefan Dimitrovovi věřil a do jaké míry byl projev před Svatým synodem jen krytím pro případ infiltrace Svatého synodu prokomunistickými elementy, nicméně z následné zprávy Dimitrova Kostovovi vysvítá, že ani Dimitrov nevěřil, že by Stefan skutečně věřil jeho ujištěním. Speciálně varuje Kostova, aby byl on a Válko Červenkov na pozoru, protože exarcha je „mazaná liška, která ale může být v některých situacích a některých chvílích užitečná“¹⁰⁹. Jak vyplývá z dopisu, který Stefan po svém návratu z Moskvy zaslal Dimitrovovi, považoval Stefan Dimitrova za budoucí klíčovou postavu bulharské domácí i zahraniční politiky a považoval proto za svou prioritu udržovat s ním dobré vztahy¹¹⁰. Stejně tak z tohoto listu vysvítá, že dobré vztahy a těsnější spolupráci s RPC pěstoval Stefan proto, že vzhledem k uvolnění církevních poměrů v SSSR od roku 1942 se domníval, že se z moskevského patriarchátu stal po desetiletích perzekuce opět svobodný církevní orgán¹¹¹. V tomto listu stojí za povšimnutí i touha exarchy Stefana dosáhnout povýšení bulharského exarchátu na patriarchát a tím i jmenování sebe patriarchou¹¹². Velkou důležitost pak Stefan podle dopisu přikládal schválení nového statutu exarchátu, který měl definitivně vymezit vztahy mezi státem a církví a měl se stát tečkou ve formování vztahu státu a církve¹¹³. Naproti tomu pro Dimitrova se mělo touto tečkou stát formální oddělení církve od státu, dosažené po vypracování nové ústavy.

Důležitou součástí vztahů státu a církve v Bulharsku byla podpora církve Vlastenecké frontě jako takové a novému režimu. Jak lze vyčíst z výše uvedených faktů i z následující kapitoly, tato podpora byla směsí politické naivity, pragmatismu některých církevních činitelů a nechuti k předchozímu režimu.

2.5. Referendum o zrušení monarchie

Za poslední případ spolupráce církve a Vlastenecké fronty je všeobecně považována podpora církve vyhlášení republiky v roce 1946¹¹⁴. Jak je známo, v roce 1943 náhle zemřel car Boris III. ve věku pouhých 49 let na zápal plic a jeho jedinému synovi Symeonovi II. bylo pouhých 6 let. V jeho zastoupení tedy vládla regentská rada, která byla po zářijovém převratu

¹⁰⁸ Všechny zmíněné body následně komunisté porušili. Srov. kapitoly 3.1, 3.3 a 3.4.

¹⁰⁹ Хопкинс, Джеймс: Църква, народ, държава..., s. 288.

¹¹⁰ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 68.

¹¹¹ Тамtéž, s. 69.

¹¹² Тамtéž.

¹¹³ Тамtéž.

¹¹⁴ Тамtéž, s. 70.

roku 1944 nahrazena novou tříčlennou regentskou radou, jejíž členové byli spojeni s novým režimem. Vzhledem k tomu, že po popravě jednoho z původních regentů, prince Kirila Preslavského, v roce 1944 nezůstal v královské rodině ani jeden mužský člen starší 18 let, byl osud monarchie v podstatě zpečetěn (zvláště uvědomíme-li si, že ze sil zastoupených ve Vlastenecké frontě byla většina stran republikánsky zaměřena). Již od roku 1944 se navíc komunisté systematicky věnovali diskreditaci carské dynastie, jak vysvítá z telegramu G. Dimitrova T. Kostovovi z 18.12.1944, ve kterém Dimitrov píše, že „co se týče dynastie, je politicky třeba ji diskreditovat prostřednictvím Lidového soudu v osobách cara Ferdinanda a cara Borise a dvorské kamarily...Není naším zájmem, abychom nyní předešli otázku celkové likvidace systému monarchie“¹¹⁵. Jak je ale zároveň jasně vidět, neměli komunisté v úmyslu monarchii likvidovat, dokud nebude v očích národa diskreditována a dokud tím nebude jisté, že případné referendum dopadne ve prospěch likvidace monarchie. Dá se spekulovat i o tom, zda Dimitrov neměl v úmyslu monarchii zachovat a ovládnout pomocí nezletilého cara Symeona II., když ve stejném telegramu Kostova nabádá, aby „co se týče carevny a jejího chlapce [tj. Symeona – pozn. autora] zajistil plně loajální vztahy“¹¹⁶.

Za účelem rozhodnutí o další formě státního zřízení bylo 22.8.1946 vyhlášeno všelidové referendum, ve kterém měli Bulhaři rozhodnout, zda chtějí, aby měl stát nadále formu monarchie nebo republiky. Referendum se mělo uskutečnit 8.9.1946 a ačkoliv byl výsledek vcelku jasný, snažila se OF ještě zajistit pro republiku podporu od všech klíčových institucí. Svatý synod v této situaci zareagoval 4.9. provoláním v církevním věstníku, ve kterém nejprve kritizoval protislovanskou politiku obou předchozích carů a jejich spojení s „Teutony“¹¹⁷, následně zdůraznil, že učení církve není vázáno na žádnou státní formu a že duchovní nemají důvod hájit jednu konkrétní státní formu¹¹⁸. Provolání pokračoval tvrdou kritikou cara Ferdinanda, jemuž bylo vyčítáno váhání s přestupem na pravoslavnou víru, spojení s Německem v 1. světové válce a „vražedná rusofobská a slavjanofobská politika, která nesledovala ideály lidu“¹¹⁹. V následujícím odstavci byl podroben podobné kritice i Boris III., kterému ale mohla církev vyčíst jen spojení s nacistickým Německem. Synod zároveň připomněl „tři národní katastrofy, které se za vlády carů odehrály“¹²⁰ a domníval se, že „tyto fatální fakty nezůstanou bez vlivu, až bude lid 8.9. rozhodovat o svém osudu“¹²¹.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 61.

¹¹⁶ Tamtéž.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 71.

¹¹⁸ Tamtéž.

¹¹⁹ Tamtéž.

¹²⁰ Tamtéž.

¹²¹ Tamtéž.

V následujících 3 odstavcích pak Synod vyzdvihoval funkci republiky jako garanta života, majetku a důstojnosti a poněkud naivně tvrdil, že lidová republika zajistí největší možný sociální smír, skutečně svobodnou demokracii a klidný pokrok bulharského lidu¹²². Dále synod předpokládal, že lidová republika zajistí církvi podmínky pro působení jejího misijního díla a že bude i zárukou větší nezávislosti církve na státu¹²³. V posledním odstavci pak synod stavěl republiku jako záruku lepších vztahů se slovanskými „bratrskými státy“ a především s Ruskem, jako i s ostatními sousedy¹²⁴.

Příčin podpory církve pro republikánskou formu vlády se dá najít několik. Zprv se církev držela evangelijního „Co je císařovo, odevzdejte císaři, a co je Boží, odevzdejte Bohu“¹²⁵, které si církev vysvětlovala tak, že se nemá vměšovat do politických záležitostí. V této souvislosti Synod zvážil i to, že kdyby se postavil vůči OF, následovalo by s vysokou pravděpodobností zhoršení vztahů se státem a možné omezení její svobody¹²⁶. Dalším důvodem bylo ztotožnění instituce monarchie jako takové s vládoucí sasko-koburgskou dynastií. Jak vysvítá z výše citovaného svolání, neměli členové Svatého synodu s monarchy této dynastie dobrý vztah, zvláště Ferdinandovi pak nemohli zapomenout jeho věrnost katolické víře¹²⁷ a spojenectví s Německem. Nakonec nelze opomenout ani naději některých členů Synodu, že republika přinese církvi větší svobodu¹²⁸.

Referendum skončilo jasným vítězstvím republiky, když při účasti téměř 92% občanů vyjádřilo 96% voličů podporu republice a jen 4% monarchii¹²⁹, ačkoliv je možné, že výsledky byly OF upraveny ve prospěch republiky. Církevní naděje na větší nezávislost a lepší podmínky v republice vzaly za své hned 4. 10. 1946, kdy byl v deníku „Rabotničesko dělo“ otištěn text návrhu nové republikánské ústavy, která výslovně uváděla, že „církev je oddělena od státu“¹³⁰. Tato formulace symbolicky označila konec éry spolupráce Bulharské pravoslavné církve se státem.

¹²² Tamtéž, s. 72.

¹²³ Tamtéž.

¹²⁴ Tamtéž. Zajímavé je, že v této době bylo Řecko a ještě i Rumunsko královstvím, což synod nijak v článku nezohlednil.

¹²⁵ Lk 12,17. Srov. Mt 22, 21 a Mk 12,16.

¹²⁶ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 72.

¹²⁷ Ferdinand zůstal po celý svůj život katolíkem a jen po diplomatickém nátlaku ruského cara nechal svého syna Borise pokřtít pravoslavně. Rychlík, Jan: Dějiny Bulharska..., s. 253

¹²⁸ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 72.

¹²⁹ Tamtéž, s. 73.

¹³⁰ Конституция на Народната република България (online), dostupné z <http://www.constcourt.bg/Pages/LegalBasis/default.aspx?VerID=57>, ověřeno 4. 5. 2010.

3. Počátky odluky církve od státu

3.1. Zrušení výuky náboženství na školách

Výuka pravoslavného náboženství na bulharských školách se v bulharských dějinách táhla již od doby bulharského národního obrození v 19. století. Tehdy hrály poměrně velkou úlohu v udržení bulharského národního školství jak církevní školy provozované bulharskými kněžími, tak světské školy dotované bulharskými podnikateli a filantropy. Zvláště po zřízení bulharského exarchátu se pak tato otázka stala ještě naléhavější, neboť na území Vardarské Makedonie, egejské Thrákie a po nějakou dobu i Východní Rumelie byly převážně zřizovány exarchátní školy s podporou státu, ve kterých vyučovali buď pravoslavní kněží nebo církví autorizovaní laici. Součástí osnov takových škol samozřejmě náboženská výuka byla, zatímco v samotném Bulharsku se daleko více rozvíjely školy obecní a státní, na kterých převažovala tendence zmenšovat hodinovou dotaci pro náboženskou výuku¹³¹ nebo ji dokonce zcela vypustit z osnov. Výsledkem decentralizace řízení bulharského školství byla volnost ředitelů škol v otázce zda a jak učit náboženství. Tento přístup přetrval až do 30. let 20. století, kdy bylo centrálně nařízeno, že na základních školách je nutno vyučovat 2 hodiny týdně předmět jménem „Boží zákon“, což byla výuka pravoslavné víry, která navíc musela být vyučována duchovními¹³². V roce 1938 pak byl na všechna gymnázia zaveden nový předmět jménem „Náboženství a historie bulharské církve“¹³³.

Z hlediska vyučování náboženství na školách nepřišel převrat z 9.9.1944 církvi právě vhod. Povinná výuka náboženství na školách totiž neměla dlouhou tradici (cca jen 10 let, na středních školách pak jen 6 let – viz předchozí odstavec) a stále existovaly silné proudy mezi učiteli, které požadovaly likvidaci povinné výuky náboženství s odkazem na západní praxi odluky církve od školství¹³⁴. V neposlední řadě pak církev stále neměla dostatek duchovních na to, aby mohla zajistit pokrytí celého Bulharska kvalitní výukou náboženství. Konkrétně Kalkandžieva hovoří o tom, že téměř 3000 farností spravovalo pouze 2486 kněží, z nichž ale 600 nemělo ukončené střední vzdělání a tedy ani alespoň základní kvalifikaci k vyučování náboženství. Ve výsledku tak celá třetina bulharských farností buď neměla kněze vůbec nebo místní kněz nemohl učit náboženství na místní škole. Pro Vlasteneckou frontu se kombinací výše zmíněných faktorů značně ulehčila situace v oblasti omezení církevní výuky na školách. První pokus o odstranění výuky náboženství ze škol se odehrál již necelý měsíc po převratu. Ministerstvo národní osvěty (tehdy pod vedením člena Zvena profesora Čolakova) vydalo

¹³¹ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 76.

¹³² Tamtéž.

¹³³ Tamtéž, s. 76.

¹³⁴ Tamtéž, s. 77.

6. 10. 1944 oběžník všem základním a středním školám číslo 396, ve kterém rušilo výuku náboženství ve školách, stejně jako povinné modlitby na začátku a konci výuky¹³⁵. Argumentováno bylo tím, že „výuka náboženství byla zrušena kvůli jeho reakčním cílům a proto, že se vládě Vlastenecké fronty jeví být překážkou přínosného vyučování“¹³⁶. Na tento krok reagoval Svatý synod odpovědí, ve které upozorňoval na rostoucí protikřesťanskou náladu v některých státních školách a nepřímou varoval před dalšími kroky proti církvi. V Církevním věstníku pak 1. 12. 1944 publikoval profesor bohoslovecké fakulty sofijské univerzity Ch. Dimitrov stať, ve které uváděl, že Bulharsko by naopak mělo výuku náboženství na svých školách posílit, protože výrazně zaostává nejen za nejrozvinutějšími ze západních zemí (mezi které řadil Velkou Británii, Francii, Belgie a Norsko), ale i za svými evropskými sousedy (tj. Rumunskem, Jugoslávií a Řeckem)¹³⁷. Pravděpodobně v obavách ze ztráty podpory církve pro OF vydalo ministerstvo národní osvěty v lednu 1945 druhý oběžník, který rušil zákaz vyučování náboženství na základních školách a povoloval výuku náboženství jako nepovinný předmět. Tento oběžník nicméně zcela zrušil výuku výše zmíněného předmětu „Náboženství a historie bulharské církve“ na gymnáziích, a to včetně osmiletých¹³⁸. Ani tento oběžník sice Svatý synod neuspokojil, nicméně reakce na nepovinnost účasti na výuce náboženství již nebyla tak ostrá. Církev se totiž opírala o ustanovení Tárnovské ústavy, která neumožňovala státu zcela zakázat církvi vyučování náboženství a díky které mohlo ministerstvo nanejvýš vyřadit náboženství z povinného studijního plánu na školách¹³⁹. Kromě toho přijal synod plán části vyučujících na bohoslovecké fakultě, kteří navrhli, aby synod povolil vyučovat náboženství i kněžím na penzi a patřičně proškoleným laikům a aby bylo zavedeno školení pro kleriky, kteří nemají středoškolské vzdělání. Tento návrh našel údajně podporu především u Damjana Velčeva, který byl blízkým přítelem exarchy Stefana, a promítl se následně v dočasné úpravě výuky náboženství na školách¹⁴⁰. Výsledkem byl oběžník z května 1945 o nepovinné výuce náboženství, který stanovil, že „výuka náboženství se bude konat 1 hodinu týdně ve všech odděleních, třídách nebo paralelkách, kdy tato hodina bude buď první, nebo poslední“¹⁴¹, že „výuka náboženství bude vyučována jen kněžimi ustanovenými v příslušné duchovní správě.

¹³⁵ Хопкинс, Джеймс: Църква, народ, държава, s. 295.

¹³⁶ Тамтѣж.

¹³⁷ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 77.

¹³⁸ Тамтѣж.

¹³⁹ Srov. články 37-42 a 80 tárnovské ústavy. КОНСТИТУЦИЯ НА БЪЛГАРСКОТО КНЯЖЕСТВО (online), dostupné z <http://www.constcourt.bg/Pages/LegalBasis/Default.aspx?VerID=64>, ověřeno 28.4.2010.

¹⁴⁰ Хопкинс, Джеймс: Църква, народ, държава, s. 296.

¹⁴¹ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 79.

Tam, kde není ustanoven kněz, bude arcikněžským úřadem jmenován jiný kněz.¹⁴² Zároveň zákon ukládal, aby „všechny školní úřady...poskytly církvi a jejím vyučujícím plnou podporu při zavádění tohoto nařízení-zákona“¹⁴³. Ačkoliv byl tento oběžník pro církve lepší zprávou než předchozí ministerské vyhlášky, byl stále velkým krokem zpět oproti stavu z doby před rokem 1944. Náboženství se vyučovalo nepovinně, jen 1 hodinu týdně a jen na základních školách. Z gymnázií tento předmět zmizel úplně a vyučovat jej stále směli jen vysvěcení kněží, kteří mnohdy pro tuto výuku neměli potřebné vzdělání.

Církve v důsledku tohoto oběžníku poprvé otevřeně přiznala, že má problémy uskutečnit povolenou výuku náboženství. Ve zprávě Svatého synodu z léta 1945 se doslova píše: „...je právem i povinností církve, aby dala pravoslavným dětem, které to chtějí, poznání víry a aby je seznámila s duchem Kristova učení. Taková osvětová práce není pro naši církev ničím novým. Vyžaduje blahodárné podmínky, které nám v tomto čase scházejí...Naproti tomu jiné církve, zvláště katolické a protestantské, se této otázce intenzivně věnují po mnoho let; zatímco tyto církve mají připravený učitelský kádr...; zatímco tyto církve mají dobrý vztah s vládou i odborníky, my se setkáváme s mnoha problémy“¹⁴⁴. Církve tedy v duchu tohoto prohlášení podnikla první kroky ke zlepšení situace pro výuku náboženství. V létě 1945 se konal v Čerepiši seminář za účasti 135 kněží všech postavení, kteří měli být pro následující školní rok koordinátory výuky náboženství pro menší oblasti¹⁴⁵. Církve ale narazila na již zmíněný nedostatek kněží jako takových a selhala i ve snaze zorganizovat kurzy pro kněze nedostatečně vzdělané. Za takové situace mohla být organizace výuky náboženství po celém bulharském území nanejvýš zbožným přáním metropolitů. Církvi nakonec v tomto ohledu vydatně pomohla výměna ministra národní osvěty. Tím se stal od září 1945 jeden z vůdců Radikálně-demokratické strany Stojan Kosturkov, který byl sám absolventem církevní školy a stavěl se proti rostoucímu vlivu BKP na politický život. Kosturkov tedy vydal na počátku školního roku 1945/1946 oběžník, ve kterém nařizoval, aby místní školští pracovníci vyšli kněžím při organizaci nanejvýš vstříc.

Nový plán, jak bojovat proti omezování výuky náboženství na školách vzešel ze Svatého synodu na konci roku 1945. V prosinci vydal synod v souladu s povolením, které obdržel od Kosturkova, nařízení, kterým se ve všech farnostech zřizovaly speciální školy, ve kterých se vyučovalo jen náboženství¹⁴⁶. Protože tyto školy neodporovaly dřívějším nařízením

¹⁴² Tamtéž.

¹⁴³ Tamtéž.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 80.

¹⁴⁵ Tamtéž.

¹⁴⁶ Хопкинс, Джеймс: Църква, народ, държава..., s. 296.

a nebyly svázány časovými regulami jako výuka náboženství na státních školách, šlo bezpochyby o dobrou ideu, nicméně realizace již tak bezproblémová nebyla. Jak jsem již několikrát zmínil, postrádala BPC dostatek kněží i na běžnou službu ve farnostech, takže někteří popové museli dojíždět sloužit mše do několika vesnic. Tím méně si pak mohla dovolit zatížit tyto kněží ještě výukou na těchto farních školách. V důsledku toho byl v každé diecézi ustanoven dohlížitel, který měl za úkol monitorovat poměr otevřených a neotevřených škol, postoj místních samospráv k jejich zřizování, zjišťovat důvody neotevření škol a zajišťovat doplňování stavu učitelů náboženství o další osoby¹⁴⁷. Zde je nutno připomenout, že tyto školy nebyly omezené ze strany státu zákonnou úpravou, protože šlo o zcela nový fenomén, který byl de facto vnitřní záležitostí církve a do jejího uspořádání se v této době neodvažovali zasáhnout ani komunisté. Na těchto farních školách tehdy mohli učit i penzionovaní kněží, kteří jinak byli ze vzdělávacího procesu vyloučeni zmíněnou vyhláškou z ledna 1945, která stanovovala, že nepovinné náboženství smí na státní škole vyučovat jen kněz – správce příslušné farnosti. Výsledky této akce byly poměrně rozporuplné. Zatímco ve Varnenské a Velikopreslavské nebo ve Vidinské eparchii se podařilo otevřít a do konce školního roku i udržet školy ve většině farností, tak v Lovečské eparchii byly školy otevřeny jen ve vesnicích okolo Lovče a ve větších městech v této eparchii; v Nevrokopské sice počátkem platnosti nařízení docházelo do farních škol mezi 90 a 95% žáků, ale ke konci školního roku přežilo v celé eparchii jen 6 těchto škol (podobný problém postihl i Varnenskou a Velikotárnovskou eparchii) a v Sofijské eparchii se tyto školy potýkaly s největšími problémy, když jich do konce školního roku zbylo jen 35¹⁴⁸. Mnoho škol zároveň hlásilo překážky ze strany místních samospráv a státní správy. Nejzávažnějším problémem ale pro církve zůstávalo, že ve většině eparchií se tyto farní školy potýkaly s nedostatkem vhodných církevních prostorů pro výuku, v důsledku čehož se museli učitelé dělit o výukové prostory se státními školami a tím pádem i spoléhat na jejich blahovůli.

Další a pravděpodobně do té doby nejzávažnější překážka pro církve přišla s personální změnou na ministerstvu národní osvěty. Stojan Kosturkov se totiž začátkem roku 1946 ze zdravotních důvodů musel vzdát faktického vedení ministerstva a jeho zástupcem se stal komunista Račo Angelov, který byl zároveň ministrem zdravotnictví. Ten ani v nejmenším nesdílel vstřícný Kosturkovův postoj k církvi a svým prvním dekretem (č. 151) ve funkci nařídil, aby „školy zůstaly plně neutrální k náboženství. Náboženská výchova v jakékoliv formě nebude provozována ve školách. Ti žáci, kteří chtějí docházet na

¹⁴⁷ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 82.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 82-83.

náboženskou výchovu, necht' mají svobodu na ni docházet, ale je nutné, aby tato zůstala mimo osnovy a mimo školní zařízení a budovy. Porušovatelé tohoto zákona se budou zodpovídat státu a budou co nejpřísněji potrestáni.¹⁴⁹ Pro církevní výuku náboženství šlo o nařízení vskutku likvidační kvůli již zmíněnému nedostatku církevních prostor, ve kterých bylo možné výuku provozovat. Nařízení vyvolalo neobyčejně ostrou odezvu exarchy Stefana, který v dopisu K. Georgievovi požadoval zrušení dekretu č. 151 a odvolával se na „přání bulharského národa, aby byla jeho mládež vychována v duchu náboženství“¹⁵⁰ a na to, že církev má své povinnosti k Bohu, a to aby „vyučovala a utvrzovala mládež v jistotách víry a blahoslavenství“¹⁵¹. Exarchův článek v podstatě stejného obsahu otiskl i časopis „Izgrev“. V něm navíc kromě přesvědčení, že akt proti víře Bulharů je aktem proti jejich vůli¹⁵², vyjádřil Stefan lítost nad tím, že „titulární ministr národní osvěty [tj. Stojan Kosturkov – pozn. autora] je těžce nemocen a nemůže vést kormidlo svého ministerstva, protože, jak se mi doneslo, nevstupoval by on zbytečně do konfliktu s duchem národa“¹⁵³. Stefanovi se dostalo pomoci i od ministra zahraničí a náboženství Petka Stajnova, který jej ve svém dopisu Kimonu Georgievovi podpořil s odůvodněním, že ačkoliv je společenská nálada příznivá laicizaci škol, je zároveň nařízení č. 151 nespravedlivé ve své podstatě¹⁵⁴. Dále Stajnov uváděl, že „žáci mají svobodu vyznávat jakékoliv – samozřejmě antifašistické – politické názory, mají svobodu stávat se ve vyučovacím členu politických sdružení...proto by měli mít i svobodu vyznávat ve vyučovacím čase jejich zvolenou víru“¹⁵⁵. Stajnov také vyjádřil názor, že nařízení č. 151 není, jak argumentoval Angelov, opatřením ke zvětšení práva na svobodu vyznání, ale naopak perzekucí určité skupiny věřících¹⁵⁶. Ještě radikálněji vystoupil proti nařízení Svaz duchovních, o kterém bude řeč v dalších kapitolách. Ten požadoval v dopisu vládním činitelům nejen zrušení dekretu, ale zároveň i návrat náboženské výuky do osnov, zrušení nepovinnosti předmětu a návrat modlitby do vyučování¹⁵⁷. Jak se ale následně dozvěděl Trajčo Kostov, byl tento dopis akcí Ústředního výboru Svazu duchovních a nikoli názorem celého kněžského sboru¹⁵⁸. Proto nakonec nebyl přikládán dopisu velký význam a akce byla označena za akci opozičníků, *zvenarů* a radikálních demokratů¹⁵⁹. Dopisy exarchy

¹⁴⁹ Хопкинс, Джеймс: Църква, народ, държава..., s. 297.

¹⁵⁰ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 84

¹⁵¹ Тамtéž.

¹⁵² Тамtéž.

¹⁵³ Тамtéž.

¹⁵⁴ Хопкинс, Джеймс: Църква, народ, държава..., s. 297.

¹⁵⁵ Тамtéž.

¹⁵⁶ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 85.

¹⁵⁷ Тамtéž.

¹⁵⁸ Тамtéž.

¹⁵⁹ Тамtéž.

Stefana a ministra Stajnova se ale ze stolu smést nedaly a proto se v únoru 1946 sešel Národní výbor Vlastenecké fronty, který se ovšem usnesl, že ministr Kosturkov jednal na vlastní pěst a bez konzultace s ministerskou radou a proti duchu zákona z roku 1945 zavedl vyučování náboženství zpět do škol, i když duchovní patří k nejreakčnějším kruhům společnosti¹⁶⁰. Výbor naopak vyzdvihl Kosturkovova následníka ve funkci Angelova za návrat k zákonnosti a respektování taktických pokynů OF¹⁶¹. Výsledkem schůze bylo navíc usnesení, že musí být zesílena ateistická propagace na školách a že s oddělením církve od státu je nutno počkat po svolání nového Velkého národního shromáždění, jinak by tento požadavek mohl negativně ovlivnit volební výsledky BKP i ostatních stran, které by jej podporovaly¹⁶².

O to překvapivější bylo, že nařízení č. 151 bylo revidováno a změněno ve smyslu, že se nepovinná výuka náboženství vrací zpět do školních osnov a výuka se bude konat ve školních budovách personálem školy. Pokud by mezi aktivními učiteli nebyl nikdo schopný nebo z filozofických důvodů ochoten náboženství učit, měli být k této práci povoláni penzionovaní učitelé nebo jiní světšší školští pracovníci. Toto rozhodnutí mělo několik důvodů. Prvním z nich bylo, že tlak na odloučení církve od státu by vyvolal nežádoucí pozornost u západních velmocí a zároveň u bulharského obyvatelstva¹⁶³. Druhým bylo, že pokud muselo náboženství alespoň prozatím v osnovách zůstat, bylo lépe, pokud bude vyučování probíhat pod dohledem vlády, potažmo místních samospráv, které byly v této otázce většinou na straně vlády¹⁶⁴. Třetím důvodem pak bylo, že pokud bude náboženství vyučováno a navíc bude vyučováno ve školách, je lépe, aby jej vyučovali světšší učitelé než duchovní, aby bylo toto vyučování pod plnou kontrolou státu¹⁶⁵. Církev zareagovala nepřilíš ostře, ale přesto negativně (jedním z ostřejších byl zákaz biskupa Evlogije Slivenského pro věřící učitele učit hodiny náboženství). Oficiálně se církev vyjádřila žádostí exarchy Stefana, který žádal vládu o splnění 3 bodů. Prvním bylo, aby náboženství na školách učili duchovní; druhý se týkal kontroly Svatého synodu nad učebnicemi náboženství, světskými učiteli náboženství a požadoval vypracování modlitebních knížek pro použití ve školách; třetí pak žádal, aby byl ustanoven duchovní dozor na stejné úrovni jako ministr, který by dohlížel na vyučování náboženství ve školách po celém Bulharsku¹⁶⁶. Ministr tyto požadavky samozřejmě odmítl s poukazem na to, že tato otázka byla již vyřešena radou ministrů ještě

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 87.

¹⁶¹ Tamtéž.

¹⁶² Tamtéž, s. 89.

¹⁶³ Ministr Stajnov dostával podle vlastního vyjádření „nesčetné dopisy“ se stížnostmi na odluku církve od školství. Tamtéž, s. 84.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 90.

¹⁶⁵ Tamtéž.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 92.

dříve, než Stefan vznesl své požadavky a že další diskuse na toto téma je vyloučená¹⁶⁷. Přesto se exarcha znovu pokusil tuto otázku otevřít v polovině roku 1946, kdy i komunisté zaujali k církvi vstřícnější postoj v důsledku snahy získat ji pro ideu republiky¹⁶⁸. Jak vyplývá ze zprávy Státní bezpečnosti (DS), v téže době církev neoficiálně vyučovala děti náboženství a pomocí kázání se snažila zabránit odlivu věřících. Stejná zpráva zmiňuje i návrat modlitby do kasáren na příkaz ministra obrany Damjana Velčeva, kde byly předtím náboženské úkony zakázány¹⁶⁹.

Od poloviny roku 1946 až do schválení nové ústavy Bulharské lidové republiky v prosinci 1947 zaujal Svatý synod de facto vyčkávací pozici. Bylo totiž jasné, že vzhledem k rychle se upevňující se dominanci komunistů a jejich neochotě k jednání o statusu vyučování náboženství bude nutno vyčkat na formulaci textu nové ústavy, která bude definovat vztahy mezi církví a státem a tím i mezi státními školami a církví. S postupně získávanými informacemi o textu ústavy se ukazovalo, že komunisté plánují celkovou odluku církve od státu a tím samozřejmě i odluku církve od školství. Synod zareagoval podle očekávání rezignací na obnovení vyučování na státních školách a vytvořil obdobu katolické sítě pastoračních středisek, která měla v církevní režii zajišťovat výchovu dětí i dospělých v pravoslavném duchu nezávisle na státních protináboženských kampaních¹⁷⁰.

Konečnou úpravou pak vyučování náboženství prošlo v souvislosti s přijetím nové ústavy v roce 1947 a Zákona o církvích v roce 1949, kdy bylo církvím definitivně zakázáno pořádat výuku náboženství pro děti¹⁷¹.

V souvislosti s tématem odluky církve od vzdělávání je zajímavé zmínit jednu událost z počátku roku 1945. Tehdy totiž došlo k bezprecedentnímu kroku, když byli z Vyšší učební rady odstraněni změnou zákona zástupci pravoslavné církve, nicméně náboženské minority (Kalkandžieva zmiňuje muslimy, představitele Arménské apoštolské církve a židy¹⁷²) v ní zastoupeny zůstaly. Tím byli metropolitě pobouřeni, stejně jako v nich vyvolala nevoli zpráva o připravovaném odloučení Bohoslovecké fakulty od Sofijské univerzity Svatého Klimenta Ochridského¹⁷³. Zatímco ohledně Vyšší učební rady bylo metropolitům jasné dáno najevo, že

¹⁶⁷ Tamtéž.

¹⁶⁸ Viz kapitolu 2.5.

¹⁶⁹ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 93.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 95.

¹⁷¹ Viz kapitolu 5.

¹⁷² Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 80.

¹⁷³ Tamtéž.

tato zůstane nadále bez jejich účasti, podařilo se jim v případě bohoslovecké fakulty dosáhnout pozastavení plánů na oddělení fakulty od univerzity¹⁷⁴.

3.2. Zákon o manželství

Další třetí plocha mezi státem a církví se objevila prakticky ve stejné době jako problém vyučování náboženství ve školách. Stalo se jí uzavírání manželství, které chtěla vláda OF právně plně převést do moci státu a ustanovit občanský sňatek jako jedinou legální a právoplatnou formu sňatku. Tento problém nebyl v Bulharsku ničím novým, protože ještě v předválečné době se pokusila zákon v tomto smyslu prosadit vláda Georgi Kiosevanova v roce 1936, kdy jej vypracoval ministr spravedlnosti Dimitar Pešev¹⁷⁵. Tehdy nicméně stát neuspěl díky obratné argumentaci Svatého synodu, který ve zdůvodnění oprávněnosti církevního sňatku zdůraznil rozdílnost vztahu státu a církve v západní Evropě a v Bulharsku. Podle synodu, zatímco v katolické západní Evropě je civilní sňatek produktem střetu mezi státem a katolickou církví o hegemonii nad poddanými a o pravomoci, které si obě strany nárokují, je v Bulharsku již od středověku jasně vymezená hranice mezi pravomocemi státu a církve, kterou není třeba zpochybňovat¹⁷⁶. Dalším argumentem bylo, že v katolické Evropě byl občanský sňatek zaveden v důsledku nemožnosti rozvodu v katolické církvi, což podle synodu vzhledem k možnosti rozvodu v pravoslavné církvi nehrozilo¹⁷⁷. Dále Svatý synod argumentoval tím, že protestantská Evropa a USA nepovažují sňatek za svátost, nýbrž za běžnou životní záležitost, a proto ani nepovažují za zcela nutné omezovat svatbu na kostel. Podle synodu je ale pro Bulhary svatba svátostí, danou samotným Ježíšem Kristem a proto synod odmítal redukci sňatku na pouhou životní situaci¹⁷⁸. Dalším argumentem synodu bylo, že hlavním důvodem zavedení občanského sňatku byla konfesijní nejednotnost protestantských církví a jejich neochota uznávat si navzájem své církevní sňatky, zatímco Bulharsko je většinou pravoslavná země a tudíž zde toto nebezpečí nehrozí¹⁷⁹. Posledním argumentem bylo to, že občanský sňatek byl zaveden ve většině zemí jako součást protikřesťanské nebo protináboženské kampaně, což v Bulharsku také není zapotřebí¹⁸⁰. Dále tato polemika pokračovala zpochybněním právních tezí předložených Peševem a na závěr předložila svůj scénář událostí po zavedení občanského sňatku, kdy by prý došlo k morálnímu úpadku, narušení rodinné tradice, snížení porodnosti, ztrátě úcty k manželské instituci a ze

¹⁷⁴ Ministerstvo ale plán na oddělení zcela nepohřbilo a to bylo nakonec provedeno v r. 1950. Tamtéž.

¹⁷⁵ Pozdější „zachránce bulharských Židů“. Rychlík, Jan: Dějiny Bulharska..., s. 326-327.

¹⁷⁶ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 101.

¹⁷⁷ Tamtéž.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 102.

¹⁷⁹ Tamtéž.

¹⁸⁰ Tamtéž.

zavedení civilního sňatku by tak těžilo jen marxistické hnutí¹⁸¹. Nakonec synod tento rozbor kategoricky uzavřel prohlášením, že pokud bude zaveden civilní sňatek, pak si stát musí být vědom toho, že pravoslavná církev má vlastní jurisdikci, která nesmí být podle ústavy narušována¹⁸². Tímto výborně argumentačně vystavěným rozbohem církev zabránila zavedení občanského sňatku v roce 1936, nicméně v roce 1946 již tak úspěšná nebyla.

Problém právní úpravy sňatků se stal jednou z prvních záležitostí, které si OF vytyčila jako svůj cíl. Církev proto předala (není jisté, nakolik dobrovolně) své pravomoci v oblasti rozvodů státní správě¹⁸³ a prakticky hned poté vypracoval Svätý synod svůj návrh paragrafů, které chtěl prosadit do nového zákona o manželství. V podstatě šlo církvi o rovnost občanského a církevního sňatku a možnost snoubenců si dobrovolně vybrat jeden z těchto dvou a o zachování jejich pravidel pro uzavírání manželství (církev zakazovala sňatek mezi blízkými příbuznými)¹⁸⁴. Další požadavky předložil exarcha Stefan ministerskému předsedovi Georgievovi nedlouho poté. Šlo o omezení počtu možných postupných sňatků pro jednu osobu, zpřísnění podmínek pro rozvod a také o účast metropolity Klimenta Tárnovského jako církevního dohlázeitele v orgánu, který bude nový zákon tvořit¹⁸⁵. Výsledným požadavkem pak byl zákaz příbuzenských sňatků osob v menším než 5. stupni příbuzenství¹⁸⁶ a omezení počtu možných sňatků jedné osoby na 4¹⁸⁷. V pozdějším dopisu ministrovi spravedlnosti rozšířil synod svůj požadavek o to, aby o specifických církevních svátcích nemohly být uzavírány ani civilní sňatky¹⁸⁸.

Z logického hlediska byla snaha OF o zavedení povinného civilního sňatku nelogická, protože ani oddělení církve od státu v západních zemích neznamenal všude povinný občanský sňatek, a v Bulharsku navíc ještě nebyla církev od státu oddělena. Možný výběr mezi civilním a církevním sňatkem by navíc pravděpodobně lépe posloužil proklamovanému cíli svobody volby občanů. I tak ale OF nepolevila ve své snaze a na jaře 1945 vydala nařízení, kterým církvi zakazovala oddávat bulharské státní příslušníky s cizinci bez předchozího povolení velitelství četnictva s vágním odůvodněním, že „docházelo k mnoha nepravostem“¹⁸⁹ a konečně 12. 5. 1945 byl vydán Zákon o sňatku, který zaváděl povinný

¹⁸¹ Tamtéž, s. 104.

¹⁸² Tamtéž.

¹⁸³ Tamtéž.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 105.

¹⁸⁵ Tamtéž.

¹⁸⁶ Blíže nedefinováno. Tamtéž, s. 107.

¹⁸⁷ Tamtéž.

¹⁸⁸ Tamtéž.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 108

občanský sňatek a uznával napříště za jediný platný doklad o sňatku státní potvrzení o sňatku namísto církevního oddacího listu¹⁹⁰.

Církvi tedy nezbylo nic jiného, než se zákonu přizpůsobit. Svatý synod tedy vydal pokyny pro kněze, jak se novému zákonu přizpůsobit; kněží měli mimo jiné od snoubenců požadovat kopii jejich oddacího listu, čestné prohlášení o tom, že se nejedná o jejich pátou a další svatbu a že snoubenci nejsou blízcí příbuzní dle církevní definice¹⁹¹. Církev se také pokusila oslovit národ „Listem bulharskému lidu o svaté tajně manželství“¹⁹². V něm vyzývala všechny pravoslavné Bulhary, aby „splnili správně svou povinnost jak civilním sňatkem – jako občané, tak i církevním – jako pravověrní křesťané“¹⁹³. Další komplikací se pro církev stalo právě to, že na mnoha místech bránili státní úředníci novomanželům v církevním sňatku¹⁹⁴. Tento problém řešil Svatý synod žádostí vládě, aby do zákona zavedla sankce pro takové úředníky, samozřejmě neúspěšně¹⁹⁵. Poslední pokus církve alespoň zmírnit situaci okolo sňatků pak vyšel naprázdno při projednávání nové ústavy v roce 1947.

V březnu 1946 komunistický ministr spravedlnosti Minčo Nejčev navíc předložil návrh zákona, který řešil postup při narození dítěte, kdy byl za platný doklad považován rodný list namísto křestního¹⁹⁶. Církev tak byla těmito dvěma zákony značně znevýhodněna – zatímco před jejich přijetím do značné míry nahrazovala státní správu v některých životních situacích, po prosazení povinného civilního sňatku a s vytlačení z možnosti vydávat oficiální rodné listy se církev přesunula z každodenní sféry života každého Bulhara do sféry soukromé.

3.3. Majetkový zásah proti církvi

S postupnou konsolidací komunistické moci se zrychlil i proces sekularizace veřejného života. Dalším krokem k odluce a izolaci církve od veřejného života se stala legalizace monopolu státu nad charitou. Pravoslavná církev sice neměla tak rozvinutou a dlouhodobou tradici v charitativní oblasti jako například římskokatolická církev, ani její klášterní život nebyl tolik zaměřen na dobročinnost, i tak ale pravoslavná církev v Bulharsku jistě výsledky v dobročinnosti, zvláště ve 30. letech 20. století měla. Kromě účasti kněží v Červeném kříži a jiných světských dobročinných organizacích sama církev provozovala dětské jesle, školky, sirotčince, starobince, učiliště, dětská hřiště, jídelny pro školní mládež a

¹⁹⁰ Хопкинс, Джеймс: Църква, народ, държава..., s. 298.

¹⁹¹ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 108.

¹⁹² Tamtéž.

¹⁹³ Tamtéž.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 109.

¹⁹⁵ Tamtéž.

¹⁹⁶ Tamtéž.

v neposlední řadě letní dětské tábory, většinou organizované při některém pravoslavném klášteře¹⁹⁷. Zvláštní kapitolou byla organizace komplexní péče o služebné v Sofii, která sahala od profesionální výuky selských děvčat v domácích pracích přes zajišťování lékařské služby až po jejich náboženskou výuku; tato síť vznikla v roce 1935 a ještě téhož roku měla pobočky ve po celém Bulharsku¹⁹⁸. V roce 1934 sice byla veškerá dobročinnost formálně převedena do pravomoci státní správy, reálně však pravoslavná církev mohla ve svých charitativních aktivitách nadále pokračovat¹⁹⁹.

Přes tuto nepřilíh rozvinutou tradici dobročinnosti Svatý synod svoje dobročinné aktivity před vládou po 9. září 1944 žárlivě bránil. Hned nedlouho po převratu zaslal Svatý synod Kimonu Georgievovi žádost, aby vláda respektovala svobodu a samostatnost církve v oblasti dobročinnosti, přičemž hlavními argumenty byla z evangelií vyplývající povinnost církve věnovat se dobročinnosti a to, že církev tyto organizace a zařízení zřídila a udržuje ze svých prostředků²⁰⁰. Že toto tvrzení není zcela pravdivé se ukázalo se chválením státního rozpočtu na rok 1946, kdy církev zjistila, že státní příspěvek na její dobročinnost byl přerozdělen státním inspektorům v tomto oboru a po jednání s ministerstvem sociální politiky bylo jasné, že s poskytováním dotací církvi na dobročinné aktivity se nedá počítat ani pro další roky²⁰¹. Stát posléze zvolil nenápadnou taktiku, jak církev omezit v práci s mládeží, kterou chtěl dostat plně pod svůj vliv – v březnu 1946 vydal nařízení č. 61, kterým na sebe vzal závazek vyplácet od dubna téhož roku mzdy zaměstnancům sirotčinců²⁰². Biskupové sice tuto akci přivítali, zároveň ale ve svém dopisu ministru sociální politiky dali jasně najevo, že „pokud by tato materiální podpora měla znamenat, že se církevní zařízení budou podřízeny světské dobročinnosti, pak církev oznamuje, že se obejde bez jakékoliv materiální podpory a že si vystačí s vlastními zdroji... Toto stanovisko zaujímá Svatý synod se vši vážností“²⁰³ a zároveň požádali v témže dopisu ministerstvo, aby byly z platnosti nařízení vyjmuty církevní instituce²⁰⁴. Jednání o tomto požadavku vedl za církev metropolita Kiril Plovdivský, ale ministerstvo nejen že odmítalo v otázce vyjmutí církevních zařízení z platnosti nařízení ustoupit (s odůvodněním, že by to podrylo autoritu ministerstva), ale začalo i přiznávat, že smyslem vyhlášky je dostat veškerá církevní dobročinná zařízení pod dohled ministerstva²⁰⁵.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 110.

¹⁹⁸ Tamtéž.

¹⁹⁹ Omezení mimostátních charitativních aktivit ale postihlo především římskokatolickou církev. Tamtéž.

²⁰⁰ Církev ale dostávala i příspěvek na svou charitativní činnost od státu. Tamtéž, s. 111.

²⁰¹ Tamtéž.

²⁰² Tamtéž, s. 112.

²⁰³ Tamtéž.

²⁰⁴ Tamtéž.

²⁰⁵ Tamtéž.

Poté, co ministerstvo v této věci odmítlo ústupky, začalo připravovat nové předpisy pro sirotčince, které měly být nadále pod plnou kontrolou ministerstva sociální politiky²⁰⁶. Svatý synod se alespoň, i když bez úspěchu, pokusil zachovat si kontrolu nad personální politikou v sirotčincích, když navrhl doplnit chystaný řád o paragrafy, které by nařizovaly konzultovat zřizovatele příslušného sirotčince (tj. příslušné klášterní nebo laické bratrstvo) v případě obsazování pracovních míst²⁰⁷.

Následně se vláda zaměřila na pro ni nejpálčivější druh církevní dobročinnosti, kterou byly dětské letní tábory. Ty totiž církev pořádala a financovala zcela ve své režii²⁰⁸ a v nich měla příležitost vštěpovat mládeži křesťanskou nauku a hodnoty i poté, co přišla o možnost toto provádět ve školách v souvislosti s odlukou církve od státního školství²⁰⁹. Proto začaly místní samosprávy těsně před prázdninami, v červnu 1947, vznášet stížnosti na oprávněnost církve pořádat dětské letní tábory s odvolávkami na několik zákonů v oblasti péče o dítě²¹⁰. V důsledku toho nejprve exarcha Stefan zaslal ministru zahraničí Kimonu Georgievovi dopis, ve kterém ostře žádal o vysvětlení těchto obstrukcí a následně se osobně účastnil zasedání výboru, který měl o konečném řešení otázky letních táborů rozhodnout²¹¹. Jeho výsledek byl ale pro církev velkým zklamáním, neboť výbor rozhodl zcela ve prospěch obcí, když přikl právo vést letní tábory a vlastnictví táborových zařízení místním samosprávám²¹². Pro církev to znamenalo v oblasti práce s mládeží těžkou ránu, protože tímto rozhodnutím ztratila po předchozím odloučení od škol poslední prostředek, jak aktivně ovlivňovat mládež v náboženském duchu²¹³. Dalším krokem směrem k znepríjemnění životu církve bylo to, že církvim sice zůstalo několik dětských letovisek, ale i o ta začala podle státních dokumentů projevovat zájem BKP, potažmo OF²¹⁴. Výsledkem poslední žádosti Svatého synodu v této otázce ale bylo jen to, že v letoviscích u klášterů začaly být pořádány tábory pionýrské organizace s protináboženským zaměřením²¹⁵.

Posledním krokem k likvidaci charitativní činnosti pravoslavné církve bylo to, že v roce 1947 byla na nátlak BKP v prvním čtení schválena ústava, na které Velké národní shromáždění pracovalo od roku 1946 a která zaváděla nedemokratické principy. Pomocí té

²⁰⁶ Tamtéž, s. 113.

²⁰⁷ Tamtéž, s. 114.

²⁰⁸ Tamtéž.

²⁰⁹ Viz kapitulu 3.1.

²¹⁰ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 114.

²¹¹ Tamtéž, s. 115.

²¹² Tamtéž.

²¹³ Tamtéž.

²¹⁴ Tamtéž, s. 116.

²¹⁵ Tamtéž, s. 117.

vláda, tehdy již z větší části ovládaná komunisty, zestátnila budovy církví používané v charitativní práci a následně církví odebrala i povolení vykonávat charitativní činnost²¹⁶. Za zmínku stojí, že tento zákaz se ze zahraničněpolitických důvodů nevztahoval ani na protestantské, ani na římskokatolickou církev²¹⁷.

Nejvhodnějším nástrojem pro ovládnutí církve se nakonec ukázala být církevní ekonomika, z níž byla nejdříve napadena držba půdy farnostmi a kláštery, potažmo tedy i celou církví. Ačkoliv zvláště klášterní držba orné půdy byla předmětem již první pozemkové reformy, která proběhla v roce 1921 za vlády BZNS a Alexandra Stambolijského, byla církví následně rozchvácená půda navracena v roce 1930²¹⁸. Mezi půdou, kterou církev zčásti sama obhospodařovala a zčásti pronajímala rolníkům, byly i ovocné sady, lesy a pastviny, stejně jako pole a louky²¹⁹. Právě pronájem půdy a z něho plynoucí zisky byly ale trnem v oku vlády, v níž tehdy začínali mít pomalu převahu komunisté, a vláda proto pod záminkou nové půdní reformy začala připravovat drastické omezení vlastnictví půdy církví. Nejsnadněji bylo možné zaútočit proti půdě církví přímo neobdělávané, tedy pronajímané místním rolníkům. Z jednání vlády se již na jaře 1945 dostala do církve zpráva o chystané pozemkové reformě.

Církev vydala v reakci na to prohlášení, kterým odsoudila, že je o pozemkové reformě jednáno bez jejího vědomí a bez konzultace s nejvyššími církevními představiteli²²⁰. V následném dopisu Kimonu Georgievovi Svatý synod rozhořčeně argumentoval, že „chystaná agrární reforma...by znamenala, že velká část klášterních pozemků by byla odňata a kláštery by tím byly postaveny před nepřekonatelné překážky a znamenalo by to jejich úpadek...národ by se tak odloučil od své svatosti a Církev od své – byť skromné – sociální činnosti.“²²¹ V dalším textu synod uváděl šest základních bodů, proč je rozdělení církevní půdy špatným krokem. V prvním bodě metropolitě připomínali, že držba půdy církví není žádným pozůstatkem feudálního systému, ale že se jedná o dary a odkazy obyvatel a duchovních, kteří půdu církví a klášterům zcela dobrovolně odkázali, aby tato byla zabezpečena po materiální stránce. Druhý bod se týkal toho, že církevní a klášterní majetek představuje značnou část obživy jak toho kterého kláštera, tak církve jako takové a bez nich by byla církev značně omezena ve svých aktivitách, a to včetně tak elementárních, jako je údržba kostelů. Třetí, čtvrtý a pátý bod objasňovaly, že církev byla již tak ochuzena při

²¹⁶ Tamtéž. Pravděpodobným odkazem tohoto kroku je dnešní minimální počet bulharských útulků pro bezdomovce typu Armáda spásy nebo Caritas.

²¹⁷ Tamtéž.

²¹⁸ Detrez, Raymond: Historical Dictionary ..., s. 4.

²¹⁹ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 144.

²²⁰ Tamtéž, s. 145.

²²¹ Tamtéž, s. 144.

pozemkové reformě v roce 1922 a že následné uvedení klášterního hospodářství do přijatelného stavu bylo značně zdlouhavým procesem, který by při opakování v této době církev bezpochyby zatížil ještě více a v šestém bodě synod zmiňoval, že církev velmi utrpěla za druhé světové války rekvizicemi, mobilizací pracovních sil a bezohledným zabíráním náradí a potravin armádou²²². Proto dopis končil obvyklými prosbami, aby z připravované reformy byla vyjmuta církevní půda (kterou chtěl synod obdělávat a pro pozdější dobu s ní měl i jiné plány), aby stát při reformě pomohl církvi půdu sjednotit a pomohl jí zajistit dostatek vybavení k jejímu obdělávání a především aby nebyly zabírány žádné církevní hospodářské budovy k jiným účelům²²³. Těžko říci, zda metropolity vedla k sepsání tohoto listu víra, že jim bude nasloucháno nebo něco jiného, faktem ale je, že v tomto dopisu vyjmenovali v podstatě všechny důvody, proč stát půdu církvi naopak odebrat chtěl. Není snad ani potřeba zdůrazňovat, že stát důvody i požadavky zde vyjmenované ignoroval a zařídil se nakonec zcela podle svých potřeb.

Církev se mezitím pokusila zlepšit svoje finanční rozpoložení pokusem zřídit „Církevně-kooperativní banku“, která se měla stát prostředkem ekonomické kooperace církve a obyvatelstva, stát ale nedal této bance státní souhlas s působením²²⁴. Ve stejné době začal stát zabírat především jménem armády a ministerstev národního zdraví a národní osvěty církevní budovy, především kláštery. Kupříkladu Petropavlovský klášter u Veliko Tärnova byl zabrán oblastní nemocnicí jako nemocnice pro léčbu pohlavních chorob (ovšem s výslovnou podmínkou synodu, aby nebyl zabrán klášterní kostel a aby v této pobočce nemocnice sloužili jako zdravotní bratři i zdejší mniši)²²⁵, ministerstvo války pak zabralo Plakovský a Kalinovský klášter jako vojenské tábory a nemocnice²²⁶, naproti tomu synod odmítl využití Klisurského kláštera jako domova pro děti řeckých utečenců nebo jako sirotčince²²⁷. Celkově se ale toto omezování vlastnického práva církve setkalo ve Svatém synodu s nevolí, jak lze vyvodit z dopisu, který synod zaslala ministrovi zahraničí. V tom metropolitě vyjadřovali nesouhlas s tím, že státní správa i samospráva zabrala v poslední době větší počet církevních a především klášterních budov, z nichž většina byla buď nově postavených, nebo právě zrekonstruovaných. Dále synod argumentoval, že církev by neinvestovala do opravy nebo stavby těchto klášterů a jiných zařízení tolik prostředků, kdyby neměla v úmyslu využívat jich pro svou potřebu. Synod zároveň varoval, že se nedá

²²² Blíže viz tamtéž, s. 145-147.

²²³ Tamtéž, s. 147.

²²⁴ Tamtéž, s. 148.

²²⁵ Tamtéž.

²²⁶ Tamtéž.

²²⁷ Tamtéž.

předpokládat, že by stát získal ziskem budov zároveň nabyt důležitosti s nimi svázané v očích národa²²⁸. V tomto ohledu ale místní samosprávy začaly využívat nový přístup – nejprve si příslušné budovy od kláštera pronajaly, někdy bez vědomí příslušného metropolity, následně přestaly platit nájemné a nakonec vyhláškou oznámily úřadu metropolity, že budovy zabírají²²⁹. V roce 1947 následně začal stát zabírat i předtím vyvlastňováním nepostižené historické církví budovy včetně kostelů. Do některých (například ve vesnici Arbanaši blízko Veliko Tärnova) byl sice nadále umožněn přístup kněžím konajícím zde bohoslužby, správa budov však přešla na stát a v polovině roku 1947 musely být civilní správě odevzdány klíče od mnoha památkově chráněných kostelů²³⁰. Naproti tomu památkově chráněný bojanský kostel, jehož část pochází zhruba z doby přijetí křesťanství Bulhary na jižním předměstí Sofie byl přes mnohé církevní protesty církvi odebrán a převeden do vlastnictví Národního archeologického muzea a byly v něm vládním nařízením zrušeny bohoslužby²³¹.

Jak jsem již předeslal výše, stát v souvislosti s pozemkovou reformou žádosti Svatého synodu zcela ignoroval a 12. 3. 1946 vydal zákon o vlastnictví půdy. Ten stanovil, že polnosti větší než 50 arů a lesy a pastviny, případně smíšené lesně-polní pozemky ve výměře nad 100 arů nemohou být vlastněny jednotlivci ani organizacemi a budou převedeny do státního vlastnictví, a to za cenu odpovídající jejich hodnotě v pozemkovém fondu (která byla samozřejmě silně podhodnocena)²³². Vzhledem k tomu, že církev byla jedním z mála vlastníků větších rozloh zemědělské půdy v Bulharsku²³³, byla také nejvíce postižena touto pozemkovou reformou, která jí v celkovém součtu odebrala 65% církevní orné půdy a všechny lesy²³⁴. Zároveň ale článek 9 Zákona o vlastnictví půdy stanovil výslovně, že některým organizacím vlastnícím půdu, mezi nimi výslovně i klášterům a kostelům, „které prokážou potřebnost půdy ke své existenci, může jim být půda ponechána v rozměrech, stanovených pozemkovým odborem ministerstva zemědělství, tuto půdu ale musí organizace obhospodařovat vlastními silami“²³⁵. S předpokládaným a od léta již takřka neodvratným oddělením církve od státu se církev snažila dosáhnout na vládě zvýšení výměry půdy pro kostely a kláštery, aby byl zajištěn jejich provoz a aktivity i po ztrátě státních příspěvků

²²⁸ Tamtéž, s. 148-149.

²²⁹ Tamtéž, s. 148-159.

²³⁰ Tamtéž, s. 161.

²³¹ Tamtéž, s. 162.

²³² Tamtéž, s. 150.

²³³ Pozemková držba v Bulharsku byla značně roztržštěná již od zmíněné pozemkové reformy v roce 1921.

Rychlík, Jan: Dějiny Bulharska..., s. 294.

²³⁴ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 157. U stauropegických klášterů, které byly tehdy jen 3, bylo odebráno v součtu „jen“ 41%.

²³⁵ Tamtéž, s. 150. Později byla výměra stanovena na 20 arů na kostel.

v rámci oddělení církve od státu. S požadavkem na zvýšení povolených výměr pro kostely a kláštery ale církev několikrát neuspěla, stejně jako se snahou zachovat větší rozlohu obdělávané půdy alespoň pro nejvýznamnější klášter sv. Ivana Rilského. Částečný úspěch v tomto ohledu byl zaznamenán až na jaře 1947, kdy se podařilo dosáhnout zvýšení výměry půdy pro běžné kostely na 30 arů a pro kostely v Dobrudži na 50 arů. K definitivní likvidaci vlastnictví lesů pak došlo v souvislosti s přijetím příslušného zákona na konci července 1947, kterým byl zaveden státní monopol na vlastnictví lesů, čímž byly církvi odebrány i ony výše zmíněné zbytky lesních a smíšených lesně-polních pozemků²³⁶.

Poslední zásah proti nemovitému majetku církve přišel již po schválení nové dimitrovské ústavy, konkrétně na Štědrý den roku 1947²³⁷. V tento den byl totiž přijat zákon o znárodnění průmyslových podniků a dolů, který církev připravoval o poslední možnost výdělečné činnosti, když znárodnoval všechny církví vlastněné továrny a jim podobné provozy. Tak církev přišla o mlýny u několika klášterů, pily u dalších 4 klášterů, novou chemickou továrnu při Rilském klášteře a rovněž o továrnu na svíčky v Sofii²³⁸.

Když byla tedy církev odříznuta od materiálních zdrojů svých příjmů, přistoupil stát k reformě posledního dosavadního zdroje církevních příjmů, kterým byla přímá finanční pomoc od státu. Při projednávání rozpočtu pro rok 1947 vláda rozhodla, že rozpočet bude obsahovat jen nejnútnejší církevní výdaje, mimo jiné v něm byl církvi výslovně odepřen příspěvek na služební oděvy (tj. v tomto případě liturgická roucha), na který měli jinak nárok všichni státní úředníci²³⁹. Při vyjednávání s ministrem financí, které vedli za církev Pajsij Vracanský a Kiril Plovdivský²⁴⁰, se zdálo, že ministr má pro požadavky církve na navýšení jejího rozpočtu (pro rok 1948 ve výši 302 milionů leva²⁴¹) pochopení, ani to ale nestačilo ke zvrácení nepříznivého postoje vlády, která vrátila církevní kapitolu rozpočtu ministrově ke seškrtnání především v oblasti zmíněného příspěvku na oblečení a příspěvků na bydlení²⁴². Vládou neprošel ani druhý návrh církevního rozpočtu ve výši 286 milionů leva, tentokrát v souvislosti s odluhou církve od státu a s tím, že církevní rozpočet již nesměl být vládou projednáván odděleně, ale jen jako součást rozpočtu ministerstva zahraničí²⁴³. I přes schválení rozpočtu byla však pro církev situace tristní – namísto požadovaných a pravděpodobně i

²³⁶ Tamtéž, s. 158.

²³⁷ Rychlík, Jan: Dějiny Bulharska..., s. 345.

²³⁸ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 159.

²³⁹ Tamtéž, s. 166.

²⁴⁰ Je zajímavé, že většiny takovýchto vyjednávání s vládou se účastnil alespoň jeden z těchto dvou metropolitů, kteří jsou podezříváni ze spolupráce s BKP již od roku 1944.

²⁴¹ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 167.

²⁴² Tamtéž, s. 168.

²⁴³ Tamtéž.

reálně nutných 300 milionů dostala církev na rok 1948 k hospodaření pouhých 200 milionů leva, což ale nestačilo ani k pokrytí nákladů stávajících obsazených farností, natož k obsazení farností bez kněze²⁴⁴. Synod reagoval na ohrožení finanční situace církve naléhavou prosbou o navýšení dotací pro rok 1948 minimálně na 313 milionů leva a v prosbě zároveň zmínil, že samostatnost církve ve finančních otázkách nemůže být vynucována násilně státem, ale pomocí dohody a dlouhodobějšího plánu. Synod nabídl vládě vytvoření společné komise, která by problém církevní finanční samostatnosti řešila a zároveň znovu otevřel otázku církevních polností a podniků, protože se v souvislosti se zprávou vedoucího hospodářského odboru ukázalo, že nutné církevní náklady v roce 1948 se vyšplhají až na 425 milionů leva²⁴⁵. Pro usnadnění vyjednávací pozice vypracoval Svatý synod plán, který počítal s navrácením některých polností a církevních podniků, ale zároveň předpokládal jisté úspory v oblastech, v nichž v předchozích vyjednáváním církev odmítala ustoupit, jako například příspěvky na oblečení, mzdy farních kněží a také úspory v hospodaření americké diecéze BPC²⁴⁶. Dalším pokusem církve o získání finančních prostředků na svůj provoz byl projekt vybírání příspěvků od věřících v minimální výši 300 leva na jednu rodinu²⁴⁷, pro který byly dokonce již vytištěny příslušné potvrzení o zaplacení tohoto příspěvku, akce ale byla zastavena vládou²⁴⁸.

Vzhledem k tomu, že z výše zmíněné sumy státní podpory církvi bylo skutečně vyplaceno 198 milionů leva, ostatní příjmy církve dosáhly 40 milionů leva a měsíční náklady jen na mzdy a náhrady kněžím činily 27 milionů, není těžké spočítat, že tato státní podpora a ostatní příjmy církve by byly vyčerpány nejpozději v průběhu září 1948, a to navíc jen v případě, že bychom nebrali v potaz další výdaje církve. Reálně již na začátku července hlásil ředitel náboženského odboru Dimitar Iliev premiérovi Georgi Dimitrovovi, že církev vyčerpala zbytek z oněch 198 milionů vyplacením mezd za měsíc červenec a vypracoval plán škrtnů v církevních výdajích a zároveň navýšení státní podpory o dalších 135 milionů leva, takže by církev byla finančně zajištěna do konce roku 1948²⁴⁹. Vláda se ale zabývala tímto plánem až na začátku září, a tak zůstali kněží po celý srpen bez výplat, což vytvořilo ještě větší antagonismus mezi nižším duchovenstvem a vedením církve, které kněží vinili za nedostatečné hájení zájmů kněžstva a z neschopnosti zajistit jejich obživu²⁵⁰. Na počátku září, pouhé tři dny před nucenou rezignací exarchy Stefana, pak ministerstvo financí schválilo

²⁴⁴ Tamtéž.

²⁴⁵ Tamtéž, s. 170.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 171.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 172. Rodina byla v tomto projektu definována jako jeden manželský pár včetně nezletilých dětí.

²⁴⁸ Tamtéž.

²⁴⁹ Tamtéž, s. 173.

²⁵⁰ Хопкинс, Джеймс: Църква, народ, държава..., s. 294.

dodatečnou dotaci církvi ve výši 120 milionů leva s podmínkou, že se církev zbaví 500 z celkových 2500 kněží a mnichů, jinými slovy, že celá třetina farností zůstane bez vlastního duchovního správce²⁵¹. To jen navýšilo odpor nižších duchovních k exarchovi a bylo to jednou ze záminek k jeho odstranění z úřadu, což lze dobře dokázat na vyjednáváních církve a státu po odstranění exarchy Stefana z úřadu. Stát totiž poměrně rychle přistoupil na argumenty Svatého synodu, že církev v danou chvíli nemůže postrádat dalších 500 kněží a schválil celkovou dodatečnou podporu ve výši 170 milionů leva, tj. o 35 milionů více, než byla nejvyšší podpora, slíbená Stefanovi²⁵². Pro další rok pak byla schválena státní podpora 345 milionů leva, tj. méně než v roce 1948, přičemž ovšem bylo církvi umožněno, aby zvýšila prodejní cenu svíček, vyráběných v té době na různých místech po celém Bulharsku, a tak mohla počítat s dalšími 60-80 miliony leva, což jí umožnilo přežít i další rok bez nutnosti omezit počet kněží²⁵³. Při současné nemožnosti vydělávat si na svůj provoz jinak než prodejem svíček se v plnosti zhmotnila závislost církve na státu i po ústavním odloučení z roku 1947. Ta pak byla legislativně vyjádřena zákonem o církvích, o kterém bude řeč níže. Ten stanovil spolu s pozdějšími předpisy, že různé synodní fondy a jednotlivé rozpočty jeho součástí se musí centralizovat v jednotném synodním rozpočtu, stejně jako se musí jednotlivé fondy a rozpočty součástí eparchií sjednotit do příslušných eparchiálních rozpočtů, přičemž mělo být prozkoumáno, zda je možné v budoucnosti sjednotit rozpočty eparchií s rozpočty Svatého synodu a tak vytvořit jednotný rozpočet Bulharské pravoslavné církve²⁵⁴. Církvi bylo umožněno prodávat za stanovenou cenu svíčky z vrácené továrny na jejich výrobu v Sofii a obhospodařovat nadále půdu, která jí zůstala po zemědělské reformě, ale drtivá většina církevních nákladů byla i tak hrazena ze státní podpory. Ta byla nakonec zmíněna jako část církevních příjmů i v novém statutu pravoslavné církve, přijatém v roce 1951, a tak byla potvrzena závislost církve na státu ve finanční rovině²⁵⁵.

Na tomto místě by bylo spravedlivé připomenout, že církvi nebyl výše popsaným postupným procesem zabaven veškerý majetek. Konkrétně Garbolevská vyjmenovává „továrnu na svíčky v Sofii²⁵⁶, továrnu na výrobu zvonů, svícňů, pohřebních svícňů a liturgických předmětů, jedno knihvazačství a jedno synodní knihkupectví v Sofii“²⁵⁷. Dále Garbolevská uvádí, že při větších klášterech zůstala zachována alespoň taková držba půdy,

²⁵¹ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 174.

²⁵² Tamtéž, s. 175.

²⁵³ Tamtéž, s. 176.

²⁵⁴ Tamtéž, s. 178.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 179.

²⁵⁶ Ta ovšem byla církvi navracena až v roce 1950 za podmínky, že dalších 7 menších továren bude zavřeno.

Tamtéž, s. 178.

²⁵⁷ Гарболевски, Евгения: Закостеняла църква?..., s. 21.

kteřá postačovala k jejich obživě a že dobytek a ovce patřící klášterům nepodléhaly odvodům do zemědělských družstev; v diecézích a při kláštorech prý fungovaly dílny na výrobu svíčkových knotů, kadidla a liturgických rouch²⁵⁸.

3.4. Ústavní oddělení církve od státu

Jak se dá vypořádat z předchozích kapitol, vztah státu a církve se postupně zhoršoval se snahou státu ovládnout co nejvíce oblastí života, ve kterých dříve dominovala církev. Od referenda v roce 1946 již se stala církev pro BKP definitivně překážkou namísto spojence, kterým byla především do roku 1945. Během odluky církve od školství, zavedení povinného občanského sňatku a majetkovému zásahu proti ní, o kterých pojednávám v předchozích kapitolách, se církevní představitelé neustále odkazovali na články tärnovské ústavy, která byla stále v platnosti a některými výše citovanými články církve chránila. Vláša tedy rozhodla, že do nově připravované ústavy zahrne i odluku církve od státu.

Jak jsem již zmínil, nejvhodnější k tomu bylo začlenit příslušné formulace do nově připravované „dimitrovské“ ústavy. Ta byla připravována již od pozdního léta 1946²⁵⁹, kdy byla zrušena monarchie a kdy levice získala jasnou převahu ve volbách do Velkého národního shromáždění. V této době již dávala BKP zcela jasně najevo, že režim, definovaný touto novou ústavou, bude zcela podřízený její politice. Může se tak zdát poněkud překvapivé, že metropolitě jednoznačně preferovali zachování stávajícího stavu, tj. byli proti oddělení církve a státu²⁶⁰. Z jiného úhlu pohledu se ale jejich postoj dá snadno pochopit. Na konci roku totiž ujišťoval Kimon Georgiev exarchu Stefana o tom, že církev nebude oddělením od státu nijak poškozena, pouze musí očistit klérus od kádrů, které pracují proti Vlastenecké frontě²⁶¹. Svatý synod rovněž značně nepochopitelně spatřoval ve svazku církve se státem ochranu proti ovládnutí církve zvenčí, tj. státní mocí, kdy je ale nutné říct, že synod si představoval svazek církve a státu vymezený zhruba stejně jako v tärnovské ústavě, tedy jako „dominantní vyznání“²⁶², které mělo ústavou zaručené speciální postavení.

Poté, co se ukázalo, že k oddělení církve od státu zcela jistě dojde, zaměřila se církev alespoň na to, aby její práva a povinnosti byly novou ústavou jasně vymezeny²⁶³. Konkrétně

²⁵⁸ Tamtéž.

²⁵⁹ Pro podrobnosti o vzniku socialistické ústavy viz Rychlík, Jan: Dějiny Bulharska..., s. 344.

²⁶⁰ Хопкинс, Джеймс: Църква, народ, държава..., s. 301.

²⁶¹ Za zmínku v tomto ohledu stojí, že v této době již stála zcela mimo Vlasteneckou frontu antikomunistická křídla agrárníků (BZNS-Nikola Petkov) a sociálních demokratů (BRSDP-sjednocená). Požadavek Kimona Georgieva tak de facto znamenal podpořu levice. Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 153.

²⁶² Riis, Carsten: Religion, Politics and Historiography in Bulgaria. New York: Columbia University Press, 2002, s. 101.

²⁶³ Хопкинс, Джеймс: Църква, народ, държава..., s. 302.

několikrát neúspěšně navrhovala, aby byla do ústavy zahrnuta práva BPC ve formulaci „Bulharská pravoslavná církev nechť požívá svobody vnitřní samosprávy, autonomního uspořádání, svobody obřadů, nauky a dobročinnosti“²⁶⁴. V této situaci podnikla církev poslední pokus na téma zavedení alespoň nepovinného vyučování náboženství ve školách a na téma zajištění církevních sňatků pro ty snoubence, kteří je chtěli absolvovat. Církev se nechtěla dostat do situace, kdy by ústava jen vágně formulovala základní teze vztahu státu a církve a konkrétní úpravy by byly přijaty jako zvláštní zákony, do jejichž schvalování by nemohla nijak zasahovat. V tomto ohledu vyšla ale zcela naprázdno, když nová ústava, během jejíhož projednávání byly postupně odmítnuty všechny požadavky církevních činitelů, obsahovala v podstatě jen legální rámec již dříve provedených změn ve vztahu církve a státu.

Konkrétně článek 78 stanovil, že „občanům je zajištěna svoboda vyznání, jakož i svoboda účastnit se náboženských obřadů. Církev je oddělená od státu.“²⁶⁵ Dále v článku 76 se stanovovalo, že „manželství i rodina jsou pod ochranou státu. Zákoně platný je jen civilní sňatek, uzavřený před oprávněnými orgány. Nemanželské děti mají stejná práva jako děti narozené v manželství,“²⁶⁶ čímž bylo legalizováno předchozí uzákonění občanského sňatku. V článku 79 se pak stanovovalo, že „vzdělávání je světské, v demokratickém a pokrokovém duchu“, což opět poskytovalo právní rámec k již provedené odluce církve od vzdělávání a zmařilo tak šance církve dosáhnout zvratu v této otázce. Článek 78 také zakazoval zneužívání náboženství k politickým cílům a tvoření politických organizací na náboženském základě²⁶⁷, čímž zamezil i hypotetickému vytvoření církevních stran nebo nátlakových skupin.

Konečné řešení náboženské otázky přišlo necelé 2 roky po přijetí nové ústavy, kdy naprosto proti všem přáním církve byly poměry fungování všech církví v Bulharsku upraveny Zákonem o církvích, který byl přijat hlasováním Národního shromáždění a tedy bez možnosti ovlivnění jeho podoby církví.

3.5. Odpor exarchy Stefana

Zdalo by se, že vzhledem k výše zmíněnému bezkonfliktnímu postoji exarchy k Vlastenecké frontě by byl zákrok BKP proti exarchovi nelogický, protože ten ještě v polovině roku 1946 nejevil systematicky známky odporu vůči státní politice tam, kde se přímo neobracela proti BPC. Exarcha však začal ke konci roku 1947 vládu a s ní i celý nově nastolený režim kritizovat (nejpravděpodobněji v souvislosti s drastickým omezením

²⁶⁴ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 119.

²⁶⁵ Конституция на Народната република България (online), dostupné z <http://www.constcourt.bg/Pages/LegalBasis/default.aspx?VerID=57>, ověřeno 4. 5. 2010.

²⁶⁶ Tamtéž.

²⁶⁷ Riis, Carsten: Religion, Politics..., s. 101.

církevních pravomocí a ekonomických možností) a snažil se pomocí využívání rozporů mezi moskevským a konstantinopolským patriarchátem udržet církev nezávislou na státu.

S nelibostí byl BKP hodnocen především tón některých patriarchových a synodních žádostí v souvislosti s postupným oddělováním církve od veřejného života, který BKP hodnotila jako nepřátelský vůči OF, výhrůžný nebo přímo útočný²⁶⁸.

Zároveň, jak již bylo zmíněno výše, ochladlo exarchovo nadšení pro panslavismus i jeho rusofilství a jak je také zmíněno, snažil se dosáhnout pomoci ekumenického patriarchátu a západních církví, bohužel pro bulharskou církev bezvýsledně. Nejmarkantnějším případem vzdoru exarchy proti vůli státu a zároveň Stefanovým hlavním útočištěm se stala otázka ekumenismu a sblížování BPC s jinými církvemi. Touto otázkou se Stefan zabýval ještě v době, kdy nebyl ani sofijským metropolitou a jak jsem již zmínil, měl mezi ostatními církevními představiteli zapojenými v ekumenickém hnutí přátele. Stefan byl navíc aktivní při vytváření Světové rady církví (WCC)²⁶⁹, což ale nebylo po chuti Ruské pravoslavné církvi (přesněji řečeno vládě SSSR), která obecně ekumenismus spíše odmítala a byla navíc Komunistickou stranou Sovětského svazu (KPSS) a vládou SSSR tlačena do pozic účasti v komunisty podporovaném mírovém hnutí²⁷⁰. Navíc byly pravoslavné aktivity směřující k ustanovení WCC podporovány konstantinopolským ekumenickým patriarchátem, který považovala Moskva za svého rivala ve vztahu k balkánským pravoslavným církvím²⁷¹ a který se navíc ostře stavěl proti Stalinově politice „moskevského Vatikánu“, tj. pokusů uděkat z ruského patriarchy vůdce všech slovanských pravoslavných věřících. BKP se v tomto ohledu oprávněně obávala reorientace Stefana na Konstantinopol, která by bezpochyby byla spojena s koncem sledování ruských vlivů bulharskou církví. V projevu v Rilském klášteře v roce 1946 ostatně Georgi Dimitrov církvi důrazně doporučoval, aby se na ruskou církev orientovala a aby si vzala příklad z jejího porevolučního „porozumění s novou vládou“²⁷². Moskva navíc potřebovala Stefana a jeho evropský věhlas k tomu, aby mohla ospravedlnit svoji snahu uspořádat v Moskvě světový sjezd pravoslavných církví, později nazvaný „Všepřavoslavná konference“. Tato konference měla opět sloužit politickým cílům KPSS a

²⁶⁸ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 231.

²⁶⁹ Světová rada církví je ekumenická organizace se sídlem v Ženevě, založená v roce 1948 za účasti protestantských a některých pravoslavných církví. Byla založena s cílem překonávat rozdělení církví, dnes se věnuje spíše společenským problémům. Pavlincová, Helena a kol.: Slovník Judaismus..., s. 297.

²⁷⁰ Stejně jako např. poměrně neúspěšná československá organizace Pacem in Terris. Srov. např. Rázek, Adolf: *Proticírkevní boj po únoru 1948* (online), dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanky/soubor/id/246/>, ověřeno 8. 5. 2010.

²⁷¹ Pro podrobnější popis srov. např. Keleher, Serge: *Orthodox rivalry in the twentieth century: Moscow versus Constantinople* (online), dostupné z <http://www.informaworld.com/index/789069533.pdf>, ověřeno 8.5.2010.

²⁷² Riis, Carsten: *Religion, politics...*, s. 106.

moskevského patriarchátu, potažmo jeho aspiraci na dominantní postavení v rámci evropského pravoslaví. Prvnímu pokusu o svolání takové konference ale zabránila iniciativa ekumenického patriarchátu a alexandrijského patriarchátu, podpořená kyperskou a řeckou pravoslavnou církví, která formou dopisů vyzývala všechny pravoslavné církve, aby se takové konference neúčastnily, protože Ruská pravoslavná církev nemá k jejímu svolání žádné kanonické oprávnění²⁷³. Stefan byl nakonec k účasti a tím i podpoře konference přesvědčen až svými kolegy – hlavami pravoslavných církví Československa a Maďarska²⁷⁴, přičemž značnou roli v tomto rozhodování sehrála myšlenka na využití ruské církve k povýšení bulharské církve na patriarchát²⁷⁵. Na konferenci ale ke zděšení jak ruské církve, tak bulharské vlády dával Stefan otevřeně najevo, že ve svém vystoupení míní ekumenismus podpořit a konkrétně povzbudit ostatní patriarchy, aby se účastnili aktivit WCC²⁷⁶. Na to zareagoval i stranická hierarchie – jak Georgi Dimitrov osobně, tak Vasil Kolarov telegramem slíbili Stefanovi obnovení patriarchátu pro BPC, pokud na kongresu podpoří ruskou církev a ekumenismus obecně a WCC konkrétně zavrhně²⁷⁷, na což exarcha očividně slyšel, přestože bulharská vláda neměla žádné prostředky, jak toho dosáhnout. Stefanův oživený zájem o ekumenické hnutí tedy vzbudil jak domácí, tak zahraničněpolitickou nelibost a byl jedním z důvodů, proč stát začal připravovat jeho odstranění.

Príslovečnou poslední kapkou se pak stalo vydání exarchovy knihy „Sociální otázka ve světle Nového Zákona“, kterou exarcha napsal spolu se svým přítelem profesorem Savelským v roce 1948. BKP knihu správně vyhodnotila jako kritiku komunistické sociální politiky a politiky vůbec, označila ji za antikomunistickou, zakázala její další vydávání a na exarchu začala vyvíjet velký tlak na rezignaci²⁷⁸.

4. Puč proti exarchovi Stefanovi

4.1. Disent proti exarchovi

Vztahy mezi nižším a vyšším klérem jsou problémem téměř jakékoliv církve s hierarchickým uspořádáním a principem podřízenosti. V BPC se tyto složité vztahy zhmotnily v podobě Svazu duchovních. Svaz byl původně profesní a charitativní organizací kněží bulharské církve, ustavenou v létě roku 1903²⁷⁹ a byl považován stejně jako celá církev

²⁷³ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 235.

²⁷⁴ Хопкинс, Джеймс: Църква, народ, държава..., s. 310.

²⁷⁵ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 236.

²⁷⁶ Хопкинс, Джеймс: Църква, народ, държава..., s. 311.

²⁷⁷ Тамtéž.

²⁷⁸ Гарболевски, Евгения: Закостеняла църква?..., s. 23.

²⁷⁹ Хопкинс, Джеймс: Църква, народ, държава..., s. 290.

za sdružení apolitické a nadstranické²⁸⁰. Stejně jako Svatý synod ale vedení svazu na svém prvním popřevratovém zasedání v říjnu 1944 přivítal změnu režimu a vyjádřilo podporu OF²⁸¹, zatímco kněží, nezastoupení ve vedení svazu, vydali podobné prohlášení o týden dříve²⁸². Svaz provedl některé změny ve svém vedení a zvolil nový dočasný vedoucí výbor, který v následujících měsících vypracoval program svazu, který vyjadřoval podporu „lidové vládě“ a požadoval změny v církvi²⁸³. Zhruba od počátku roku 1945 se v důsledku toho jasněji profiloval střet mezi vyšším a nižším klérem bulharské církve. Na prvním kongresu po změně vlády, který se konal v červnu 1945, nebyl poprvé přítomen žádný zástupce Svatého synodu, podle vyjádření exarchy Stefana v důsledku vážných rozporů mezi vyšším a nižším klérem. Konfrontační tón ale zazněl i ze strany svazu, jehož prozatímní předseda Dimitar Kocaliev v úvodním projevu pronesl, že „9. září náš národ shodil okovy dlouholetého útisku – politického, hospodářského i duchovního...My jsme dostatečně zralí, abychom dobře pochopili ducha nové doby...my jsme dostatečně bdělí a osvícení, abychom vykročili do této nové doby...my jsme hodni aktivní účasti na budovatelských úkolech bulharské Vlastenecké fronty. Pouze my budeme dobře oceněni a získáme místo ve společenském životě nového státu.“²⁸⁴ Na tomto kongresu zazněl poprvé otevřeně konkrétní požadavek demokratizace církve, přičemž demokratizaci si svaz představoval tak, že bude ustanovena „Vyšší církevní rada“, složená výhradně z farních kněží a laiků, která převezme větší část pravomocí Svatého synodu a tím převezme velkou část řízení církve do svých rukou nižší kléru²⁸⁵. Předsedou vedení svazu byl na tomto kongresu zvolen kněz Georgi Bogdanov, podle Hopkinse člen BKP již od roku 1923²⁸⁶. Ke konci roku 1946 se ukázal rozpor mezi svazem a synodem naplno, když Bogdanov jako výsledný produkt 28. kongresu Svazu duchovních zaslal ÚV BKP zprávu, ve které označil Svatý synod za sdružení reakčně chápajících hodnostářů a samotného exarchu Stefana za „důrazného reakcionáře, protivníka všech reforem církve a nepříznivě nakloněného všem čestným, demokratickým a pokrokovým církevním zaměstnancům“²⁸⁷. Nelze se tak divit, že jednání svazu se synodem z roku 1947 o demokratizaci církve skončily naprostým krachem. Svaz duchovních následně v podstatě ztratil svůj význam poté, co se od roku 1947 proti exarchovi postavili někteří členové Svatého synodu a zvláště poté, co byl odstraněn exarcha Stefan a jemu loajální metropolité. Po odstranění ambiciózního Bogdanova

²⁸⁰ Tamtéž.

²⁸¹ Tamtéž.

²⁸² Tamtéž, s. 291.

²⁸³ Tamtéž.

²⁸⁴ Tamtéž, s. 292.

²⁸⁵ Tamtéž, s. 293.

²⁸⁶ Tamtéž.

²⁸⁷ Tamtéž.

v roce 1951 se stal jen nedůležitou pojistkou BKP pro případ neposlušnosti nových pánů církve, tj. k BKP loajálních metropolitů a v roce 1954 byl vzhledem ke své neužitečnosti zrušen zcela.

Aktivity Svazu duchovních se straně nejvíce vyplatily v letech 1947 a 1948, tedy v letech, kdy byl cíl BKP i svazu stejný – odstranění exarchy a omezení vlivu jiných stran na církve prostřednictvím některých členů Svatého synodu. Komunistické straně zvláště vadil vliv vedoucích činitelů Zvena a zvláště Kimona Georgieva na exarchu Stefana (vliv Damjana Velčeva se podařilo eliminovat jeho nucenou rezignací v roce 1946). V literatuře je tak možné nalézt takové dokumenty, jako je zpráva vedení svazu ÚV BKP z počátku roku 1947, kdy svaz informuje, že exarcha je těžce nemocen, což dává vládě možnost pod záminkou vyfabulovaných zpráv o jeho smrti vniknout do jeho rezidence a prohledat ji²⁸⁸. V této zprávě také svaz navrhl ÚV, aby začala sledovat sofijského biskupského vikáře Partenije, exarchova sekretáře archimandritu Metodije, kněze Metodije Stefanova z chrámu „Sveti Sedmočislenici“ a další blízké exarchovy spolupracovníky (označené za fašisty a anglofily) za účelem získání materiálu použitelného proti exarchovi²⁸⁹. Plán svazu sice nebyl realizován (minimálně ne jako celek), nicméně minimálně posloužil BKP jako inspirace a bezpochyby jí odhalil některé osoby uvnitř církve, které mohla využít.

Jak již bylo řečeno, stát si poměrně prozíravě vybral jako hlavní nástroj pro ovládnutí pravoslavné církve finance a mezi lety 1946 a 1948 podnikl frontální útok proti finanční samostatnosti církve. Vzhledem k tomu, že církve si v předchozím období dokázala z větší části pokrýt své náklady sama²⁹⁰, bylo pro ni odebrání většiny pozemků a ostatního majetku velmi citelnou ekonomickou ztrátou, jak podrobněji rozebírám výše. Jak je rovněž podrobně popsáno výše, v roce 1948 navíc vláda přispěla BPC na její provoz zpočátku zcela nedostatečnou částkou a tím se již v létě toho roku nedostávalo prostředků na platy kněží. Tím se vládě zcela zdařil její záměr, totiž vyvolat v církvi ještě větší napětí mezi nižším klérem, který se v létě roku 1948 ocitl bez výplat, a vyšším klérem a exarchou Stefanem. Tohoto rozporu využili i někteří metropolité.

Ve Svatém synodu mu navíc vyvstali soupeři v podobě metropolitů Pajsije Vracanského a Kirila Plovdivského (z dokumentu D. Ilieva, který je citován níže, vyplývá, že v tomto tandemu byl hlavní postavou Pajsij²⁹¹), kteří byli podle Kalkandžievovy „nakloněni

²⁸⁸ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 234.

²⁸⁹ Tamtéž.

²⁹⁰ Tamtéž, s. 145.

²⁹¹ Tamtéž, s. 244.

spolupráci [s BKP – pozn. autora] ať již z důvodů zkorumpovanosti nebo strachu²⁹². Přesněji by se ale dalo říct, že zvláště tito dva metropolité byli prostě donuceni ke skryté spolupráci s Vlasteneckou frontou již od roku 1944 a byli využiti především z toho důvodu, že BKP potřebovala mít vliv i ve Svatém synodu. již v roce 1947 navíc vedení Svazu duchovních výše zmíněnou zprávou upozorňovalo ÚV BKP na možnost navázání vztahů s metropolitou Kirilem a Pajsijem, na které upozorňovalo jako na republikánsky smýšlející jedince, zároveň je ale nepovažovalo za „naše věrné spolupracovníky“²⁹³. Kromě Pajsije a Kirila byli z celkového počtu 11 metropolitů považováni BKP za „pokrokové“ ještě Josif Varnenský, Nikodim Slivenský a Filaret Lovečský, zatímco zbylí metropolité, tj. kromě Stefana ještě jeho předchůdce ve vedení BPC Neofyt Vidinský, jeho protikandidát při volbě exarchy Michail Červensko-Dorostolský, Boris Nevrokopský, Sofronij Tärnovský a Kliment Starozagorský, byli považováni za konzervativní a protikomunistické a jsou dokonce v literatuře označováni jako členové jakési skupinky „Bůh a Bulharsko“²⁹⁴. Zajímavé je, že v souvislosti s tímto rozdělením Svatého synodu zmiňuje například Hopkins, že i vláda byla rozdělena podle vztahu k exarchovi, kdy Georgi Dimitrov měl údajně Stefana podporovat nebo alespoň nepodporovat jeho odstranění z funkce, zatímco Vasil Kolarov měl vyžadovat okamžitou Stefanovu rezignaci²⁹⁵. Poměrně závažným aspektem pak je, že Stefan se odsouzením ekumenismu na zmíněné Všepravoslavné konferenci připravil o podporu ekumenického patriarchátu, který by ale i tak nemohl s nadcházející vynucenou rezignací nic dělat²⁹⁶.

4.2. Nucená rezignace

Jak vyplývá z předchozích kapitol a jak již bylo několikrát zmíněno, stal se exarcha Stefan pro vládnoucí BKP z původně užitečného spojence nepříjemným oponentem a s ohledem na jeho postavení a na jeho mezinárodní konexe i potenciálně nebezpečným člověkem. V tomto ohledu ale BKP značně pomohla sama situace ve Svatém synodu, kde docházelo často k osobním střetům i mezi příslušníky obou výše zmíněných táborů, což bylo i další z příčin následného převratu²⁹⁷.

Po návratu z Moskvy (konference skončila 20. července 1948) se exarcha nevědomky ocitl uprostřed značně výbušné situace. V době jeho nepřítomnosti se totiž sešli 4 jeho kolegové ze Svatého synodu (Michail Červensko-Dorostolský, Boris Nevrokopský, Sofronij

²⁹² Tamtéž, s. 344.

²⁹³ Tamtéž, s. 234.

²⁹⁴ Хопкинс, Джеймс: Църква, народ, държава..., s. 310.

²⁹⁵ Tamtéž.

²⁹⁶ Калканджиева, Даниела: Съдбата на Софийски митрополит Стефан – последния български екзарх. In: Ганев, Гино; Бакалов, Георги; Тодев, Илия: Държава & църква – църква & държава ж българската история. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, s. 444.

²⁹⁷ Tamtéž.

Tárnovský a Pajsij Vracanský) s ředitelem náboženského odboru D. Ilievem a vyjádřili svůj nesouhlas s tím, že by se Stefan měl stát bulharským patriarchou v případě brzkého povýšení bulharského exarchátu na patriarchát s odůvodněním, že by jeho osoba byla špatným vzorem pro všechny pravoslavné Bulhary²⁹⁸. Pajsij dále vyslovil názor, že Stefan je agentem některé ze západních tajných služeb a že drží ochranou ruku nad správcem americké diecéze BPC, biskupem Andrejem²⁹⁹. Mezi další Stefanovi zazlivané věci Iliev ve své zprávě vypočítává imaginární spojení s fašisty a následně se členy Zvena a Vojenské ligy, styky se západními protestantskými duchovními, intrikánství a „sezení na dvou židlích“, podpora konzervativních kádrů v církvi a nespolehlivost³⁰⁰.

Za této situace svolal exarcha, nemající tušení o této revoltě svých kolegů, na 6. 9. 1948 mimořádné zasedání Svatého synodu za účelem vyřešení požadavku vlády na předání budovy sofijského kněžského semináře státu³⁰¹. Na zasedání, kterého se kvůli nemoci nezúčastnil Neofyt Vidinský, ale začali metropolitě projevovat nevoli a nesouhlas se Stefanem a na synodu se projevil antagonismus vůči exarchovi, když zpočátku nejvíce rozdmýchával spory Pajsij³⁰². Za toho se následně postavil i Kiril, což ale Stefan psychicky neunesl a nechal se vyprovokovat Pajsijem k tomu, aby ho nazval teroristou a vykázal ho z jednání synodu, načež sám pověřil vedením Svatého synodu Michaila Červensko-Dorostolského a s prohlášením, že nadále nemůže být hlavou bulharské církve a že rezignuje, jednání opustil³⁰³. Právě toto prohlášení a ihned následující dopis, ve kterém Stefan mimo jiné napsal, že pokud by daná situace přetrvávala, nemohl by nadále být hlavou bulharské církve, se mu následně staly osudnými, protože ačkoliv Stefan jimi zamýšlel vyjádřit to, že pokud ve Svatém synodu přetrvá tato rozkolnická situace a dokud nebude vyřešen vládní požadavek ohledně budov semináře, nebude moci být představitelem církve, metropolitě je vyložili tak, že Stefan podává demisi jako exarcha a v tom smyslu také, jak bude zmíněno dále, přijal usnesení o jeho odstranění³⁰⁴. Stefan se mezitím pokusil zabránit svému odstranění návštěvou Vasila Kolarova, který mu slíbil podporu vlády a navrhl řešení rozpuštěním Svatého synodu a svoláním Církevně-lidového synodu, kterého by se účastnili jak duchovní, tak laici³⁰⁵. To ale Stefan považoval za nezakrytý pokus o ovládnutí církve státem a tak se raději hned 7.9. pokusil o smíření se synodem, které ale podmínil Pajsijovou omluvou, což bylo Pajsijem

²⁹⁸ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 241.

²⁹⁹ Тамtéž.

³⁰⁰ Тамtéž, s. 241-244.

³⁰¹ Тамtéž, s. 248.

³⁰² Тамtéž, s. 249.

³⁰³ Калканджиева, Даниела: Съдбата на Софийски..., s. 444.

³⁰⁴ Тамtéž.

³⁰⁵ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 253.

rázně zamítnuto³⁰⁶. Následujícího dne, tj. 8. 9. 1948, se synod sešel znovu, tentokrát za účelem projednání Stefanovy „demise“. Na tomto zasedání v podstatě diktovali průběh jednání Pajsij s Kirilem a synod s odůvodněním, že Stefan nerespektoval ostatní členy synodu, choval se k nim hrubě, nepravdivě je informoval o průběhu vyjednávání s vládou a že se nerad staral o církevní záležitosti, přijal jeho dopis ze 6. září jako rezignaci na post exarchy bulharského³⁰⁷.

I kdyby byla ale Stefanova slova brána vážně, vyjádřil se v dopise jen v tom smyslu, že by nemohl být nadále hlavou bulharské církve, nicméně očividně neměl v úmyslu rezignovat i na pozici sofijského metropolity. Přesto byl v průběhu několika dnů odstraněn i z této pozice a dokumenty Svatého synodu vyvolávají dojem, jako by synod automaticky počítal s tím, že s „rezignací“ na pozici exarchy rezignoval Stefan zároveň i na úřad metropolity. Řešení tohoto problému se skrývá ve formulaci článku 26 církevního *statutu*, který stanovil, že „pokud je zvolen bulharským exarchou metropolita jiné metropolie než sofijské, tento se vzdá své eparchie a bude zároveň jmenován metropolitou sofijským“³⁰⁸. Synod tuto formulaci vyložil tak, že není možné, aby exarcha zůstal metropolitou sofijským, když rezignoval na pozici exarchy a svým rozhodnutím jej odstranil i z pozice sofijského metropolity³⁰⁹. Navíc minimálně BKP počítala podle zápisu z dalšího dne s tím, že bude zvolen nový exarcha, který by Stefana na postu sofijského metropolity Stefana podle výše citovaného článku *statutu* nahradil³¹⁰. Stefan se nicméně ukázal být vytrvalejším, než jeho odpůrci čekali. Nejprve v dopise synodu označil za nesmyslné jeho odstranění z pozice sofijského metropolity se zdůvodněním, že v této pozici sloužil 23 let před svým zvolením exarchou a jediným legitimním důvodem pro jeho rezignaci by byla volba nového exarchy a následně se odmítl v souladu s vládním nařízením vystěhovat ze Sofie na určené místo³¹¹.

Stefan vzdoroval nakonec nátlaku vlády na vystěhování ze Sofie do vesnice Banja v okrese Karlovo ještě asi 2 měsíce po svém nuceném odstranění z úřadu exarchy a metropolity, nakonec byl vystěhován vládním nařízením 24. 11. 1948³¹². Jeho rezignace byla veřejnosti oficiálně prezentována jako dobrovolná a zapříčiněná jeho zdravotním stavem, což ale vyvrátila jeho smrt až o 9 let později, 14. 5. 1957. Stefanovo tělo bylo pohřbeno v Bačkovském klášteře bez zvláštního zájmu ze strany státu.

³⁰⁶ Хопкинс, Джеймс: Църква, народ, държава, s. 308.

³⁰⁷ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 255.

³⁰⁸ Тамtéž, s. 256.

³⁰⁹ Тамtéž. Sofijská eparchie pak zůstala vakátní (neobsazená) až do volby nového patriarchy v roce 1953.

³¹⁰ Тамtéž.

³¹¹ Калканджиева, Даниела: Съдбата на Софийски..., s. 445-446.

³¹² Тамtéž, s. 447.

4.3. Nové vedení BPC

Jak bylo zmíněno výše, pověřil Stefan při svém odchodu ze zasedání Svatého synodu jeho vedením konzervativního metropolitu Michaila Červensko-Dorostolského. Ten byl také jako předseda Svatého synodu potvrzen stejným usnesením, kterým byl odstraněn Stefan a byl zároveň jmenován dočasným správcem sofijské eparchie³¹³. Michailův konzervativní postoj ale nebyl po chuti ani pokrokovým biskupům, ani BKP a Michail byl jejich spojenými silami donucen rezignovat již po několika týdnech a byl nahrazen právě Pajsijem Vracanským. Ten však vydržel v úřadu rovněž jen necelé 2 roky a v roce 1951 byl nahrazen umírněnějším Kirilem Plovdivským (pravděpodobně z důvodu smrti Vasila Kolarova a tím ztráty podpory od hlavy BKP). Nové vedení církve bylo komunistickou stranou a potažmo i státem ovládáno, zvláště Kiril nejprve jako předseda Svatého synodu a následně jako patriarcha byl podle Detreze komunisty ovládán doslova jako loutka³¹⁴. Jiné výrazné změny s výjimkou změny na nevrokopském biskupském trůnu ale synod nepostihly a dokonce ani nejkonzervativnější z metropolitů, Neofyt Vidinský, nebyl nucen k rezignaci³¹⁵. Zajímavý je ale další osud nevrokopského metropolity Borise, který patřil ke konzervativním biskupům. Boris totiž po převratu proti exarchovi zaujal konzervativní pozici a kritizoval ateistickou politiku BKP a její uplatňování v jeho eparchii³¹⁶, což se mu stalo osudným. Poté, co Boris 8. 11. 1948 z titulu svého úřadu vysvětil nový kostel ve vesnici Kolarovo u Petriče, byl přímo v tomto chrámu zastřelen exkomunikovaným zběhlým mnichem Iljou Stamenovem. Šlo o první a dosud také poslední případ vraždy bulharského metropolity jiným Bulharem a dodnes panuje přesvědčení, že Borisův vrah byl najat bulharským režimem. Podle dostupných zdrojů byl Stamenov zbaven kněžského stavu a vyloučen z kláštera kvůli krádeži církevních předmětů a byl donašečem komunistů³¹⁷; bezprostřední příčinou vraždy mělo být odmítnutí Borise znovu přijmout Stamenova do duchovního stavu³¹⁸. Nevrokopská eparchie po Borisově smrti zůstala vakátní až do roku 1952, kdy byla obsazena budoucím vzdoropatriarchou Pimenem.

Za zmínku rozhodně stojí, že ředitel odboru náboženských záležitostí Iliev při několika příležitostech po odstranění zmínil možnost volby nového exarchy, ke které však

³¹³ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 256.

³¹⁴ Detrez, Raymond: Historical Dictionary..., s. 241.

³¹⁵ To se ale dá přičíst i jeho věku – v roce 1948 bylo Neofytovi již 80 let a vláda pravděpodobně kalkulovala s jeho brzkou smrtí. Neofyt však zemřel až v roce 1971 ve věku nedožitých 103 let. Митрополит Неофит Видински (1868-1971) (online), dostupné z http://www.pravoslavieto.com/life/bg_ierei/1868_mitr_Neofit_Vidinski/index.htm, ověřeno 11. 5. 2010.

³¹⁶ Път към Голгота (online), dostupné z <http://synpress-classic.dveri.bg/10-2003/golgota.htm>, ověřeno 11. 5. 2010.

³¹⁷ Tamtéž, srovnej také Мъченишки кръст (online), dostupné z http://pravoslaviae.domainbg.com/11/bulgarski_novomucenici/mitropolit_boris/01.html, ověřeno 11.5.2010.

³¹⁸ Tamtéž.

nakonec nikdy nedošlo pravděpodobně kvůli změně statutu církve, která proběhla v roce 1950 a ve kterém se předpokládalo ustanovení patriarchy³¹⁹.

5. Legislativní úprava fungování církve³²⁰

Jak již bylo zmíněno v souvislosti s ústavou lidové republiky, byly církevní záležitosti vyřešeny legislativně až v roce 1949, a to konkrétně Zákonem o církvích, který výslovně upravoval možnosti fungování církví a reguloval jednotlivé oblasti života všech církví. Tento zákon byl projednáván již od jara 1948 a postupně měl minimálně 3 verze³²¹. Tímto zákonem došlo k potvrzení funkce dosavadního odboru náboženských záležitostí (DNI), přes který měly být napříště řešeny všechny záležitosti a vztahy se všemi církvemi³²². Tento odbor byl v roce 1952 povýšen na vládní výbor pro otázky Bulharské pravoslavné církve a náboženských kultů a jeho předseda získal postavení srovnatelné s náměstkem ministra³²³.

Samotný zákon byl postaven tak, že znevýhodňoval více katolíky a protestanty než pravoslavné, i pro ty nicméně zaváděl některá citelná omezení. Pravoslavná církev byla článkem 3 prohlášena za lidově demokratickou církev a za tradiční náboženství Bulharska. Zásadním rozdílem proti dřívějšímu stavu byla citelně posílená role výše zmíněného odboru náboženských záležitostí. Ten tímto zákonem získal dalekosáhlé kontrolní a rozhodovací pravomoci ve vnitřních záležitostech církví. Především zákon článkem 23 zakazoval působení jakýchkoliv náboženských organizací, které mají sídlo mimo území Bulharska. Tento článek sice byl namířen především proti katolickým mnišským řádům a proti protestantským církvím, pro pravoslavnou církev však ve spojení s článkem 22, který zakazoval styky s náboženskými organizacemi sídlícími mimo území Bulharska, znamenal definitivní přerušení ekumenických vztahů s mezinárodními organizacemi typu WCC. Finanční podpora ze zahraničí pak také podléhala schválení DNI, i když tento článek byl namířen spíše proti protestantským a katolickým církvím³²⁴. Všechny volby v rámci církve, stejně jako přijímání a propouštění personálu, byly vázány na schválení DNI, jemuž podléhaly i veškeré zahraniční

³¹⁹ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 281.

³²⁰ Kde není v této kapitole v poznámce pod čarou výslovně uveden jiný zdroj, vycházím z textu zákona o církvích, vydaného ve Vládním věstníku (DV) 1. 3. 1949. Закон на изповеданията (online), dostupné z <http://contract.bg/content/view/228/64/>, ověřeno 11. 5. 1949.

³²¹ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 273-276.

³²² Мигев, Владимир: Някои аспекти на отношенията между Българската православна църква и комунистическия режим в България. In: Ганев, Гино; Бакалов, Георги; Тодев, Илия: Държава & църква – църква & държава в българската история. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, s. 455.

³²³ Riis, Carsten: Religion, Politics..., s. 102.

³²⁴ V Bulharsku působila jak římskokatolická, tak uniátská církev (ta byla jednou ze dvou řeckokatolických církví, nezrušených na území sovětského bloku) a dobře etablovaní byli v Bulharsku metodisté, pentekostálové, kongregacionalisté a baptisté. Ramet, Sabrina P.: Protestantism and politics in eastern Europe and Russia: the communist and Post-Communist Era. Durham: Duke University Press, 1992, s. 210.

dary církvi. Definitivně byla vyřešena otázka výuky náboženství, když byly církvi článkem 20 zakázány všechny osvětové aktivity, které zahrnují děti. To znamenalo, že místní kněží nemohou organizovat výuku náboženství ani ve vlastních prostorách a mimo vyučovací dobu. Přísné kontrole bylo článkem 15 podřízeno vydávání a tištění církevních publikací, které mohly vyjít jen se souhlasem DNI. Stejný článek stanovil povinnost církvi předkládat DNI ke schválení veškerou úřední korespondenci, oběžníky a dokonce i kázání, přičemž před publikací podléhaly všechny tyto dokumenty úřednímu schválení. Co se týče duchovních, článek 12 říkal, že pokud by nějaký duchovní porušil zákon, choval se nepřístojně nebo jen pracoval proti státnímu zřízení, bude mu pozastaveno nebo zcela odebráno povolení vykonávat duchovní službu. Navíc článek 14 podřizoval zřizování nových církevních seminářů a podobných institucí schválení DNI, jehož povolení bylo podřízeno i vycestování studentů těchto institucí do zahraničí za účelem dalšího vzdělávání³²⁵. Kontrole DNI podléhaly i církevní rozpočty, přičemž účinným prostředkem proti neposlušnosti církvi byla možnost odebrat jim státní podporu, poskytovanou podle článku 13. Navíc, jak již jsem zmínil výše, bylo prakticky nemožné přijímat podporu ze zahraničí.

Jak vyplývá z výše uvedeného, zákon v součinnosti s ústavou z roku 1947 ve svém důsledku ustanovil velmi tvrdou kontrolu nad takřka všemi oblastmi života církve. Bezprecedentní bylo zejména předkládání kázání ke schválení místním úřadům a zákaz styků se zahraničními církvemi bez předchozího schválení DNI. Církev na zákon zareagovala daleko mírněji, než by se dalo předpokládat. Ve skutečnosti předseda Svatého synodu Pajsij přijal za svou komunisty propagovanou tezi o tom, že BPC má následovat příkladu ruské církve a plně spolupracovat se státem. Svatý synod pod jeho vedením se tak zmohl jen na několik chabých protestů a na několik žádostí o změnu dílčích částí zákona, které stát buď zamítl, nebo změnil jen některé části zákona, aby jeho smysl zůstal zachován.

V souvislosti s přijetím výše popisovaného zákona je nutno zmínit i vypracování nového statutu Bulharské pravoslavné církve v roce 1950. Ten přímo souvisel jak s potřebou dát právní a kanonický rámeček fungování církve v souvislosti s novou ústavou a zákonem, tak s dlouhodobým snem bulharské církve o obnovení patriarchátu. Otázka nového statutu byla řešena již od 20. let 20. století a ve 40. letech znovu nabrala na vážnosti s nově vzniklým modelem vztahů státu a církve. Vzniklo několik projektů různého původu, když se otázkou zabývala jak Vlastenecká fronta a Svatý synod, tak Svaz duchovních. Zatímco projekt Svazu

³²⁵ V praxi se povolení stejně týkalo jen malé části pravoslavných duchovních, kteří mohli vyjet na studia na duchovní akademie do Leningradu nebo Moskvy. Калканджиева, Даниела: Българската православна църква, s. 344.

duchovních ztroskotal na neochotě Svatého synodu předat ze svých rukou většinu pravomocí nižšímu kléru, projekt Svatého synodu a OF ztroskotal na neschopnosti shodnout se na zásadních funkcích statutu³²⁶. Následně v roce 1946 sondoval synod možnost svolání církevně-lidového synodu, který by nový statut schválil, byl nicméně vládou odmítnut s odůvodněním, že se připravuje nová ústava a ať synod počká s vypracováním a schválením statutu na schválení ústavy³²⁷. Následně interní pokyn vlády nařídil ministrovi zahraničí, aby blokoval snahu církve o svolání církevně-lidového synodu do doby, než bude církev plně pod kontrolou státu³²⁸. Takový stav nastal po odstranění exarchy Stefana v roce 1948 a vláda následně začala připravovat nový statut BPC, z jehož přípravy církev zcela eliminovala, aby nedošlo k nežádoucím překvapením při jeho tvoření. Nový statut byl ve své definitivní podobě schválen nejprve radou ministrů 31. 12. 1950 a až 3. 1. 1951 Svatým synodem, což se dá chápat jako zásadní známka podřízenosti církve státu. Tento statut nazýval hned ve svém prvním článku Bulharskou pravoslavnou církev patriarchátem, z čehož se dá vyvozovat, že již v této době měli komunisté rozpracovaný plán povýšení BPC na patriarchát. Dále statut zaváděl některá nová omezení pro suverenitu církve, když zavedl povinné schválení kandidátů na patriarchát nebo na metropolity politbyrem BKP³²⁹. Statut ale nebyl pro církev zvláště nevýhodný a pro pozdější dobu se ukázal být ve spojitosti s ústavou a zákonem o církvích v některých případech dokonce pro církev prospěšný, když například církev mohla při volbě patriarchy odmítnout rezervovat hlasy pro představitele státu na základě toho, že církev je podle ústavy od státu oddělená. Uvedení všech článků nového statutu se pak nicméně protáhlo až do roku 1953, konkrétně do doby po zvolení patriarchy Kirila.

6. Snaha o obnovení patriarchátu

Otázka obnovení patriarchátu měla pro bulharskou církev zvláštní důležitost již dlouhá léta před rokem 1944. Během 2. světové války byla otázka obnovení patriarchátu znovu otevřena, když pod svým vedením bulharská církev opět sjednotila všechny Bulhary³³⁰ a chtěla dosáhnout potvrzení tohoto stavu povýšením na patriarchát a uznáním ze strany ekumenického patriarchátu. Vzhledem k výsledku války byla ale tato myšlenka na čas zapomenuta a uznání ze strany ekumenického patriarchátu bylo dosaženo i bez obnovení patriarchátu, jak je popsáno výše. Znovu se ale objevila v souvislosti s ambicemi exarchy

³²⁶ Tamtéž, s. 302-303.

³²⁷ Хопкинс, Джеймс: Църква, народ, държава..., s. 317.

³²⁸ Tamtéž, s. 318.

³²⁹ Огнянов, Любомир: Българската православна църква и религиозната политика на държавата (1950-1956), in: Зидарова, Людмила; Павлов, Павел (съст.): Българската православна църква – традиции и настояще. София: Гугенберг, 2009, s. 227.

³³⁰ Tento termín používám v tehdejší chápání tohoto slova, tedy i se zahrnutím dnešních Makedonců.

Stefana, který byl dokonce za účelem získání patriarchální hodnosti ochoten převést BPC jako celek pod pravomoc ruské církve nebo na Všepravoslavné konferenci vystoupit proti ekumenismu, který celý život hájil. Tehdy byla ale znemožněna neochotou BKP povolit obnovení patriarchátu, dokud církev nebyla plně ovládnuta a také osobními spory mezi exarchou a metropolitou, kteří nechtěli dopustit, aby se patriarchou stal právě Stefan³³¹. Již v této době, tj. v roce 1948, ale BKP nemínila zavrhnout myšlenku patriarchátu nadobro, ale pouze odložit do doby, kdy bude celá církev bezpečně ovládnuta, jak vyplývá z dokumentů politbyra BKP³³².

Nový impuls dal myšlence obnovení patriarchátu vývoj konstantinopolského patriarchátu. Zde byl totiž donucen v roce 1948 spojeným nátlakem vlád USA, Velké Británie, Řecka a Turecka k rezignaci promoskevský patriarcha Maxim V. a na jeho místo byl zvolen dosavadní metropolita americký Athenagoras, který se ve vysílání Hlasu Ameriky vyjádřil, že „jde do Konstantinopole, aby neutralizoval vliv ruského patriarchy na Balkáně“³³³. Za takových okolností oživila bulharská vláda opět myšlenku obnovení patriarchátu, aby postavila BPC na stejný stupeň církevní nezávislosti jako konstantinopolský patriarchát. Přípravy na ustanovení patriarchátu začaly již s vládní přípravou výše zmíněného statutu v roce 1950 a s výslovným označením Bulharské pravoslavné církve za patriarchát v jeho prvním článku. Kromě toho byly součástí statutu i články, které upravovaly model volby patriarchy a vůbec byl statut míněn jako příprava na obnovení patriarchátu³³⁴. K samotné přípravě jeho obnovení se začalo schylovat ve druhé polovině roku 1952, kdy stát povolil konání v pořadí již třetího církevně-lidového synodu, který měl na svém programu volbu bulharského patriarchy³³⁵. Vláda přípravy na synod bedlivě sledovala a jakékoliv známky hrozícího překvapení, jako například kandidaturu nově zvoleného nevrokopského metropolity Pimena na patriarchu, v zárodku likvidovala³³⁶. Vládou byli nakonec potvrzeni 3 kandidáti na patriarchu – dosavadní předseda Svatého synodu Kiril Plovdivský, Kliment Starozagorský a možná překvapivě staříčský Neofyt Vidinský. Jeho výběr ale není takovým překvapením, když si uvědomíme, že vláda se vyjádřila při odmítnutí kandidatury v tom smyslu, že politickou důvěru má jen ke Kirilovi³³⁷. Zbylí dva kandidáti byli tedy vybráni víceméně pro naplnění litery zákona, respektive církevního statutu, což se dá vysledovat i

³³¹ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 241.

³³² Хопкинс, Джеймс: Църква, народ, държава..., s. 318.

³³³ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 307.

³³⁴ Тамtéž, s. 305.

³³⁵ Огнянов, Любомир: Българската православна църква..., s. 229.

³³⁶ Мигев, Владимир: Някои аспекти..., s. 459.

³³⁷ Тамtéž.

z výsledků volby. Vážnost synodu se dá dokázat i množstvím přítomných pravoslavných delegací, z nichž nejváženější byla pravděpodobně delegace RPC vedená leningradským metropolitou Serafimem, delegace Rumunské pravoslavné církve vedená patriarchou Justiniánem, stejně jako delegace antiošského patriarchátu a hlavy polské a československé pravoslavné církve, varšavský metropolita Makari a pražský metropolita Jan.

Samotná volba bulharského patriarchy proběhla 10. 5. 1953 bez většího překvapení a ze zcela jednoznačným výsledkem. Ze 107 přítomných hlasujících (duchovních i laiků) bylo odevzdáno 104 hlasů pro Kirila Plovdivského, 1 pro Neofyta Vidinského a 2 hlasy byly sečteny jako neplatné³³⁸. Novým bulharským patriarchou tak byl korunován Kiril, který současně s nástupem na trůn patriarchy obsadil i pozici sofijského metropolity, v té době již 5 let neobsazenou. Bulharská církev tak získala po téměř 600 letech patriarchu, prvního od doby, kdy byl patriarcha Evtimij Turky přinucen vzdát se své hodnosti a odejít do kláštera³³⁹. Volba byla následně požehnána Ruskou pravoslavnou církví, ale rozhodně odmítnuta konstantinopolským patriarchátem jako nekanonická³⁴⁰. Stav bulharského patriarchátu tak zůstal kanonicky nejistý až do roku 1961, kdy ekumenický patriarchát uznal status quo a uznal volbu z roku 1953 za platnou³⁴¹.

V tomto období se sice ve vztazích mezi státem a církví objevilo několik třecích ploch, jako odpor části duchovních ke kolektivizaci v zemědělství³⁴² nebo otázka budoucnosti výchovy kněží³⁴³, i tak ale vztah církve a státu byl spíše dobrý a převažovaly momenty spolupráce.

7. Vztahy mezi církví a státem od obnovení patriarchátu do roku 1956

Po volbě patriarchy Kirila v roce 1953 se vztah církve a státu znatelně vylepšil. Ředitel odboru pro církev Michail Kjučukov prohlásil po uvedení Kirila do úřadu, že „církve ukázala vůli podporovat nový společenský systém a pracovat pro mír, a proto se bude koncentrovat na duchovní sféru“³⁴⁴, zatímco Kiril se vyjádřil ve smyslu, že církev dá Bohu svoji víru a státu svoji loajalitu³⁴⁵. Stát nicméně nepolevil s ateistickou propagandou a nepřestal ani přesvědčovat občany, aby nekřtili své děti v kostele a nebrali se v kostele, pokračovaly nadále provokace vůči duchovním, zabírání církevního majetku, zřídka i kostelů a v neposlední řadě i bránění duchovním ve vykonávání jejich práce ze strany místních

³³⁸ Калканджиева, Даниела: Българската православна църква..., s. 321.

³³⁹ Srov. Хопкинс, Джеймс: Църква, народ, държава..., s. 82-83.

³⁴⁰ Тамtéž, s. 318.

³⁴¹ Тамtéž.

³⁴² Мигев, Владимир: Някои аспекти..., s. 457-458.

³⁴³ Огнянов, Любомир: Българската православна църква..., s. 228.

³⁴⁴ Riis, Carsten: Religion, Politics..., s. 110.

³⁴⁵ Тамtéž, s. 111.

samospráv³⁴⁶. Na druhou stranu se ale Kirilovi a Svatému synodu podařilo na státu vymoci nemalou každoroční finanční podporu a navíc povolení a podporu pro tisk církevních novin a knih, stejně jako navrácení malé části klášterních a kostelních polností³⁴⁷. Byla normalizována výuka v duchovním semináři v Čerepiši, stejně jako na Teologické akademii v Sofii a s definitivní platností byly vyřešeny spory se Svazem duchovních jeho rozpuštěním v roce 1954³⁴⁸. Církev se na oplátku plně zapojila do mírového hnutí, kdy podle Migeva byl vždy jedním místopředsedou Bulharského národního svazu míru jeden z metropolitů bulharské církve³⁴⁹. Vztahy státu a církve tak byly do roku 1956 v podstatě zcela normalizovány a tyto 2 instituce tak mohly vkročit do éry vzájemné podpory a vzájemné výhodnosti.

8. Závěr

Protože období po roce 1956 leží mimo vymezení mé práce, zmínil bych se na tomto místě jen stručně o vývoji vztahů BPC a státu po roce 1956. Patriarcha Kiril byl hlavou Bulharské pravoslavné církve po 18 let, až do své přirozené smrti v roce 1971. V době jeho vlády se církev a stát staly v podstatě vzájemně si vyhovujícími partnery a na oplátku za finanční podporu poskytovala církev státu svoji podporu v oblasti vnitřní i zahraniční politiky. Stát ale ani tak nepřestal s ateistickou propagandou na školách i v jiných oblastech denního života. Církevní svatby, křty a pohřby se ale režimu nejen nepodařilo vymýt, ale jak Garbolevska, tak Sanders a Whitaker uvádějí, že v 50. a 60. letech poměr snoubenců, kteří po civilním obřadu podstoupili ještě obřad církevní, rostl, stejně jako procentuální poměr křtů a pohřbů³⁵⁰. Se smrtí patriarchy Kirila v roce 1971 komunistická strana prosadila jmenování lovečského metropolity Maxima jeho nástupcem, aniž by proběhla kanonická volba nového patriarchy. To přineslo po pádu systému jedné strany BPC problémy, protože v roce 1991 vystoupil výše zmiňovaný nevrokopský metropolita Pimen proti Maximovi s požadavkem rezignace a kanonické a svobodné volby patriarchy³⁵¹. Tento rozkol se dodnes nepodařilo vyřešit a je příčinou existence tzv. Bulharské pravoslavné církve – Alternativní synod. V době Maximovy vlády pak došlo k nejjasnější konjunkci vztahu církve a státu v podobě monstrózních oslav 1300 let od založení bulharského státu chánem Asparuchem.

Jak je vidět z předchozích kapitol, byla bulharská církev ovládnuta vládou, lépe řečeno jejími komunistickými složkami, již v roce 1948. K tomuto účelu si vláda vybrala relativně

³⁴⁶ Огнянов, Любомир: Българската православна църква..., s. 230.

³⁴⁷ Тамtéž.

³⁴⁸ Тамtéž.

³⁴⁹ Мигев, Владимир: Някои аспекти..., s. 459.

³⁵⁰ Sanders, Irwin T.; Whitaker, Roger: Ritual in Bulgaria, in: Dunn, Dennis J. (ed.): Religion and Communist Society. Berkeley: Berkeley Slavic Specialties, 1983, s. 93; Гарболевски, Евгения: Закостеняла църква..., s. 30.

³⁵¹ Detrez, Raymond: Historical Dictionary..., s. 87.

nenápadnou cestu postupného omezování církve nejprve v rovině práce s mládeží, posléze v rovině kompetencí a nakonec v rovině ekonomické. Když posléze začala církev, potažmo její nejvyšší představitel, vykazovat známky odporu, rozhodla se nová státní moc církev ovládnout. Toto bylo vykonáno pomocí využití rozporů mezi nižším a vyšším klérem a mezi jednotlivými členy nejvyššího vedení církve. Hlavním krokem v tomto ovládnutí církve bylo svržení exarchy Stefana, které se událo pomocí využití jeho unáhleného výroku na zasedání Svatého synodu v září 1948. Po jeho svržení a nuceném exilu v městečku Banja u Plovdivu prošla církev několika proměnami ve vedení, kdy byl postupně předsedou Svatého synodu Michail Červensko-Dorostolský, posléze hlavní nepřítel exarchy Stefana Pajsij Vracanský a nakonec Kiril Plovdivský. Poté bylo dokončeno a kodifikováno legislativní omezení církve Zákonem o církvích v roce 1949 a poté se již celé úsilí církve i státu napřelo směrem k obnovení patriarchátu, které bylo prestižní zejména ze zahraničněpolitického hlediska. Patriarchát byl pak formálně obnoven 10. 5. 1953 a patriarchou se stal Kiril, dosavadní metropolita plovdivský. Další roky do roku 1956 pak plynuly relativně poklidně a církev dokonce získala zpět některé své pozemky a obecně znamenal rok 1953 konec tvrdší perzekuce církve, ačkoliv socialistický stát ateistické propagandy nikdy nezanechal.

Kdybych měl shrnout otázky, které jsem si položil na začátku práce, můžeme říct, že vztah vlády Vlastenecké fronty v době před jejím ovládnutím BKP byl paradoxně restriktivnější než po ovládnutí vlády komunisty, protože zvláště politici Zvena byli proti církvi naladěni již z doby monarchie. Vztah komunistické vlády byl víceméně účelový, když bych za různými změnami vládní politiky viděl skutečně jen snahu BKP si církev podrobit. Popisovat na tomto místě zákroky státu proti církvi považuji za kontraproduktivní, protože jsem je v krátkosti shrnul již v předchozím odstavci. Stejně tak zde nechci rozvádět, jakými prostředky se státu podařilo dosáhnout ovládnutí církve, jen v krátkosti shrnu, že to bylo ekonomické oslabení a využití personálních rozporů. Mezi duchovními se pak každopádně našli kolaboranti s BKP, a to jak mezi nižším klérem (zmíněný Georgi Bogdanov) tak mezi vyšším klérem (Pajsij Vracanský a Kiril Plovdivský). Otázka svržení exarchy Stefana je objasněna jeho osobními spory s jinými metropolity, působením Svazu duchovních a jeho unáhleností při osudném zasedání Svatého synodu. Zodpovězení otázky, proč bylo v zájmu BKP církev ovládnout a nikoliv zlikvidovat, tkví v morálním postavení církve v očích bulharských venkovanů a v tom, že ovládnutá, lidově-demokratická církev mohla být komunistické straně velmi užitečná k zajištění legality režimu u všech skupin obyvatelstva.

Závěrem bych poukázal na to, že ačkoliv považuji téma bulharské církve v období totality za nanejvýše zajímavé, nebylo by dobré ustrnout na současném stavu vědění. Je

nicméně třeba věnovat se jiným obdobím a jiným problémům, než popsala Daniela Kalkandžieva ve své knize, a které jsou uspokojivě popsány a jejich další opakování by do studnice vědomostí nepřineslo zhora nic nového, nebo alespoň ne relevantní informace.

Summary

In this master thesis, named “Bulgarian Orthodox Church between years 1944 and 1956”, I deal with matter of relations between Bulgarian state and Bulgarian Orthodox Church in period between coup d'état of 9th September 1944, which brought Bulgaria to the side of Allies and year 1956, which was the year of both Nikita Khrushchev's famous speech at 20th CPSU congress as well as year of downfall of Valko Chervenkov in Bulgaria.

The Bulgarian Orthodox Church accepted the coup of September 1944 and because the strongman of the Church, metropolitan of Sofia Stephen was close friend of new Prime Minister Kimon Georgiev, the church showed full support to new government, however it was in this period, when Church was deprived of some of its best cadres through so called People's Courts, which were charged with support of fascist regime and 10 of them executed, with more than 90 other incarcerated for long periods of time. However, until 1946 the Church and state coexisted peacefully and Church showed support for certain actions of state, such as referendum on abolishment of monarchy in 1946.

This period was followed by period of growing tensions between Church and state, which was still to greater extent controlled by the Communist Party of Bulgaria. It started with abolition of religious instruction of children, followed by introduction of mandatory civil marriage, deprivation of church's property and constitutional separation of church and state until 1947.

Those limitations brought increasing tensions from the side of Church, most notably from exarch Stephen, against whom the Communist party matched both lower clergy and some Metropolitans, such as Paisii of Vratsa and Kiril of Plovdiv. This situation culminated in September 1948, when Stephen was, after his ill-considered note to the Holy Synod, forced out of his office.

After Stephen's dismissal and forced exile to a village of Banya, Church was governed by the Holy Synod, which was led by Paisii of Vratsa and then by Kiril of Plovdiv. It went through definitive limitations of its possibilities by Law on Religious Denominations and then the main focus of both Church and state turned towards resurrection of Bulgarian Patriarchy. This was ultimately reached in year 1953 with Kiril of Plovdiv as Kiril I and then church and state coexisted peacefully once more at least until 1956.

Seznam zkratek

I. Politické a náboženské strany, organizace a hnutí

BKP	Bulharská komunistická strana (Българска комунистическа партия)
BPC	Bulharská pravoslavná církev (Българска православна църква)
BRSDP	Bulharská dělnická sociálně demokratická strana (Българската работническа социалдемократическа партия)
BZNS	Bulharský zemědělský lidový svaz (Български земеделски народен сойуз)
DS	Státní bezpečnost (Държавна сигурност)
DNI	Odbor náboženských záležitostí (Дирекция на изповеданията)
KPSS	Komunistická strana Sovětského svazu (Коммунистическая Партия Советского Союза)
RPC	Ruská pravoslavná církev (Русская православная церковь)
WCC	Světová rada církví (World Council of Churches)

II. Noviny a časopisy

CV	Církevní věstník (Църковен вестник)
----	-------------------------------------

III. Zkratky citovaných biblických knih

Sk	Skutky apoštolů
Mt	Evangelium podle Matouše
Mk	Evangelium podle Marka
Lk	Evangelium podle Lukáše

Seznam zdrojů

a) Primární zdroje

КОНСТИТУЦИЯ НА БЪЛГАРСКОТО КНЯЖЕСТВО (online), dostupné z <http://www.constcourt.bg/Pages/LegalBasis/Default.aspx?VerID=64> , ověřeno 28. 4. 2010

Конституция на Народната република България (online), dostupné z <http://www.constcourt.bg/Pages/LegalBasis/default.aspx?VerID=57>, ověřeno 4. 5. 2010

Закон на изповеданията (online), dostupné z <http://contract.bg/content/view/228/64/>, ověřeno 11. 5. 2010

b) Sekundární tištěné zdroje

Bible. Písmo svaté Starého a Nového Zákona (včetně deuterokanonických knih), český ekumenický překlad. Praha: Česká biblická společnost, 1995

Detrez, Raymond: Historical Dictionary of Bulgaria. Lanham: Scarecrow Press, 2006

Rychlík, Jan: Dějiny Bulharska, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002

Pavlincová, Helena a kol.: Slovník Judaismus – Křesťanství – Islám, Praha: Mladá fronta, 1994

Profantová, Naďa; Profant, Martin: Encyklopedie slovanských bohů a mýtů. Praha: Libri, 2007.

Riis, Carsten: Religion, Politics and Historiography in Bulgaria. New York: Columbia University Press, 2002.

Tejchman, Miroslav: Balkánský fašismus. Praha: Academia, 1989

Tejchman, Miroslav: Balkán ve válce a revoluci. Praha: Karolinum, 2008

Nagy-Talavera, Nicolas M.: The Green Shirts and the Others. Iași: The Center for Romanian Studies, 2001

Ramet, Sabrina P.: Protestantism and politics in eastern Europe and Russia: the communist and Post-Communist Era. Durham: Duke University Press, 1992

Sanders, Irwin T.; Whitaker, Roger: Ritual in Bulgaria, in: Dunn, Dennis J. (ed.): Religion and Communist Society. Berkeley: Berkeley Slavic Specialties, 1983, s. 85-98.

Hoppe, Hans-Joachim: Bulgarien – Hitlers eigenwilliger Verbündeter. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1979.

Калканджиева, Даниела: Българската православна църква и „народната демокрация”, Силистра: Фондация „ДЕМОС”, 2002

Гарболевски, Евгения: Закостеняла църква?. София: Аскони-Издат, 2005

Хопкинс, Джеймс: Църква, народ, държава. София: Омофор, 2008

Чурешки, Стефан: Православието и комунизмът в България 1944-1960 г. София: Просвета, 2004

Мигев, Владимир: Някои аспекти на отношенията между Българската православна църква и комунистическия режим в България. In: Ганев, Гино; Бакалов, Георги; Тодев, Илия (съст.): Държава & църква – църква & държава в българската история. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, s. 449-462

Калканджиева, Даниела: Съдбата на Софийски митрополит Стефан – последния български екзарх. In: Ганев, Гино; Бакалов, Георги; Тодев, Илия (съст.): Държава & църква – църква & държава в българската история. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, s. 438-448

Огнянов, Любомир: Българската православна църква и религиозната политика на държавата (1950-1956), in: Зидарова, Людмила; Павлов, Павел (съст.): Българската православна църква – традиции и настояще. София: Гутенберг, 2009, s. 222-232

c) Sekundární internetové zdroje

Bulgaria – RELIGION (online), dostupné z <http://countrystudies.us/bulgaria/26.htm>, ověřeno 14.12.2009

Stephan Bulgarian Church – Istanbul (online), dostupné z http://churches.inistanbul.com/nm-St_Stephan_Bulgarian_Church-cp-114, ověřeno 15. 4. 2010.

Екзарх Йосиф I (1840-1915) (online), dostupné z http://www.bg-patriarshia.bg/index.php?file=exarch_yosif_1.xml, ověřeno 18. 4. 2010

Rázek, Adolf: *Proticírkevní boj po únoru 1948* (online), dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanky/soubor/id/246/>, ověřeno 8. 5. 2010.

Keleher, Serge: *Orthodox rivalry in the twentieth century: Moscow versus Constantinople* (online), dostupné z <http://www.informaworld.com/index/789069533.pdf>, ověřeno 8.5.2010.

Митрополит Неофит Видински (1868-1971) (online), dostupné z http://www.pravoslavieto.com/life/bg_ierei/1868_mitr_Neofit_Vidinski/index.htm, ověřeno 11.5.2010

ПЪТ КЪМ ГОЛГОТА (online), dostupné z <http://synpress-classic.dveri.bg/10-2003/golgota.htm>, ověřeno 11. 5. 2010

МЪЧЕНИШКИ КРЪСТ (online), dostupné z http://pravoslavie.domainbg.com/11/bulgarski_novomucenici/mitropolit_boris/01.html, ověřeno 11. 5. 2010

Přílohy

Příloha 1: Schéma hierarchie Bulharské pravoslavné církve v dnešní době:

- Patriarcha (předseda Svatého synodu Bulharské pravoslavné církve)
 - 15 metropolitních biskupství (eparchií)
 - Sofijská eparchie (sídlo biskupa: Sofie)
 - Vidinská eparchie (Vidin)
 - Nevrokopská eparchie (Blagojevgrad)
 - Vracanská eparchie (Vraca)
 - Plevenská eparchie (Pleven) – *zřízena 1998*
 - Lovečská eparchie (Loveč)
 - Plovdivská eparchie (Plovdiv)
 - Velikotárnovská eparchie (Veliko Tärnovo)
 - Starozagorská eparchie (Stara Zagora)
 - Rusenská eparchie (Ruse) – *do roku 2001 Červenská eparchie*
 - Dorostolská eparchie (Silistra) – *zřízena 2001*
 - Varnenská a Velikopreslavská eparchie (Varna)
 - Slivenská eparchie (Sliven)
 - Eparchie v USA, Kanadě a Austrálii (New York)
 - Západ- a středoevropská eparchie (Budapešť/Berlín)
 - 2 vikariáty přímo podřízené patriarchátu (Bukurešť, Istanbul)
 - Sofijský kněžský seminář podřízený přímo patriarchovi (=stauropigický)
 - Stauropigický chrám sv. Alexandra Něvského v Sofii
 - 5 stauropigických klášterů (Rila, Pomorie, Bačkov, Trojan, Preobrazenie)

Eparchiím jsou podřízeny vikariáty, vikariátům farnosti.

Příloha 2: Mapka územních nároků Bulharského exarchátu

Zelenou čarou je vyznačena hranice bulharského exarchátu podle návrhu patriarchy Grigoria VI., červenou skutečný rozsah jeho pravomoci na přelomu 19. a 20. století. Červeně šrafované oblasti byly sporné mezi exarchátem a ekumenickým patriarchátem a exarchát na nich byl zastoupen vikáři.